

اور مو کیتابخاناسی

اولدن قویولموش قرارا اساساً گؤسترديگيميز هر اوچ ماد رهبری م.ق ۶۷۳ - نجو ایلین مارس آیینین سونلاری و آوریلین اوللرینده (فروردین آییندا) عینی زاماندا اؤز مرکز لریندن ایشه باشلادیلار، بیر حالداکی، هم ماننا شاهی "آخسری - Axseri"، همده ایسکیتلرین باشچیسی "ایشپاکا" ایله اولجه دن قرارلاشیب بیرلشمیشدیله. انقلابچیلار عینی زاماندا بیر نچه یثردن عصیان باشلایاراق، نچه جبهه ده دشمنه قارشى دؤیوشه باشلادیلار. انقلاب یانقین کیمی سرعتله گئیش لنه رک، اؤز مرکزی اولان گؤسترديگيميز اوچ ایالتدن دؤرد طرفه یاییلماغا باشلادی. گئیش خلق کوتله لرینین هر جهت دن بو قیاما آماده اولدوغو اوچون، عصیان چوخ تئز هر طرفه یاییلدی. انقلابین باشلانماسیندا اول حادثه دن خبردار اولان آسوری حکومتی اوردولاریله عصیانچیلارا قارشى هجوم کئچدی. بو حادثه نی اسرحدونون خیشتیریتی ایله محاربه سینه عاید یازیلاریندان آیدین گؤرمک اولورو. او یازی: «من "بارناکا - Barnaka" اولکه سینى، حيله گر دشمنى و "مخرانو - Mexranu" اهالیسینین آغزیندا "پیتانو" شهرى آدلانان "تیلشورى - Tilassuri" اولکه سینین اهالیسینى پایمال ائتدیم»^۱.

تیلارشورى، چوخ احتمال، خیشتیریتی نین قیام مرکزی اولموش "کار - کاشی" دیرکی، بیت کاری ایالتینین مرکزی ایدی و بوگون همدانین جنوب و جنوب شرق منطقه سینده یئرلشمیشدی. آسوری شاهلارینین اؤز حربی ایشلرینی مبالغه لی و شیشیریلیمیش شکیلده یازمالارینی نظره آلاق، اسرحدونون بو قیسا و اوزونو اؤین سؤزلریندن دئییه بیلهریک کی، او دؤیوشده هئچ بیر موفقیت الله ائده بیلمه میش و قیامچیلار اوستون اولموشلار.

آوریلین اوللرینده قیاما باشلامیش خیشتیریتی نین اوردولاری او آیین سونلاری و مئیین اوللرینده "بیت کاری" نین شمال غربی و "ساپاردا" نین جنوب غربینده یئرلشمیش مشهور "کیشه سو" قالاسینی محاصره ائتدیله. بو محاصره نی اسرحدونون "یوز گونلوک سواکیندان" بیلیریک کی، "ایار" آیینین (آوریل - مئی) اوچونده اولموشدور. سوال بئله دیر:

«ایا شهرلری آلقاق اوچون خیشتیریتی اوردولاریله، کیمترلرین اوردولاری، یا مادلارین قوشونلاری، یا ماننالیلارین عسگرلری و یا دشمنلردن بیرى فیکرینده دیرلر و نقشه چکیلر می کی، محاصره ائتمک یولوايله، زور، یا حربی عملیات و دؤیوش واسطه سیله، یا محاصره آلتیريله قالا حصارلارینی سیندیرماق، نقیب وورماق، تورپاق تۆکه رک، قالانی آلقاق یوليله، یا قحطلیک سالماق، آلاهین و یا ایلاهه نین آدینا آند ایچمکله، شیرین سؤز و صلح مقاوله سی و یا حيله ایله - بو وسیله لرین بیرى ایله "کیشاسو" (کیشه سو)^۲ شهرینی آلاجاقلار، کیشاسو شهرینه داخل اولاجاقلار؟

۱ - ماد تاریخی، ص ۲۴۷، مخرانو غربی مادی ن بیر بؤلۆگونون اهالیسینه دئییلیردی.

۲ - احتمال بو کلمه چاغداش آذری دیلینده کی "ایشگه سو" و یا "قوشاسو" بیرنجی نؤوع تعیینی سؤز بیرلشمه لریندن بیرینین او زامانکی شکلی اولموشدور.

آیا کیشاسو شهری اونلارین الیه تابع اولاراق، اونلارین توتدوقلاری یئرلردن اولاجاقدیر؟^۱ بو جملهلردن "کیشه سو" شهرینین خیشتیریتی و اونون متحدلری طرفیندن محاصره اولونماسی آیدین گورونمکدن علاوه، همده گورونورکی، بو دویوشده خیشتیریتی نین اوردولاری ایله چیگین - چیگینه باشقا ماد اوردولاری، همده ایشغوز - ایسکیت و ماننا اوردولاری دا دویوشورلر. شبهه سیز ماد اوردولاری سیراسیندا (دشمنلردن) کیشه سونون شمالیندا یئرله شن ساپاردا ایالتی باشچیسی "دوساننی" نین، همده "ساپاردانین" شمالیندا یئرلشمیش "مادای" ایالتینین باشچیسی "مامی" تیارشو" نون داوطلب انقلابچی عسگرلری اشتراک ائدیردی. شبهه سیز مادی ن باشقا کیچیک یئرلرینده داوطلب دویوشچولری وارایدی. بوتون بونلاردان علاوه اسرحدونون سواآلاریندان گورونورکی، متحد قیامچیلار او زامانا گوره مجهز اوردویا مالک اولموش، قالا آلان منجیققر، قالا حصارلارینی سیندیریب ییخان آلتلر و سایره دؤورون حربی تکنیکاسیله سلاحلانمیشدی. بو ایسه اونو گؤسته ریرکی، قیامچیلار چوخ اوللردن مخفی شکیلده مرکزی مادی ن اوزاق یئرلرینده قیاما حاضرلانمیش، حربی آلتلر دوزلتمیش، بو ایشلر اوچون مادی وسایط، یئر و سایره حاضرلاماق اوچون معین تشکیلات یاراتمیش، حاضرلیق آپارمیش و بو ایشده خلقین مادی و معنوی حمایه سیندن یارارلانمیشلار.

متحد ماد - ماننا - ایشغوز اوردولاری، یئرلی معلوم اولمامیش "کاریتو" قالاسینی، "ساپاردا" ایالتی رهبری "دوساننی" نین اوردولاری، آدی زمانه میزه گلیب چاتمامیش، بیر قالانی محاصره ائدیرلر. بو قالالارین محاصره سی ده هاتیفدن اولونان سواآدان معلوم اولور. بو محاصره ائدنلره خیشتیریتی، ایشغوز و ماننالیلارین آردیجیل کمک لری گلیردی. بو کمک لر داخلینده ایلام حکومتیندن گلن یاردملارین اولماسینین دا احتمالی گوجلودور.

ایار آیینین دؤردونده هاتیفدن اولان سواآدان بلله نیرکی، "مادای" ایالتینین شمالی و بوگونکو زنجان حوالیسینده اولموش "سیبار" قالاسی خیشتیریتی و اونون متحدلری اوردولاری طرفیندن محاصره اولونموشدور. ایار آیین آلتی سیندا آسوری شاهی اسرحدون "اوشیشا" قالاسینین مقدراتی باره ده هاتیفدن سوال ائدیر. بو قالانین دا یئرلی معلوم دئییلدیر.

گؤسته ریلن بو کیشه سو، سیبار و او بیر قالا لارین بیرلشمیش انقلابچی اوردولار طرفیندن محاصره اولونوب آیینماسی اولدوقجا اؤنملی حادثه دیر. اولا اونا گوره کی، بو قالالار آسوریلرین پایگاهیی، آرخالاندیغی، اوردولارینین یئرلشدیگی یئرلرایدی، اونلاری توتماق آسوریلرین کؤکونو ماد تورپاقلاریندان قازماق دئمک ایدی. ایکینجیسی بو قالالارین توتولماسی گئنیش خلق کوتله لرینه اساسلانان، اولچولوب بیچیلیمیش، اولدن نقشه سی جیزیلیمیش بیر انقلابی حرکتی گؤسته ریر. حربی قالالارین آیینماسی همده گؤسته ریردی کی، اینقلابچیلار حربی تاکتیک و ایستراتژی اساسیندا ایش

گورموشلر. متحد اوردولارین باشچیلاری و عسگرلرینین تک - تکی شعورلو شکیلده، معین مقصد و اجتماعی - میلی هدف اوچون بو ایشه قوشولموش، ساده، شعورسوز خلق و کندلی کوتله لریندن تامامیله فرقله نیردیلر، بو ایسه او دؤورده ماد - ماننا خلقلرینین اجتماعی - میلی شعورونون یوکسکلیگی، اجتماعی - میلی هدفه مالک اولماسی، آزاد و مستقل حیات سورمک، باشقالارینین بنده لیک زنجیرینی قیریب آتماق اوچون آیاغا قالدیغینی نشان وئیریر.

ماد رهبرلری و متحد اوردولارینین بئله نقشه اوزوندن ایشله ییب، موفقیّت قازانماسینین بیر علتی ده اونلارین ایللر بویو آسوری میلّیتاریزمی علیهینه دؤیوشده قازاندیقلاری اجتماعی، سیاسی، حربی و سایره ساحه لرده تجربه ایدی. بوندان باشقا، "خیشتیریٹی"، احتمال اوزونون چؤلده حیات سورن متّحدلری، اونلارین خصوصی تاکتیکلری، یعنی آت چاپاراق، دؤیوشوب قاچارکن اوخ آتماقلارینا آرخالانمیشدیر.^۱

ا.م دیاکونوفون بو صحرادا یاشایان متّحدلردن مقصدی "ایشغوزلار - ایسکیتلردیر" لر کی، اوخ آتماقدا، یای، اوخ و خصوصیه مخصوص اوخ اوجلاری (پشیکان) قاییرماقدا او زامانلار شهرت قازانمیشدی. ماد رهبرلری ایشغوزلارین اوخ آتماق تاکتیکیندن استفاده ائده رک، آسوری اوردولارینی، محاصره اولونموش قالالاردان اوزاقلاردا، اوزاقدان، تلفات وئرمه دن، آغیر اسلحه لی آسوری اوردولارینا یاخین دوشمه دن، مشغول ائدیر و نتیجه ده بیرلشمیش ماد اوردولاری بوتون گوجلرینی قالالاری محاصره ائتمه گه یؤنلدریلر.

دئمک، م.ق ۶۷۳ - نجو ایلین آوریل آیینین اورتالاریندا ماد دیارینین هر یئرینده خلق قیام ائتدی و هر یئری عصیان آلاوی بورودو. انقلابچیلارین تاکتیککی مدافعه دئییمل، اولدن جیزیلیمیش و دوشونولموش پیلان اساسیندا هجوم تاکتیککی ایدی.

آسوری شاهینین هاتیفدن اولان بیر سوآلیندان گورونور کی، آسوری حکومتی عصیانچیلار علیهینه اوردو چکیب، "ساپاردا" گدیگیندن کئچهرک، "خار - خار" ایالتینده یئرلشمیش "کیلما" = کولمان" قلاسینی توتماق ایسته میشدیر، لاکین موفقیّت قازانا بیلمه میشدیر. مئه - ژوئن آیلاریندا انقلابچیلار تازا بیر قالانی هدلمه گه باشلامیشلار. ژوئن آیینین اورتالاریندا اسرحدونون هاتیفدن ائدیگی سوآلدا "بیت هامبان" ایالتینین (دیباله چایی آخارقاسینین اورتالاری، بوگونکو کرمانشاهدا) همده ایشغوز - ایسکیت آدی آپاریلیر. بو سوآلین اساس حیصه سی محو اولموشدور.

داها سونرا هاتیفدن اولان سوآلدان معلوم اولور کی، ماد - متّحد قوه لری بوگونکو همدانین جنوبلاری و ایلامین شمال سرحدلرینده "بیت باروا" منطقه سینده یئرلشمیش "خار - خاریان" قلاسینی هده له میشلر. ماد انقلابچیلارینین "بیت هامبان" و "بیت باروا" منطقه لرینده گورونمه سی نشان وئیریر کی، اونلار دیباله چایی آخارقاسینین دره لرینه چاتمیشلار، یعنی "زاموا" و "پارسوا"

* ۱ - ماد تاریخی، ص ۲۴۸، بو اسکی دؤیوش اصولونا چاغداش تورکمن دبلینده "قاچایوروش" دئیرلر.

منطقه لریندن باشقا قالان یئرلر انقلابچیلارین الینده اولموشدور. دئمک، خیشتیریتی بین النهرینه گئدن گدیکلری هده لمه گه باشلامیشدیر.

بو زامانلار "زاموا" و "پارسوا" ایالتلری هله آسوریلرین الینده ایدیه ده، "پارسوا" دا وضعیت بحرانی ایدی، اونا گؤره کی، "پارسوا" ایالتی رئیسینین آسوری شاهینا یازدیغی مکتوبدا قید اولونور کی، "زالیتی" قبیله سیندن نچه نفر "پارسوا" ایالتین مرکزی "نیکور" وئرگی عنوانیله بیر مقدار آت گتیردیکده، ماننا اوردولاری اونلاری توتموشلار، اونلاردان دؤرد نفری قاچاراق ایالتین رئیسینه خبر وئرمیشلر. بو حادئه گؤسته ریر کی، "پارسوا" و "زاموا" منطقه لرینده ده ماننلار فعالیت ائتمیش و قالالاردان کنار یئرلره حاکم اولموشلار.

ماد - ماننا رهبرلرینین بو زامان انقلابا ال آتمالارینین بیر سببی ده آسوریلرین مصرله محاربه ده اولماسی و فینیقییه اولکه سینین عصیان و چالخالانما عرفه سینده اولماسی ایدی. شبهه سیز ماد - ماننا رهبرلری بو وضعیتدن خبردار اولموش و بو زامانی قیام و انقلاب اوچون مناسب گؤروب سئچمیشلر. بوندان باشقا بو زامان آسوریلرین اؤزلرینین داخلینده عمومی اعتراض واریدی، اونا گؤره کی، آسوریلرین کند تصرفاتی ساحه سینده ایشله یین چوخلو کؤله و اسیرلر آسوری اراضی سیندن قاجیب، آرات بوزقیرینا گئتمیشدی. بونا گؤره ده اسرحدون آسوری لرین اعتراضینا جواب اولاراق، ماد محاربه سی باشا چاتمادان، کؤله لری ایشه قایتارماق اوچون، آرات بوزقیرینا اوردو چکمیشدی. شبهه سیز بو کؤله لرین بیر عده سی ده، امن - آمانلیق اولدوغو اوچون، ماد اراضی سینده قاجمیش و مختلف یئرلرده یاشایردیلار.

م.ق ۶۷۳ - نجو ایلین ایکینجی یاریسینین حادئه لریندن معلومات یوخدور، آنجاق بو مدّته آسوری حکومتین دورومو یاخشیلاشمادی، چونکی او حکومت م.ق ۶۷۲ - نجی ایلین اوللرینده خیشتیریتی ایله مذاکره ائتمه گه چالیشیردی. آسوریلرین خیشتیریتی ایله مذاکره یه چالیشماسی اسرحدونون بو زامان ائلچی گؤندرمک باره ده هاتیفدن ائتدیگی سوالیندان گورونور. بو ائلچیلر خیشتیریتی نین یانینا گؤنده ریلیمیش، اؤزلری ده م.ق ۶۷۲ - نجی ایلین مارس آیینین اوللرینده مرکزی مادا گئتمیشلر.

ماد قیامچیلاریله مذاکره یه چالیشان اسرحدون، عینی زاماندا، ایکی اوزلولوکله، متفق ماد اوردولاری آراسیندا نفاق سالماغا جان آتیردی، بودا حاکم و مسلط دؤولتلرین اولدن محکوم میللتلر و خلقلر باره ده ایشلتدیگی کهنه اصول و مئتوددور، "آیریلیق سال، آغالیق ائت" قدرتی اله کئچیرمیش میللتلر و خلقلرین همیشه کی ایشدیر. بو مقصده چاتماق اوچون اسرحدون خیشتیریتی نین یانینا ائلچی و نماینده گؤندرمکله برابر، اونون هاتیفدن ائتدیگی سوال داندا گوروندوگو کیمی، "مادای" ایالتی رهبری "مامی تیارشو" نون یانیندا، حتّی چوخ احتمال ایشغوزلارین - ایسکیتلرین ده یانینا، مذاکره اوچون، نماینده و خصوصی آدام گؤنده ریب، مذاکره یه باشلامیشدی. اسرحدونون هاتیفدن ائتدیگی سواللارین چوخوندا "کیمترلر" دن آد آپاریلسادا، بیر نچه یئرده

"ایسکیت - ایشغوزلارین" دا آدی چکیلیر. نظره گلن بو ایش تصادفی دئییلدیر. دفعه لرله قید ائتدیگیمیز کیمی، قدیمین بؤیوک ائللری، ائله جهده اورتا آسیادان گلن ائل آخینلاری مختلف ائل، اوبا، طایفا و قبیله لرден تشکیل تاپاردی، یعنی سوی بیرلشمه سی اولاردی کی، اجتماعی وضعیتین طبیعی و اجباری محصولوایدی. نظره گلن ایشغوز = ایسکیت سوی بیرلشمه سینده، عموم کیمثرلردن آیریلاراق، ایسکیت سوی بیرلشمه سینه قوشولانی دا اولموشدور. اسرحدون و آسوری دؤولتی بو وضعیتدن آگاه ایدی و ایکی سوی بیرلشمه سینین آیریجا آدلارینی چکمیشدیر، تا اونلارلا مذاکره ائلدننه، اونلارین هر بیر سیله آیریجا دانیشاراق، آرالاریندا نفاق سالیسین و بیرلیکلرینی پوزسون.

اسرحدون مادلارلا مذاکره یه و اونلارین آراسیندا آیریلیق سالماغا جان آتدیغی بیر دؤورده ایسکیتلرین رهبری "ایشپاکا" م. ق ۶۷۳ - نجو ایلین سونلاریندا دؤیوشده اولدو. بو حادثه آسوری دؤولتی اوچون بؤیوک بیر نجات قاپیسی آچدی. ایشپاکا اولندن سونرا، اونون اوغلو "پارتاتوا" ایسکیتلرین شاهی، باشچیسی اولدو. جوان و تجربه سیز "پارتاتوا" اسرحدون و آسوری اعیان - اشرافلارینین حيله سینه اویاراق، آسوریلرین تکلیفینی قبول ائدیپ، اونلارلا مذاکره یه گوردی و حتی اونلارلا دوست و متحد اولدو و بو ایش مقابله سینده اسرحدون اوز قیزی نی اونا وئرمکله اونو اوز کوره کنی ائتدی.

پارتاتوانین اسرحدونون قیزیله ائولنمه سی مسئله سی، هاتیفدن اولان سوآلا اساساً، اولدن آسوری لرین حيله کار اعیان - اشرافلاری، روحانیلری و کاهینلری طرفیندن پیلانلاشدیریلیمیش بیر توطئه، بیر ایش ایدی، تا آسوری حاکم دایره لری ایشغوزلاری مادلاردان آیریپ، اوز طرفلرینه چکیپ اوزلرینه باغلا سینلار. بونا گؤره ده آسوری منبع لرینده "پارتاتوا" بیردن شیشیریلهرک، "ایشغوز اولکه سینین شاهی"، یعنی ایسکیتلرین او زامانکی "آذربایجان اراضی سینده اولان پادیشاهی" آدلاندیریلیمیشدیر، حالبوکی، اونون آتاسی "ایشپاکا" نی ساده جه اولاراق، "ایسکیت ایشپاکای" یازاردیلار. بو تاریخدن اعتباراً پارتاتوا، ایشغوزلارین شاهی اولاراق، آسوریلرین وفادار متفق اولدو و آسوری تاریخینده، اونلارین آغیر زامانلاریندا اونلارین خیرینه بؤیوک رول اوینادی و آسوریلره خدمت و یاردیم ائتدی. حتی پارتاتوانین اوغلو "مادئی" (مادی - مادیا) سونرالار داها بؤیوک رول اوینامیش و آسوریلرین خیرینه، بوگونکو ترکیه اراضی سینده چوخلو محاربه لر ائتمیش و آسوریلری آغیر وضعیتدن نجات وئرمیشدیر.

پارتاتوا جوانلیق، تجربه سیزلیک، خودخواهلیق، دیکتاتورلوق و اولوسوایله حسابلاشماق نتیجه سینده، اجتماعی شرایط، عمومی منافع، مادلارین آزادلیق و استقلالینی نظره آلمادان یادلارین، میللتارستلرین منافعینه ساتیلاراق، اوز شخصی ایستکلری اوچون ائلی، خلقی، گله جگی و تاریخینه خیانت ائده رک، مادلاردان آیریلیپ، آسوریلره قوشولدو.

ماد باشچیلاری و خلقلرینین بو قیامی و آزادلیق حرکتی آسوریلرین عصرلردن بری داوام

ائتمیش ظلم، قیرغین و تالانلارینین منطقی و عادلانه عکس العملی ایدی. تاریخین آتاسی لقبی آلمیش بؤیوک قدیم یونان تاریخچیسى هئروودوت بو بارهده بئله یازمیشدیر: «آسوریلرین اطاعتیندن باش قاچیردانلار بیرینجی دفعه میدیالیلار اولموشلار. اونلار اؤز آزادلیق و استقلاللی اوغروندا چتین محاربه لر ائدیپ، بؤیوک قهرمانلیقلار گؤستمیشلر. ظلم بناسینی اوچورتماق و مردلیک ایله اؤز آزادلیقلارینی الده ائتمکله، میدیالیلار اؤز لیاقتلرینی بوتون دونیا یا گؤسته ریب، سایر اسیر میللتلر اوچون بؤیوک بیر سرمشق اولموشلار. بو واقعه دن سونرا، بوتون خلقلر میدیالیلار کیمی ائتدی و آز بیر مدّته آسیادا یاشایان خلقلر تامامیله آزاد و مستقل اولدولار». هئروودوتون بو سؤزلرینی نقل ائدن مرحوم فریدون ابراهیمی داها سونرا یازیر: «میدیالیلار یاخین شرقده مدنیّت اشغالچی آسوری شاهلاری طرفیندن منهدم (محر) اولماقدان حفظ ائتمیشلر. بوتون تاریخچیلر طرفیندن تصدیق اولونموش بو تاریخی خدمت، بؤیوک بابالاریمیزین پارلاق و اونودولماز افتخاراتیندان حساب اولونور، چونکی آسوریلر مسلط اولدوقلاری اؤلکه لری اداره ائتمگه قادر دئیلمیشلر، اونا گؤره ده آلیان یئرلری ویران و مغلوب اولان میللتلری قول ائدیرمیشلر». بوتون تاریخچیلر تصدیق ائدیرلر کی، آسوریلر اسیرلرین سایننا چوخ اهمیّت وئریرمیشلر، چونکی اونلاردان قصر تیکمکده و یا خود سایر ساختمانی ایشلرده آرتیق استفاده ائدیرمیشلر».^۱

□ □ □

□ م. ق یئددینجی یوز ایللیگین اوللرینده ماننادا وضعیّت

یئرینده گؤستمیشیک کی، ایکینجی سارقون م. ق ۷۰۵ - نجی ایلده اؤلدوکدن سونرا آسوری حکومتی ضعیفله دی و ماننا حکومتی گؤجله نرک، اراضیسینی گئنیشلندیردی، یعنی اورمو گؤلونون جنوبو و شرقی اراضیسی، قیزیل اؤزن آخارقاسی منطقه سینی و عمومیتله آرازا آخان سولارین منطقه سینه قدرکی تورپاقلاری اؤز اختیارینا آلدی. جنوبی آذربایجانین غرب اراضیسی: گونئی، سلماس، خوی، غربی قاراداغ، قره ضییاالدین، ائو اوغلو و ماکی منطقه لرینین مقدراتی و وضعیّتی بارهده هله لیک دقیق معلوماتیمیز یوخدور، آنجاق بو اراضیین جنوب قسمتلی، یعنی گونئی و سلماس شبهه سیز ماننا اراضیسینه بیتیمیشدی، لاکین شمالی قسمتلرینین م. ق ۶۸۵ - ۷۱۳ نجی ایللر فاصله سینده نه وضعیّته اولماسی قارانیق دیر. بو اراضی اورارتو حکومتی ضعیفله ییب گئری چکیلدیگی اوچون، رسماً و قانوناً ماننا اراضیسی حساب اولموشدور، آنجاق بو زامانلار ماننا حکومتیین بو اراضیده نفوذو حاکمیتیین نه اندازه ده و درجه ده اولدوغو مبهم دیر.

دئمک، ماننا حکومتی اسکندرین یوروشوندن بری "ماد آتروپاتئن" آدلانمیش اراضیین اساس حیصه سی، هابئله بوگونکو زنجان اراضیسینی اؤز حاکمیتی آلتیندا بیرلشدیرمیشدیر. بوتون بو اراضی بیر مدّت سونرا ماد حکومتیین اساس تورپاقلاریندان و ایلک یارانان ایللرینده اونون اساس

تورپاقلاری اولموشدور.

م.ق. یئددینجی عصرین اوللرینده بوگونکو ایران آذربایجانینین شمالی و شمالغربی اراضیسینین ایشغوزلار گلهنه قدرکی وضعیتی نسبتاً مبهمدیر. بو ابهام خصوصیه اورارتو حکومتیه علاقه دار اوزونو گؤسته ریر. ایکینجی سارقوندان سونرا، مغلوب اولان اورارتولار گئری چکیلدیلر. لاکین بونا باخمی یاراق گؤروروک کی، اورارتو شاهی ایکینجی آرقیشتی [شاهلیغی ۶۸۵ - ۷۱۳ م.ق.] ساراب یاخین لیکلاریندا رازلیق و نیشتبان منطقه لرینده لؤوحه لر قازدیرمیش و اوندایا اراضیه هجوموندان سؤز آچمیشدیر.^۱ بو باره ده اوللرده دانیشمیشیق.

بوگونکو ایران آذربایجانینین ماکی، قره ضیالالدین و ائو اوغلو اراضیسینین گؤستریدیگیمیز مبهم وضعیتی یئددینجی یوز ایللیگین لاپ اورتالارینا قدر، یعنی اورارتو شاهی ایکینجی روسا [شاهلیغی م.ق. ۶۴۵ - ۶۸۵] زامانینا قدر داوام ائتمیشدیر، چونکی ایکینجی روسانین قره ضیالالدینین "بسطام" منطقه سینده داشدا قازدیردیغی لؤوحه بوگونده دورماقدادیر کی، اورارتو شاهی ایکینجی روسا و عمومیتله اورارتو حکومتینین بو اراضیده اولماسی، نفوذ و حاکم اولماسیندان حکایت ائدیر.^۲

آنجا، بو لؤوحه لره باخمایاراق، بیز بو ایللرده ایران آذربایجانینین بو منطقه لرینین سیاسی دورومونو اونا گؤره مبهم گؤستریدیک کی، اورارتو شاهلارینین بو هجوملاری اؤته ری، موقتی و کئچیحی اولموش، لؤوحه قازدیرماقلا سونا چاتمیش و اورارتو اوردولاری آذربایجان تورپاقلارینی ترک ائتمیشلر. گوجلو احتمالا گؤره، هله چوخ اوللردن گلیب همین بو منطقه لرده - آراسین جنوبوندا یئرلشمیش ایشغوزلار، یئرلی اهالی ایله بیرلیکده، منطقه نین رسمی دئییل، عملی حاکمی و اداره ائدن اولموشلار و اورارتولارین اؤته ری هجوملاری اونلارا تأثیر ائده بیلمه میشدیر. بو فیکریمیزی او فاکت تأیید ائدیر کی، سونرا گؤره جگیمیز کیمی، م.ق. ۶۵۳ - نجو ایله ده ایشغوز حکومتی تشکیل تاپاندا، آذربایجانین گؤستریدیگیمیز بو اراضیسی، یعنی آراز چایی ایله اورمو گؤل و آراسینداکی اراضی ده، او حکومتین تورپاقلاریندان اولموشدور. □ □ □

ایشغوزلارین یئرلشدیگی یئرلر

ایسکیت - ایشغوز خلقی دربند یولیه شمالدان، اورتا آسیادان آذربایجانا گلدیکدن سونرا بو گونکو شمالی و جنوبی آذربایجانین باشا - باشینین مختلف یئرلرینده، او زامانکی ماننا حکومتینین معین تورپاقلاریندا، خصوصیه ساوالان طرفلری و آراسین ایکسی طرفینده یورد سالاراق یاشایردیلار. دئمک اولار کی، ایشغوزلار او زامان بوگونکو شمالی و جنوبی آذربایجان

۱ - ایران تاریخی قدیم زامانلار بو گونه قدر، ص ۵۵، هابثله باخ: رئیس نیا، ج ۱، ص ۱۹۰.

۲ - رئیس نیا، ج ۱، ص ۱۹۰.

اراضی‌سینین اساس حیصه‌سینده یاشاییر و حاکم مؤوقع توتوردولار. بو وضعیت سبب اولدوکی، پارتاتوا و عمومیتله ایشغوزلار، آسوریلرین تحریکی و حمایه‌سی ایل، سونرا گۆره‌جه گیمیز کیمی، خیشتیریتی نین اولوموندن سونرا، بوتون آذربایجاندا ایشغوز حکومتی و یا سلطنتی قوردولار. بو باره‌ده سونرا گئنیش دانیشاجاییق.

بو عصرده ایشغوزلار - ایسکیتلر بو گونکو ترکیه، سوریه و فلسطین یئرلرینده یایلمیش و حتی مصره قدر گئدیپ چاتمیشدی‌لار. ایسکیتلرین چوخو کۆچه‌ری حیات سورموش و چوخلاری سونرالار یئرلی اهالی، خصوصیه آذریلر داخلینده اریمیشلر.

تاریخ ایسکیتلرین، هامیسی اولماسادا، اونملی قسمتینین تقریبی و نسب‌ی یوردونو گۆستریمیشدیر. بو یئرلر بو گونکو شمالی آذربایجان و جنوبی آذربایجانین شمال قسمتلی و آراز دره‌سینین هر ایکی قسمت‌ی اولموشدور.

۱. م. دیاکونوفون "مادتاریخی" اثرینده بو باره‌ده اوخویوروق:

«ایسکیت شاهلیغینین سرحدلری بیزه معلوم دئییلدیر ... احتمال ... بو شاهلیق هامار و جلگه یئرلرده، یعنی گنجه‌ده اولان "کور" چاییندان "اورمو" تون شمالی تورپاقلاری و قره‌داغ و ساوالان یئرلرینه قدر اوزانان تورپاقلاردا، ظاهراً ایسکیت شاهلیغینین اساس اهالیسینی تشکیل ائتمیش "اوتی" لر، "آلبان" لار، "کادوسی" لر و سایره خلقلرین یاشادیقلاری اراضیده یورد سالیب یاشامیشلار»^۱.

بو سۆزلردن گۆرونورکی، بو گونکو شمالی آذربایجان و داغیستانین اساس اهالیسی، دربند یولوندان او زامانلاردان اول او تورپاقلارا گلیمیش اورتا آسیالی ایشغوزلار - ایسکیتلردن میدانا گلیمیشلر. بونلار هامان ایسکیتلر - ماساژتلردیر کی، سونرا گۆره‌جه گیمیز کیمی، آراسین شمالیندا "کوروش" لا دؤیوشوب، اونو دؤیوش میدانیندا اولدورموشلر. بعضی تاریخچیلرین فیکرینجه ایسکیتلر - ایشغوزلار، یوخاریدا گۆستریدیگیمیز یئرلردن علاوه، همده بو گونکو اورمو گۆلونون جنوبو، یعنی هم بیر قسمت بوگونکو جنوبغرب آذربایجان، همده بیر حیصه شرقی کردستان تورپاقلاریندا یاشامیشلار. بو تاریخچیلرین فیکرینه گۆره بو یئرلر ایشغوزلارین اساس توپلاندیقلاری یئر اولموش و بو گونکو "ساققیز" شهری آدینی اونلاردان (ساکا) آلمیشدیر و احتمال بو شهر و یا اونون یئرینده اولموش بیر آوادانلیق ایسکیتلرین مرکزی اولموشدور. □ □ □

□ مستقل ماد حکومتینین یارانماسی

"پارتاتوا" نین قیاما و اتفاقا خیانتی حرکتی منفی تأثیر ائتدی و نتیجه‌ده آسوریلر بعضی یئرلری، قالالاری و ایالتلری، او جمله‌دن "کیشه‌سو"، "خار - خار" و "بیت هامبان" ی اوزالترینده ساخلادی‌لار.

بونا باخمایارق، قیام اوزونون اساس اوجاغی اولان مرکزی ماد تورپاقلاریندا، بیت کاری، مادای و ساپاردا اراضیسینده غلبه چالدى و بو یئرلرده آسوریلرین حربی مرکزلى و نفوذلارینی آرادان آپاردی. بو سببلره گۆره تاریخچیلر قیامین باشلاندىغی ایل، یعنی م.ق ۶۷۳ - نجو ایلدن بو طرفه، ماد تاریخیندن بحث ائدرکن، اوچ مختلف متحد ایالتین آدلاری عوضینه "مستقل ماد شاهلیغی" یازماغا باشلامیشلار. چونکی او م.ق ۶۷۳ - نجو ایل قیامینین محصولوایدی. حتی قدیم آسوری منبعلى، اۆزلرینه تابع گۆستره لرده، بو تاریخدن بئله "مادی" مستقل شاهلیق قید ائتمیشلر. مستقل مادیین اساسینی تشکیل ائدن اوچ ایالت، یعنی "بیت کاری"، (بوگونکو همدان اراضیسی)، "مادای" و "ساپاردا" نین باشچیلاری "خیشتیریتی"، "مامی تیارشو"، "دوساننی" آدلانمیشلار. ایندی گۆرک بو رهبرلرین اجتماعی و میلی و ائتنیک خصوصیتلری نهدن عبارت اولموشدور. بو اوچ رهبردن خیشتیریتی اساس رول اوینامیشدیر، چونکی آسوری شاهى "اسرحدون" ون هاتیفدن ائتدیگی سوآلاریندا یالنیز "خیشتیریتی" دن آد آپارمیشدیر. تاریخچیلر، او جمله دن هئرو دوتون گۆستر دیگینه اساساً، "خیشتیریتی" م.ق سگیزینجی عصرده ماد تورپاقلارینین گۆرکملى امیرلریندن بیرى اولموش "دیوک" ون نسلیدن ایمیش. کئچمیشده گۆستر دیگیمیز کیمی، "دیوک" وقتيله آسوری شاهلاری طرفیندن اسیر اولوب آسوری تورپاقلارینا، سوریه و فلسطینه سورگون ائدیلب، اورادا یاشامیشدیر. بونا گۆرده ده احتمال وئرمک اولارکی، "خیشتیریتی" اوشاقلیقدا آسوری تورپاقلاریندا اولموش و گنجلیکده آسوری میلیتاریزمینین جنایتلرینی اۆز گۆزیه گۆروب، اۆز بدنینده لمس ائتمیشدیر. شبهه سیز "خیشتیریتی" نین قیامدا بؤیوک موفقییتی، خلقین اوندان حمایه سی و آسوری لردن نیفرت ائتمه سینین نتیجه سی ایدی. دئمک، بو میلی آزادلیق قیامی ساده و آزاد خلقه، پئشه صاحبلاری و کندلی کوتله لرینه، آسوریلردن اوز دؤندریب، اونا مخالف و دشمن اولان گئنیش خلق کوتله لرینه اساسلانمیشدیر. حتی آسوریلرین قولدارلیق استثماری زنجیریندن جان قورتاران اسیرلر بئله ماننا و مادلارا پناه آپارامیشلار. خلقین خیشتیریتی دن ایستیقبالی سبب اولدوکی، قیامدان سونرا اللى ایل سوره سینده ماد حکومتی گوجلندی و بیر سیرا امیرلیکلری جذب ائدیپ، اۆزونه بیرلشدیردی، لاکین بونونلا بیرلیکده دئمک لازمدير کی، م.ق ۶۷۳ - نجو ایل قیامیندان یارانان ماد حکومتی هله، تاریخده مشهور اولموش، بؤیوک ماد حکومتی دئییلدیر، بلکه او مرکزی مادیین اوچ ایالتی، ایشغوزلار و قسماً ماننالیلارین بیرلشمه سیندن یارانان بیر حکومت ایدی. بو قیامین بیر خصوصیتی ده اوندان عبارتدیرکی، همدان کلمه سی ده اونونلا یارانیپ، دیللره دوشدو. بونا گۆرده ده بو کلمه نین میدانا گلمه سینین شرایطینی گۆستر مک لازمدير، چونکی بو ایشین اۆزو قیامین یارانما جریانینی گۆستر مگه یاردیم ائدیر.

یوخاریدا گۆستر دیک کی، خیشتیریتی اوچ قیامچی ماد رهبرینین بؤیوگو، نفوذلوسو، قدرتلیسی و حربی مسئولوایدی. خیشتیریتی "بیت کاری" ایالتینین باشچیسی ایدی کی، اونون مرکزی "کار - کاشی" = "کار - کاسسی"، یعنی "کاسسیلرین یئری" ایدی. خیشتیریتی نین نفوذو و بؤیوکلوگو سبب

اولموشدور کی، هله م.ق ۶۷۳ - نجو ایل قیامیندان چوخ قاباقلار مختلف ماد ایالتلرینین رئیسلی، باشچی و رهبرلری بیر یثره توپلانیب، قیاما لازم اولان صحبت و دانشیقلار آپارماق ایسته دیکده، چوخ وقت خیشتیریتی نین یانینا، ائوینه، "کار - کاسسی" یه گلردیلر. شبهه سیز بو ایش نسبتاً اوزون زامان داوام ائتمیش، اؤزوده گیزلی شکیلده اولموشدور. نسبتاً اوزون مدت گیزلی حالدا داوام ائتمیش بو گؤروشلر جریانیندا "کار - کاسسی" نین آدینا "توپلاتنی یثری"، یعنی "هنگ متنه" دئییلیب دیلله دوشموشدور. زامان کئچدیکجه همین بو "هنگ متنه" آدی "کار - کاسسی" شهر و یا قصبه سینین آدینین یثرینی توتموش و زامان کئچیب ایشلندیکجه، "اٹکباتان" و نهایت "همدان" شکلینه دوشموشدور. دئمک، همدان آدی میدانا گلمه دن هله چوخ اوللر بو یثر بیر شهر، بیر قصبه و یا بیر قالا اولموشدور. بو ایکی سؤز قیاما قالمیش ماد ائللری، مرکزی ماد ائللرینین دیلیندن، قوتتی - لوللوی خلقلرینین اؤلادلارینین دیلیندن یارانان بیر جوت سؤزدور و بونا گؤره ده قدیم تورک دیلی سؤزلریدیر، آنجاق بیز هله بو سؤزلرین (هنگ متنه) کؤکلی و معنالارینی بیلمیریک. دئمک، م.ق ۶۷۳ - نجو ایل قیامی او زامانکی یاخین شرق منطقه سینده تامامیله یثنی مترقی بیر حادثه ایدی و بو منطقه نین تاریخینده تام یثنی بیر وارق آچدی. بو قیام مرکزی ماد اهالیسینی، کئچمیشده بابیلده بئله حاکمیت ائتمیش، همیشه آزادلیق و استقلاللا جان آتمیش، غرب و جنوبغرب قوشونلاری طرفیندن سیخیشدیریلیب، تالانمیش قوتتی - لوللویلرین نسلینی، ایللر بویو آرزولادیغی هدف و ایسته گینه چاتدیردی. باشیندا خیشتیریتی دایانمیش بو قیامین ان اساس موفقییت عامیللری بونلارایدی:

۱ - مرکزی ماد اهالیسینین اکثریتینین نهضتدن حمایت ائتمه سی، اونون آرخاسیندا دایانماسی، آزادلیق و استقلال ایسته مه سی، آزاد فیکیرلشهرک جسارت و مهارتله دشمنه قارشى دؤیوشوب، اولومدن قورخماماسی.

۲ - تازا اورتا آسیادان گلیمیش، مادلارین سویداشی اولان ایشغوز - ایسکیت ائللرینین مادلاردان حمایت ائتمه سی و اونلارلا چگین - چيگنه آسوریلره قارشى ووروشماسی.

۳ - مادلارین بیر پارچاسی، سویداشی و آیریلماز حیصه سی اولموش ماننا خلقلری و حکومتینین مادلاردان حمایتی و اونلارلا بیرلیکده اشغالچیلار قارشى دؤیوشمه سی.

۴ - ایلاملارین سیاسی جهتدن و چوخ احتمال اقتصادی و دؤیوشچو جهتدن ماد قیامچیلارینی حمایت و اونلارلا یاردیم ائتمه سی.

کئچمیش بؤلوملرده گؤسترديگميز کیمی ماننا - ماد اراضیسی چوخ قدیم زامانلاردان، معین تاریخی سببلره گؤره، کیچیک امیرلیکلردن عبارت اولموشدور. زامان کئچدیکجه بو کیچیک امیرلیکلر خارجی فشار و بیر سیرا باشقا عامیللر نتیجه سینده بیرى - بیرینه یاخینلاشیب بیرلشیردیلر. م.ق ۶۷۳ - نجو ایل قیامی مرکزی مادی اوج اهمیتلی امیرلیگینی بیرلشدیردی. بو ایلدن آسوریلرین م.ق ۶۲۵ - ۶۱۵ - نجی ایللرده کی هجوملارینا قدرکی تقریباً اللى ایل سوره سینده، تازا یارانان ماد

حکومتی اطرافیندا اولان کیچیک امیرلیکلر و شاهلیقلاری دا جذب ائده رک اؤز وایله بیرلشدیردی. بو بیرلشمه شبهه سیز کیچیک امیرلیکلرین بؤیوک باشلاری، اعیان - اشرافلاری، دینی رهبرلری و کاهینلرینین مخالفتی و مقاومتی ایله قارشیلانمیشدی، بودا طبیعی ایدی، چونکی حاکم دایره لر اؤز آغالیقلارینی ساده جه الدن و ثرمز لر. سونرالار گؤره جه ییک کی، بو سیاسی و دینی حاکملرین مرکزی حکومتله مخالفتی نهایت ماد ایمپراتورلو غونو دیزه چؤکدوردو.

امیرلر، کیچیک شاهلار و اعیان - اشرافلارین متحد مرکزی حکومتله مخالفتی گؤسته ریر کی، هم یارانان ماد حکومتی، همده اونو یارادان قیام گئیش آزاد خلق کوتله لرینه آرخالانمیش، کندلر و شهرلرین کیچیک تولید ائدنلری و یارادان زحمت کئشلرینه دایانمیشدیر.

مرکزی حکومتین یارانماسی، "هنگمتنه" نین باش کند اولماسی طبیعی اولاراق، دؤولت اداره لری، سارای، حاکم دایره لر و سایره نین یارانماسینا سبب اولدو. ابتدایی اصول دا قدیمدن اولموش امیرلیک، اعیان - اشرافلارین ارثی مقاملاری، هم دؤولتین، همده خلقین ایستگی ایله آرادان گئتدی و تازا دؤولت سیستمی یارانندی. آنجاق بو دؤولت ائل قایدا - قانونلاری و رسملرینه عادت ائتمیش خلقین الینده اولدو غو اوچون، مادلارین یوز نچه ایلیک حاکمیتی دؤورو ابدادیکتاتورلو غا، خلقین دشمنی و قانونی سورماق دستگاهینا چئوریلمه دی. بو وضعیت یالیز هخامنیشلر دؤورو میدانا گلدی. م.ق ۶۷۳ - نجو ایل قیامیندان سونرا میدانا گلمیش حکومت ده خیشتیری تی حاکمیتی اله آلدی، آنجاق "مامی تیارشو" و "دوساننی" نین نتیجه سیاست صحنه سیندن چیخماسی هله لیک مشخص اولمامیشدیر، همده بو قطعیدیر کی، ماننا - ماد اراضی سینده هله لیک کیچیک امیرلیکلر و شاهلیقلاردان قالماقدایدی.

بوندان علاوه، خیشتیری تی نین یاراتدیغی ماد دؤولتی هله تاریخده مشهور اولان ماد ایمپراتورلو غو دئییلدیر، ایستر وسعت، ایستر سه قدرت و نفوذ باخیمیندان بو ایمپراتورلو ق سونرا یارانندی. بو قدر دئمک کفایتدیر کی، م.ق ۶۷۳ - نجو ایل قیامیله و اوندان سونرا مرکزی مادی اوج ایالتی و امیرلیگی: بیت کاری، مادی و ساپاردا بیرلشدی و ماد - ماننا - ایشغوزلارین واحد حکومتی یارانندی. □ □ □

□ م.ق ۶۷۳ - نجو ایل قیامیندان سونرا منطقه ده دوروم

قیامین غلبه سیندن سونرا آسوریلرین گئری چکیلمه سی و ایسکیتلرین خیانتی نتیجه سینده منطقه میزین سیاسی و جغرافی وضعیتینده معین ده ییشیکلیکلر اولدو.

ایسکیتلرین شاهی "پارتاتوا" اسرحدونون قیزیله ائولنه رک، قیامچیلاردان آیریلیب آسوریلره، قوشولدو و آسوری حکومتی ایسکیتلرین حکومتینی "ایشغوز اولکەسی" دئییه رسمی شاهلیق و اونون رئیس پارتاتوانی "شاررو - Šarru" دئییه شاه تانیدی. ایسکیتلر - ایشغوزلار بو گونکو شمالی و

جنوبی آذربایجانین نسبتاً گئیش اراضیسینده یورد سالیب قالمیشدی لار کی، آسوری حکومتی اونلاری اؤزونه تابع بیر "شاهلیق" کیمی تانیمیشدی. ایسکیتلرین یورد سالاراق قالدیغی اراضیده قدیمدن آلبانلار، اوتیلر، کادوسیلر و سایره التصاقی دیللی ائلر و خلقلر اولموشلار و شبهه سیز ایسکیتلرین بو یئرلرده قالمیشلاری سونرالار یئرلی اهالییه قوشولموشلار.

اگر ا.م دیاکونوفون فیکریله راضیلاشساق، ایسکیتلر، گؤستریدیگیمیز بو یئرلر، یعنی شمالی آذربایجاندا کور چایی اطراف و گنجه دن توتموش، جنوبی آذربایجاندا "ساوالان اطراف، قارا داغ دان تا اورمو گؤلونه قدر کی اراضیده اولموشلار. هر حالدا ایسکیتلرین اولکەسی آسوریلرله هم مرز اولمامیشدیر و شاید آسوریلر معین هدف و مقصد اوچون ایسکیتلرین بو اراضیده یئرلشمه سینی مصلحت گؤرموشلر، یادا قیامدان اول، شمالدان گلدیکلری گوندن ائله همین یئرلرده یورد سالیب یاشامیشلار و سونرالار آسوری حکومتی اونلارین باشقا یئرلره گئتمه سینی مصلحت گؤرمه میشدیر. ماننا حکومتینه گلدیکه ايسه قیامدان سونرا اونون وضعیتی خیلی محکم لندی و اورارتولار کیمی بؤیوک اولکەیه چئوریلدی. ایکینجی سارقوندان سونرا اورارتولارین گئری چکیلمه سیله ماننا حکومتی بیر سیرا قدیم یئرلریندن گئری آلمیشدی، قیامدان سونرادا، آسوریلرین ضعیفله مه سیله علاقه دار اورمو گؤلونون غربی حیصه لرینی توتاراق، "خوبوشکیه" و بؤیوک زاب آخارقاسینین یوخاری قسمتلرینده اورارتوایله هم سرحد اولموشدور. داها سونرالار ماننالار جنوبا طرفده ایره ليله ییب، بو گونکو ایران - عراق - ترکیه مرزلرینین توققوشدوغو یئر و اورانین جنوب قسمتلرینه ده چاتمیشلار.

ماننا حکومتی شرقده "قیزیل بوندا" (قیبله داغی) و جنوب شرقده ماد حکومتی ایله هم سرحدایدی، غرب و جنوب غربدن ايسه آسوریلرین ماد اراضیسینده تشکیل ائتدیکلری ایالتلرله قونشوایدیلر.

قیامدان سونرا "کیشه سو"، "خار - خار" و "بیت هامبان" ایالتلرینین آسوریلرین الینده قالدیغی اوچون، خیشتییری نین حاکمیت ائتدیگی اراضینی دقیق تعیین ائتمک چتیندیر. خیشتییری نین حاکمیت ائتدیگی اراضینین غرب سرحدلری میانا - همدان خطینین غرب طرفلرینده ایدی. قیامدان سونرا "مامی تیارشو" و "دوساننی" دن آد اولمادیغی اوچون، شبهه سیز اونلارین دا اراضیسی تازا یارانان ماد اراضیسینه قوشولموشدور. دئمک، ماد بیرلیگی دؤولتینین، یعنی خیشتییری نین حاکمیت ائتدیگی اراضینین بو گونکو میانا - زنجان - قزوین - همدان آراسیندا کی یئرلر اولماسی احتمالی گوجلودور. آنجاق همدانین جنوبوندا یئرلشمیش "اثللی پی" نین ده ماد بیرلیگینه داخل اولوب اولماسینی دئمک چتیندیر. ماد بیرلیگینین شرق طرفدن سرحدلرینی ده دقیق معین لشدیرمک ممکن دئییلدیر.

اورارتولارا گلدیکه ايسه، اونلار "آارات" بوزقیریندا اؤز حاکمیتلرینه داوام ائتمکده ایدیلر و ایکینجی سارقونلا دؤیوشده مغلوب اولدوقدان سونرا اورارتو حکومتی، گؤرون دوگو کیمی، زاقروس

داغلارینین شرقینده یوز ایل الدهه ساخلادیغی بوگونکو گونئی، سلماس، خوی، قره ضیبالدین، ماکی و ائو اوغلو اراضیسیندن گئری چکیلیمیش و ماننا حکومتی بو یئرلری، رسماً اولماسادا، اؤز اراضیسینه قاتمیشدیر. احتمال ائتمک اولار کی، بو زامانلار ماننا حکومتی آراس چایینی کئچرک، محمود اسماعیلین گؤستریدیگی کیمی، نخجوان اراضیسینی ده توتموش و ماننا حکومتی تورپاقلارینا بیرلشدیرمیشدی. □ □ □

ماننادا دوروم

□ ماد قیامی زامانی دؤیوشلرده اساساً مغلوب اولموش آسوری شاهلاری مادلار و ماننالیلاردان ال چکمه دیلر و او قدر کئچمه دی کی، گئنه ده اونلار قارشی هجوم ائتمه گه باشلادیلار. بو دفعه آسوریلرین هدفی ماننا حکومتی و خلقی ایدی. آسوری اوردولاری سرکرده "نابوشاروسور"ون باشچیلیغی آلتیندا م.ق ۵۹ - ۶۶۰ - نجو ایله زاقروس داغلاریندان آشراق ماننالیلار ایله اوزلشدیلر. ماننا امیری "آخسئری" اونلار قارشی جسارتله مقاومت گؤستردی و گئجه استراحت زامانی هجوم ائدیپ آسوریلری گئری قایتارماغا مجبور ائتمک ایسته ییردی، لاکین مؤفق اولمادی و گئری چکیلیمه گه مجبور اولدو. آسوریلر ماننانین جنوب مرزلیله باش کند "ایزیرتا"نین آراسیندا یئرلشن سگیز قالاسینی توتدولار. آسوری متلرینده بو قالالارین آدی بئله ضبط اولموشدور:

۱ - آیو سیاش. ۲ - پاشا...سو. ۳ - بوشوتو (پارسوا مرزلینده کی بوشتو). ۴ - آشدیاش. ۵ - اوکی یامون. ۶ - اوپیش. ۷ - سی خوآر. ۸ - نازی نیری.^۱

ماننا شاهی آخسئری مجبوری حالدا اؤز مرکزینی خطره معروض قالان "ایزیرتا - Izieta"دان "ایشتاتو - Istatu" قالاسینا کؤچورتدو. آسوریلر "ایزیرتا"نی و اونون یاخین لیغیندا کی "اوزبیا" (بوگونکو زئوه)نی و "اورمیاته - Urmeqate"، "آرمایت - Armail" قالالارینی اون بئش گون محاصره ائتدیلسه ده، آلمانا مؤفق اولمادیقدا، اطراف یئرلری ویران ائدیپ، مال - قاراسینی آپاریب خلقی اسیر ائتدیلر.

آسوریلر قاییدارکن، اسرحدون زامانیندا ماننالیلارین توتدوقلاری قالالاری آلدیلار. ماننالیلارین اسرحدون زامانیندا آلدیقلاری اراضی اولاکیچیک زابین یوخاری آخارقاسیندا یئرلشن "شوردیرا" بؤلگو، (شاید شور دره) ایکینجیسی "پارسوا" سرحدلرینده کی "خارسی" داغلاری ایدی کی، اونون یانیندا "کوموردی" آدلی ماننا قبیله سی یاشاییردی. آسوریلر بو قالالاردان حربی سورسات، ذخیره اسلحه لر و آت الدهه ائتدیلر. گؤرون دوگو کیمی، ماننالیلار بو قالالاردان گله جک یوروشلرینده استفاده ائده جک ایدیلر.

مغلوبیت نتیجه سینده بو زامان ماننا حکومتی داخلینده اختلاف دوشدو. خلق کوتله لری شورش ائتدی و شورشچیلر "آخسٹری" نی اؤلدوروب، اؤلوسونو کوچه یه آتدیلار و عایله سینى آرادان آپاردیلار. بو شورش ماننانین عادى و آزاد اکین چیلری طرفیندن باش وئرمیشدی. بو زامان ماننادا شاهلیق سولاله سی حکم سوروردو و شبهه سیز رسماً عدالت سیزلیک وارییدی و ساده کندلیله ظلم اولوردو. نظره گلن قونشولاری مرکزی ماد ایالتلرینده آزاد خلقین قیامی و نهضتیندن روحلانا ماننا کندلیلری "آخسٹری" یه قارشى قالدخاراق اونو اؤلدورموشلر. معلوم اولان، آخسٹری آسوریلرله باریشماق ایسته دیگی اوچون خلق اونون علیهینه قالدخمیش و اونو اؤلدورموشدور. بو باره ده سونرا دانیشا جاییق.

"آخسٹرینین" دیری قالمیش اوغلو "اواللی" اؤزونو شاه اعلان ائدی، اؤز ولیعه دی "اریسی نی" نی آسوری شاهى "آشور باناپال" ین یانینا گؤندردی و اوندان اؤز خلقی علیهینه یاردیم ایسته دی. حتى اواللی اؤز قیزینى آسوری شاهى آشور باناپالین حرم سراسینا، گؤندردی، تا اؤز تابع لیگینی بیلدیریب، اوندان کمک آلسین. آشور باناپالین "اواللی" یه کمک ائتمه سیندن معلومات یوخدور، لاکین اولایلرکی، آسوری شاهى آشور باناپال اؤز دامادی اولموش ایشغوز شاهى "مادیا" واسطه سیله "اواللی" یه کمک ائتمیشدیز.

آشور باناپالین تؤولصیه سیله "مادیا" ین "اواللی" یه کمک ائتمه سی ایسکیتلرن ماننا - مادلار علیهینه اولان ایلك اقدامی ایدی. بو حادثه سبب اولدوکی، بیر مدت سونرا ایسکیتلرله ماد شاهى آراسیندادا توققوشمالار اولسون. بو توققوشمالاری آشاغیدا گؤره جه ییک. آشور باناپال ماننا حکومتینه وئرگی و خراج تعیین ائتدی. دقیق معلوم دئییلدیرکی، یوخاریدا گؤستریدیگیمیز یوروشده آشور باناپال ماد اراضیسینه ده گیرمیشدیر، یا یوخ. آسوری شاهى آشور باناپال ماننالیلارین قیامی و "اواللی" ین تخته چیخماسیله علاقه دار بئله یازمیشدیر:

«بو گونلرده (کند آلاهی) ماد اهلی "بیریسخاردی - Birisxardi"، (هابئله) "ساخو" اولکه سیندن "قاقو" نون اوغلانلاری "ساراتی - Sarali" و "پاریخییا - Parixia" منیم اطاعتیمدن بویون قاچیرتدیلار. من ۷۵ محکم قالانی مطیع ائتدیم و آداملارینی اسیر توتدوم و اونلارین اؤزلرینی دیری توتوب نئینوایا آپاردیم^۱ معلوم اولورکی، "بیریسخاردی" هله آسوریلرین الینده اولموش "کیشه سو" و یا "خار - خار" ولایتینده اولان بیر منطقه نین بؤیوگوایمیش و آسوریلر اونون واسطه سیله خلقله علاقه ساخلا یاردیلار. بو زامان "بیریسخاردی" آسوریلرین اطاعتیندن چیخاراق ماد بیرلیگینه قوشولماق ایسته میش، یعنی اصیل ماد باشچیلیغی وظیفه سینى یئرینه یئتیرمک ایسته میشدیر.

"ساخو" اولکه سینین یئری بللی دئییلدیر، لاکین شبهه سیز بورادا "بیریسخاردی" ین منطقه سی کیمی، هله آسوریلرین حاکمیتی آلتیندا اولان ایالتلرین بیر بؤلوگو، حیصه سی اولموش و بورانین

امیرلری ده آسوریلرین تابعلیگینی آتیپ، مادلارا قوشولماق ایسته میشلر. □ □ □

خیشتیريتى نین ایشلری و اؤلومو

م.ق ۶۵۲-۶۵۳- نجی ایله ده آسوری حکومتی داخلینده اختلافلار شدتلندی. بونون علتی اوندان عبارت ایدی کی، آسوری شاهى "آشور باناپال" بیر مدت قاباق اؤز قارداشی "شاموشوموکی"ی آسوری حکومتینه تابع اولان بابیلین شاهى تعیین ائتمیشدی. بو زمان "شاموشوموکی" مرکزی حکومت علیهینه - اؤز قارداشی علیهینه - قیام ائتدی و بیر سیرا آسوری حاکملىرىنى اؤز وایله ال بیر ائدیپ، آشور باناپالین علیهینه قالدیردی. بوندان قاباق مصر آسوری ایمپراتورلوغونون الیندن چیخمیشدی.

آشور باناپالین اؤز قارداشی "شاموشوموکی"ین قیامی باره ده یازدیردیغی متنی، مادلا علاقه دار اولدوغو اوچون، بورادا نقل ائدیریک. آسوری متنینده اوخویوروق:

«بو شاموشوموکی، وفاسیز قارداش، منه ایچدیگی آندی رعایت ائتمه دی و اککد، کلدانی و آرامی خلقینی، "کابا" دان "باب" - سالی متی "یه قدر دنیز کناری اهالیسینی، منیم کؤله لریم و قوللو قچولاریمی، ایلام شاهلیغینا تعیین ائدیگیم، آیاقلاریمی اؤپن قاجاق "اومانیقاشا" یی، هابشله آسور آلاهاری و "نین لیل" ین سؤز وایله اؤز الیمله منصوب ائدیگیم "قوتیوم - Gulium"، "آمورو - Amurru" و "ملوخا - Meluxa" شاهلارینین هامیسینی منیم علیهیمه قالدیریب تحریک ائتدی و اونلار اونونلا عهد باغلادیلار.^۱

آشور باناپالین بو سؤزلریندن مادلا علاقه دار اولان بیر ایلام شاهینین آسوریلر علیهینه عصیان قوشولماسی، اوندان داها اهمیتی "قوتیوم = قوتیلرین" شاموشوموکیله ال بیر اولراق آشور باناپالین علیهینه قالماسی ایدی.

کئچمیش بؤلوملردن بیلیریک کی، قوتی - لولوبیلر مادلارین بابالاری ایدیلر و تاریخ بویو قوتیلردن قصد هامان مادلار اولموشلار. بو زمان اوچ ماد امیری، او جمله دن خیشتیريتى نین قیامیندان [م.ق ۶۷۳ - نجو ایل قیامی] ۲ - ۲۱ ایل کئچیردی، یعنی "شاموشوموکی" ین شورشى زمانى و خیشتیريتى نین ماددا حاکمیتیندن ۲ - ۲۱ ایل کئچیردی. (۶۷۳ - ۶۵۲ = ۲۱) بو ۲۱ و یا ۲۲ ایل سوره سینده خیشتیريتى نین اؤز وطنینده نه ایشلر گؤرمه سی باره ده هله لیک معلومات آزدیر. بو باره ده ان یاخشى معلوماتی هئروdot وئرمیشدیر. او یازمیشدیر:

فرااورت (خیشتیريتى) آسیانی تابع ائتمه گه مشغول اولدو و بیر قومو باشقا قومون آردینجا اؤزونه تابع ائتدی، تا اینکی آسوریلرین علیهینه اوردو چکدی، هامان آسوریلرکی، نئینوادا مسکن ائدیر، قاباقلار هامیا حاکمیت ائدیردیلر و تک قالمیشدیلا، اونا گؤره کی، متفقلىرى اونلاردان

آیریلیمیشدی‌لار. آنجاق بونونلا بئله (هر جهتدن) وضعیتلری یاخشی ایدی. فرااورت (خیشتیریتی) ۲۲ ایل شاهلیق ائتدیکدن سونرا، اونلارین علییه‌نه اوردو کئشلیکده اۆلدورولدو و اوردولارینین دا چوخو اونونلا اۆلدولر.^۱

قوتیلرین شاموشومو کینین قیامینا قوشولماسی، قیامچیلارین بیرلیکده آسوریلره قارشى محاربه‌سی و خیشتیریتی نین بو محاربه‌ده اۆلمه‌سینین هم زمان اولماسی آیدین گۆسته‌ریرکی، آشور باناپالین یازیلارینداکی "قوتیوم" هامان قوتیلر، یعنی ماد‌لار و خیشتیریتی اولموشدور. دئمک، خیشتیریتی اۆز و طنینده حاکمیتی اله‌آلماقلا کفایتلنمه‌میش، بلکه اونون مقصدی عصرلر بویو منطقه خلقلرینه قان اوتدوران، اونلاری گئری قویان آسوری میللتاریزمین سون قویماق اولموش و بو ایش اوچون ۲۲ ایل حاضریق آپارمیش و هئچ شبهه‌سیز شاموشومو کینین قیامی و قیامچیلارین بیرلشمه‌سی و آياغا قالماسیندا، ایلام شاهى ایله بیرلیکده اهمیتلی و اساسلی ایش گۆرموشدور. شاموشومو کینین بو شورشى ایله علاقه‌دار بو محاربه باره‌ده آشور باناپال هئچ نه یازمامیشدیر، دئمک، او بو محاربه‌ده غلبه چالمامیشدیر. بئله ایسه خیشتیریتی هارادا و کیملرین طرفیندن اۆلدورولموشدور؟ بو ایش ایسکیتلرین - ایشغوزلارین ایله اولموشدور. آسوری شاهى ایسکیتلری ماد‌لارا قارشى قویاراق، اونلاری دؤیوشه مجبور ائتمیشدیر. بیر سیرا عالیملرین فیکرینجه بو محاربه آراسین شمالیندا، بو گونکو آذربایجاندا باش وئرمیشدیر. بورادان نتیجه‌آلماق اولورکی، ایسکیتلر - ایشغوزلار شمالی آذربایجاندا چوخ‌ایدیلر و شاید اونلارین تازا - تازا ائللری و طایفالاری دا بو فاصله‌ده شمالدان گلیمیش و گلیردیلر. دئمک، خیشتیریتی اوردو سوايله آرازی کئچیب، بو گونکو شمالی آذربایجاندا ایسکیتلرله دؤیوشموش و دؤیوشده اۆلموشدور.

بعضی تاریخچیلرله بئله بیر منطقی و حقیقته یاخین فیکرده واردیرکی، م.ق ۶۷۳ - نجو ایل قیامینین غلبه‌سیندن سونرا، تازا یارانان گنج ماد حکومتینین رهبری اولموش خیشتیریتی ۲۲ ایل مدّتینده ماد حکومتینین اوچ اساس مرکزی ایالتی اطرافیندا اولان کیچیک شاهلیقلار و امیرلیکلری ماد حکومتیله بیرلشدیرمکله، ماد اراضیسینده اولان "کیشه سو"، "خار - خار" و سایره آسوری ایالتلرینین باشچیلاری و رهبرلرینی اۆزونه طرف جلب ائدیپ فیکیرداش ائده‌رک، آسوریلره قارشى یۆنلتمکله، ائله‌جه‌ده داخلی اطلاعات و گله‌جگه حاضریق گۆرمکله مشغول اولموشدور.

دئمک، بو ایللرده خیشتیریتی نی بوتون ماد اراضیسینین مقدراتی، او جمله‌دن آرازین شمالی، یعنی شمالی آذربایجاندا ماراقلاندیرمیشدیر. شمالی آذربایجان بیرده اونا گۆره خیشتیریتی نی دوشوندورمه‌لی ایدی کی، اورادا آسوریلرین متحدی اولموش ایسکیتلرین شاهى، اونون اوردو سو و ائللری داها چوخ‌ایدی، بو ایسه هم مادی و گونو، همده گله‌جگی اوچون خطرلی ایدی. بیرده بو ۲۲ ایل مدّتینده خیشتیریتی نی، طبیعی اولاراق، آسوری حکومتینین ماد تورپاقلاریندا قویدوغو ال

آلتیلاری، ایالت رئیسلی و متحدلری، او جمله دن ماننا شاهی "اواللی" و شمالی آذربایجاندا اولان ایسکیت شاهی دوشوندورمه لی ایدی. بو مسئله لر گومان و احتمال اولسادا، حقیقته اویغوندور. همین بو حدسه اساساً، نظره گلن، خیشتیریتی ایسکیتلرله اوزلشمک اوچون شمالی آذربایجانا اوردو چکمیشدیر. شاید خیشتیریتی نین ماننادان قاباق شمالی آذربایجانا، ایسکیتلرله قارشی گئتمه سینین علتی اونلارین شاهی طرفیندن، آسوری شاهینین تحریکی ایله، مادلارا قارشی بیر ایش و حرکت ائتمک ایسته مه سی و یا مادلارا قارشی هجوم ائتمه گه حاضرلاشماسی اولموشدور.

هئروdotون گؤستر دیگینه اساساً اولا خیشتیریتی ایله ایسکیتلرین دؤیوشو آرازیین یوخاری طرفینده، شمالی آذربایجاندا باش وئرمیش، ایکینجیسی ایشغوزلار خیشتیریتی اولدو کدن سونرا، حکومتی اله آلماق ایشینه باشلامیشلار. قیسا نتیجه آلا راق دئتمک اولار کی، خیشتیریتی آسوری ایمپراتورلو غونون کهنه فتنه کار و حیله گر سیاستینین نتیجه سینده اولدور و لموشدور. آسوری دؤولتی اولدن اؤز مخالفلرینی بیر - بیرینین جانینا سالماقلا اونلاری ضعیفله دیب ازر و اونلارا غلبه چالاردی. یوخاریدا گؤردوک کی، ایسکیت شاهی آسوری شاهینین کوره کنی ایدی. (نظره گلن "مادیا"دا آشور بانا پالین کوره کنی ایدی) آشور بانا پال بو قوه و ملوقدان سوء استفاده ائده رک، ایسکیتلری خیشتیریتی یه قارشی و مخالف ائتمیش و اونلاری مادلارا قارشی محاربه یه گؤندرمیشدی. بو دؤیوشلرین شمالی آذربایجاندا باش وئرمیشینده خیشتیریتی اولدور و لموشدور. بو زامانلار آسوری حکومتی ایسکیتلردن استفاده ائده رک، اونلاری گاه بو، گاه دا او خلقین علیه نه یؤنلدیر دیر. خیشتیریتی نین اولدور لمه سی ایله بیر زاماندا ایشغوزلار ماد حکومتینی اؤز اللرینه آلیر و ۲۸ ایل اونو اؤز اللرینده ساخلا ییرلار. [م.ق ۶۵۳ دن ۶۲۵ - نجی ایله قدر] آنجاق ایسکیتلرین مقصد و هدفی ماد حکومتینی تامامیله آرادان آپارماق دئییلدی، چونکی اونلاردا نه او قدرت، نه او یوکسک اجتماعی فیکیر و ار ایدی، همده هر حالدا مادلارلا سویداش و یاخین ایدیلر. بو ایش یالنیز آسوری شاهلارینین حیله سی و مادلاری گئری قویماق، گوجلنمه لرینین قاباغینی آلماق، اونلاری تابع و خراج وئرن حالیندا ساخلاماق اولموشدور. بو سببلره گؤره ایسکیتلرین ماد و ماننلارا حاکم اولدوقلاری ایللرده بئله، مادلار و ماننلار اؤز حکومتلری و اینکیشافلارینا داوام ائتمیش و ایسکیتلرین ۲۸ ایللیک حاکمیتی نین سونوندا هر جهتدن اولکیندن ضعیف اولمامیشدی لار.

ایسکیتلر حقیقته دئییل، اسماً و سؤزده مادلاردان وئرگی و خراج آلیردیلار. گؤستر دیگیمیز کیمی، ایسکیتلر مدنیت، تجربه و سایره جهتدن خیشتیریتی نین ایشینی داوام ائتدیریب، قدرتلی دؤولت و ایمپراتورلوق قورما غا قادر دئییلدیلر و اونلاردا بئله بیر فیکیرده اولایلمزدی. اونلار نه اینکی آسوری زنجیرینی قیریب آتاراق، ماننا - ماد و سایر منطقه خلقلرینی آزاد ائتمک فیکرینده دئییلدیلر، بلکه عکسینه آسوریلرین آلتینه چئوریله ریک، منطقه خلقلرینین میللی آزادلیق حرکتلرینی بو غماقدا اونلارا یاردیم ائدیردیلر. یعنی آسوریلر طرفیندن دوزلمیش و تأیید اولموش ایسکیت شاهلیغی اوللر قونشو خلقلر و دؤولتلری ازمک اوچون بیر وسیله اولدو، نجه کی، اوللر ایسکیتلر

اورارتولارا قارشی، داها سونرا، آسوریلرین خئیرینه اولاراق، اونلارین سوریه و فلسطینه توتدوقلاری یئرلره هجوم ائتدیلر و حتی ایسکیتلر، خلقلری آسوریلره تابع حالدا ساخلاماق اوچون، شبهه سیز آسوری شاهلی و حکومتینین اشاره سی و گوسته ریشیله، یهودی و حتی مصر اراضیسینه قدر غارت ائتدیلر.

ایسکیتلرین اؤزلری قدرتلی بیر دؤولت یارادا بیلمه دیلر، لاکین، اؤزلری ده بیلمه دن ائله بیر شرایط یاراتدی لار کی، اونون سایه سینده ماد دؤولتی کیمی ائله بیر حکومت یارانندی کی، شعورلو و آگاهانه شکیلده، اؤزوده باجاریق، مهارت و اوستادلیقلا آسوری میلیتاریزمینی آرادان آپاراراق، بوتون یاخین شرق منطقه سی خلقلرینه آزادلیق، ترقی، سعادت و ایره لیله مک یوللارینی هامارلادی. بونودا قید ائتمک لازمدیر کی، چوخ احتمال ایشغوزلار مادلار اوزه رینده حاکم اولدوقلاری ایللرده، سویداشلیق اوچوندان مادلارا بیر اوقدر برک توتما میشلار، همده ایشغوزلارین حکومتی گئتدیکجه آسوریلرین تأثیری و نفوذوندان اوزاقلاشمیش و مستقل حرکت ائتمیشلر.

ایسکیتلر ظاهرده ۲۸ ایل ماددا حاکمیت ائتدیلر، لاکین حقیقتده ماد شاهلی گنج کییاکسار بیر طرفدن حکومتی و اونون اساسلارینی و ساحلی قوه لرینی محکم لندیریر، سیاسی جهتدن تجربه قازانیر، گله جکده گورمک ایسته دیگی ایشلرینه زمینه و شرایط یارادیر و عینی زاماندا تازا اورتا آسیادان گلیمیش ایشغوز ائللرینین کؤچه ری اورتا آسیا خلقلرینه خاص اولان آت مینمه گی، اوخ و کامان قاییرماغی، خطاسیز و مهارتله اوخ آتماغی، چاپاراق قیقاجی دشمنی اوخلا وورماسی و سایره بو کیمی هنرلریندن استفاده ائدیپ اؤیره نیر، عسگرلرینه و گنج نسله اؤیره دیر، همده اونلارین ابتدایی دئموکراتیک سیستمی، حاکمیتلری، روحیه لری و حرکتلرینی اؤیره نرک، اونلاردان یاراتدیغی دؤولت و حکومتی دیکتاتورلوق، اؤز باشینالیق و قولدورلوقدان اوزاقلاشدیرماقدا، اونو خلقلر، ائللر و اولکهنین، مدنیت و اینکیشافین خئیرینه دئموکراتیک خط و یولا سالماقدا استفاده ائدیردی. کییاکسار و ماد حکومتینین حاکم دایره لری، مسئوللار، بؤیوکلر و باشچیلاری نه تکجه ۲۸ ایل ایسکیت حاکمیتی دؤورو، حتی اوندان سونرادا، هم اونلارین دؤیوشکن لیگی، جسارت و اوخ آتما سی، صمیمیت و دئموکراتیک احوال - روحیه لریندن یارارلانیر، همده هئروودوتون یازدیغی کیمی، اوشاقلارینی هم تمیز او زامانکی اورتا آسیاداکی التصاقی (تورک) دیلی اؤیرنمک، همده اوخ آتماق هنرینی عملی منیمسه مک اوچون، بیر مدّت اونلارا تاپشیریردی لار.

سون زامانلاردا آذربایجانین مختلف یئرلریندن تاپیلیمیش اولدوقجا قشنگ و توتارلی ایسکیت، ماد اوخ اوجلاری همین بو زامانلاردان قالان یادگارلاردیر. او زامانا قدر شرقده معمول اولموش و خلقلر داخلینده یاییلیمیش و او قدر محکم و تأثیرلی اولمایان، مختلف ماده لرده قایریلمیش یارپاق شکلینده اولموش اوخ اوجلاری نین عکسینه اولاراق، ایسکیتلرین سوموکدن، گیرده و یا دؤرد بوجاق شکلینده قایریلمیش اوخ اوجلاری دا محکم و داها تأثیرلی ایدی، بونا گؤره ده تاریخچی عالیم ب.ب. پیوتروفسکی نین یازدیغی کیمی، او زامان بو اوخ اوجلاری سرعتله شرق خلقلری داخلینده

یایلیب ایشلنمه گه باشلادی.^۱

ماد رهبرلرینین اؤز اوشاقلارینی دیل اؤیرنمک اوچون بیر مدّت ایشغوزلارا تاپشیرماسی مسئلهسی ایله علاقه دار ا.م دیاکونوف بیر داها مرکزی ماد ائللری، ماد دؤولتی و ایسکیتلرین دیلینه توخوناراق، بو دفعه اونو سؤزسوز، قطعی و شبهه سیز شکیلده هند - آوروپایی، ایرانی گؤسته ریر. بونا گؤره ده کئچمیش بؤلوملریمیزده بو مسئلهیه توخونماغیمیزا باخمییاراق، بورادا بیر داها بو مسئلهنی ایشیقلا ندیر ماغی لازم بیلدیک.

کئچن بحثلرده بیر یشرده گئیش و بیر نئچه یشرده اؤته ری شکیلده هم ایشغوز - ایسکیت سؤزو، همده اونلارین باشچیسی - شاهی "ایشپاکا = ایسپاکا" کلمه سینه، هابئله اونلارین ایلک وطنی اولموش اورتا آسیا یا اساساً گؤسترمیشیک کی، بو ائللر بیرلشمه سی التصاقی دیللی اولموش دور، نه اینکی هند - آوروپایی و ایران دیللی، بوندان باشقا علاوه اولاراق گؤسترمیشیک کی، قوتتی - لولوبیلرین نسل، اؤولادی اولموش مرکزی ماد اهالیسی و اورتا آسیادان گلیمیش ایشغوزلار، عینی کؤکلؤ دیلده دانیشدیقلاری و کؤچه ری ایسکیتلرین دیلی صاف و تمیز اولدوغو اوچون ماد باشچیلاری اؤز اوشاقلارینی تمیز دیل اؤیرنمک اوچون اونلارا تاپشیراردیلار.

لاکین بوتون بونلارا باخمییاراق، یشنه ده، قاباقلار گؤستردیگیمیز کیمی، بیر سیرا آوروپا، اسکی شوروی و خصوصیه ایرانلی تاریخچیلر کیمی ا.م دیاکونوف دا، اؤز شخصی ده رین، علمی تاریخی مطالعه لری، آختاریشلاری، گؤزل علمی فیکیرلری و حتّی، گؤستردیگیمیز کیمی، ده رین علمی اینامینا رغماً، مرکزی ماد ائللری و ایسکیتلری ایران دیللی، اونلارین دیللرینی هند - آوروپایی اولدوغو اوچون، بیر - بیرینه یاخین بیلیر و گؤسته ریر کی، ماد دؤولتی و حتّی بوتون بو گونکو شمالی و جنوبی آذربایجان قبیله لری آراسیندا اوزمان عمومی انسیت واسطه سی اولموش بیر دیلین یارانماسیندا ایسکیتلر بؤیوک رول اوینامیشلار. دیاکونوف بو باره ده یازیر:

«...ایسکیتلرین حاکمیتی قبیله لر آراسی بیر دیلین، تکجه ماد شاهلیغینا خاص اولان اراضیده دئییل، بلکه او اؤلکه نین بوتون اراضیسینده یاییلان بیر دیلین فورمالاشماسینا کمک ائتدی. مادلارین ایران دیلی او قدر ایسکیتلرین ایرانی دیلینه یاخین ایدی کی، ایسکیت و ماد شاهلیقلارینین بیر - بیرینی باشا دوشمه سینى ممکن ائدیردی. طبیعی اولاراق، ایران دیلی مانادا و باشقا "کاسپی" منطقه لری قبیله لری آراسیندا اورتاق انسیت دیلی کیمی معمول اولدو و بوتون ماد قبیله لری، آرا زین شمالی منطقه لریندن توتموش "پارت" ین سرحدلرینه قدر وحدت حس ائتدیلر، اونا گؤره کی، قبیله لر آراسی دیلین وارلیغی بو احساسی گوجلندیریردی».^۲

ا.م دیاکونوفون بو سؤزلریندن بئله گؤرونور کی، گویا اولکی معلوم اولمایان قطعی و مطلق

* ۱ - ماد تاریخی، ص ۵۵۴.

۲ - ماد تاریخی، ص ۲۶۶.

تاریخی معلوماتلار و دلیللره اساساً، مادلار و ایسکیتلر ایران دیللی اولموشلار و ایسکیتلرین ۲۸ ایللیک حاکمیتی نه تکجه ماد، بلکه ماننا، پارت، شمالی و جنوبی آذربایجان اهاالیسینی او زامان واحد ایران دیللی ائتدی. دئمک دیاکونوف، قاباقلار گؤسترديگیمیز فیکیرلرینین عکسینه اولاراق، نه تکجه مادلارین و ایسکیتلرین ایران دیللی اولماسینا شبهه ائتمیر، بلکه او دئییر کی، کؤچهری و یئرلی اهاالییه نسبت مدنیته گئری اولموش ایسکیتلرین سایه سینده، یالنیز ۲۸ ایللیک نسبتاً فورمال، محاربه و غارتله داها چوخ مشغول اولموش بیر حاکمیت دؤورونده، تکجه ۲۸ ایل سوره سینده بوتون ماد، ماننا، پارت، شمالی و جنوبی آذربایجان خلقلری اؤز دوغما آنا دیللرینی آتاراق، واحد انسیّت واسطه سی اولاجاق بیر یاد و بیگانه ایرانی دیلی منیمسه میش، واحد رسمی دیله مالک اولاراق بیرلشمیش، اؤز دوغما دیللرینی، قوتتی - لوللوبیلرین، شمالی آذربایجان ائللرینی دیللرینی کنارا قویاراق، دیللرینه کؤک اعتباریله مخالف و ضد اولان تام یاد بیر ایرانی دیلی رسمی دؤولت دیلی ائتمیشلر. بو ادعائین نه درجه ده علمی، عاغیلا باتار، اینانیلاسی و دوزگون اولوب اولماماسینی اوخوجولارین عهده سینیه بوراخیر و یالنیز قید ائدیریک کی، اولانه زامان و هانسی تاریخی حادثه لر و شرایطه قوتتی - لوللوبیلرین نسلی اولموش مادلار ایران دیللی اولدولار، هاچان و هانسی تاریخی فشارلار و شرایط نتیجه سینده شمالی آذربایجانین کاسپی خلقلرینین دیلی چؤنوب ایرانی اولدو؟، ایکینجیسی التصاقی دیللی ایشغوزلار نئجه، نه جور آز مدّته هند - آوروپا دیللی اولدولار و نئجه گئری قالمیش و کؤچهری اولان بیر ائل، مرکزی ماد و شمالی و جنوبی آذربایجانین مختلف لهجه لی او زامانکی خلقلری داخلینده ۲۸ ایل مدّتینده واحد ادبی دیل یاراتدیلار؟! بونو علمی جهتن نئجه آدلانیرماق اولار؟ بونلاردان علاوه بونودا قید ائدک کی، مختلف یئرلرده گؤسترديگیمیز کیمی، بحث ائدیگیمیز بو زامانلاردان عصرلرجه قاباقلاردان، خصوصیه مرکزی ماد اراضیسی و مختلف لهجه لی التصاقی دیللی خلقلری داخلینده رسمی اداری، تجارت و دؤولت دیلی ایلام دیلی اولموشدور و ایشغوزلار گلنده، مادلارین عمومی انسیّت واسطه لری اولموشدور و بئله دیله اصلا احتیاجلاری یوخ ایدی.

داها سونرا دیاکونوف گؤسته ریر کی، بو ۲۸ ایل سوره سینده یارانان بوتون قبیله لر، ائللر و مختلف منطقه لر آراسی بو رسمی دؤولتی دیل ایله یاناشی مختلف یئرلرده قبیله و یئرلی دیلرده عادی حیاتدا ایشله نیردی. بئله نظره گلمه سین کی، گویا ۲۸ ایل ایسکیتلرین حاکمیتی دؤورو بوتون شمالی، جنوبی آذربایجان و پارتلار داخلینده یارانان قبیله، ائل، خلقلر و میللتلر آراسی رسمی دؤولتی دیل ۲۸ ایل سوره سینده ایسکیت، ماننا، ماد، پارت، آلبان و سایره ائللر، قبیله لر، خلقلر، طایفالار و اوبالارین مختلف لهجه لرینین چارپازلاشماسیندان یارانان بیر دیل ایدی، (بو ایش اوچون عصرلرجه وقت لازم ایدی) یوخ، دیاکونوفون سؤزلریندن بئله معلوم اولور کی، برق سراعته یارانان بو ائللر آراسی، رسمی دؤولتی دیل ائله هامان ایسکیتلرین دیلی ایدی. ائله بونا گؤره ده اؤز اوشاقلارینی، ایسکیت دیلینی اویرنمک اوچون اونلارین یانینا گؤندریدیلر:

«حتى ايسكىتلر حاكميت ييخيلاندان سونرا مادالار اوز اوولادلاريني، يالنيز اوخ آتماغي اويرنمك اوچون دئييل، بلكه ايسكيت ديليني اويرنمك اوچون ده ايسكىتلرين يانينا گوندرديلر».^۱

ام دياكونوف منيطقى نين ضعيف اولماسيني حس ائتميش كيمي، همين سوزلرينين آردينجا علاوه ائدير: «نه علتته گوره؟ او زامان كفايت قدر قدرتي اولان ماد شاهليغي اوچون بير عده مغلوب اولموش كؤچهرى و چؤلده ياشايانين ديلينين نه اهميتى اولايلىردى».^۲

دوغرودان دا نئچه مين ايللىك يازى، مدنيت، دؤولت، حاكميت و اصالت مالک اولان، ۹۱ ايل او دؤورانلارين ان قاباقجيل خلقى و اولكهسى اولموش باييله حاكميت ائتميش بير خلقين اوولادى، ايلام دىلى كيمي پيشميش ادبى بير ديل رسمى دىلى اولان خلقلر، مدنيتجه گئرى قالميش، كؤچهرى و چؤللرده ياشايان بير ائلين ابتدائى حالدا اولان و اينكىشاف ائتمه ميش، توپلومون مختلف ساحه لرینين احتياجيني برطرف ائده بيلمه ين ديلينه نه احتياجى وارايدى؟

بیز يئرینده بو ايشين منطقى سببى و علتيني گؤسترميشيك و بورادا تکرارينا حاجت يوخدور. لاکين ام دياكونوف بو ايشه يوخاري داكيلاردان داها قريبه و منطقسيز بير سبب گؤسته رك يازير:

«بو مسئله نين ايضاحى آساندير. يالنيز نظره آلماق لازمدير كى، مادالارين بؤيوك حيصه سى گونده ليك ياشايشدا اوز آرالاريندا ايرانى ديلده دانيشمازديلار (شبهه سيز قوتتى ديلينده دانيشارديلار. م) و او ديل يارانميش عمومى رسمى ديل (ضرورى و رسمى ايدى) و دؤولت و قبيله لر آراسى انسيت دىلى كيمي قبول اولموشدور».^۳

هر اوخويان بو سوزلرين منطقدن اوزاق اولدوغون در حال باشا دوشر. نه اوچون مادالار و مانئالييلار كؤچهرى ايسكىتلرين گلمه سيندن قاباق اوز ديللرينى، كؤك اعتباريله آلبان، ماننا و سايره بو اراضيده ياشايان ائللرين التصاقى دىلى عيني اولان قوتتى - لوللوبي لرین ديليني، دوغما آنا ديللرينى رسمى، دؤولتى ديل ائتمه ديلر؟ نه اوچون اوللر بو فيكره دوشمه ديلر؟ آخى مادالار و مانئالييلاردا ميللى - اجتماعى شعور چوخ يوكسك ايدى و چوخدان برى آسوريلره قارشى مبارزه ائده رك، اونلارين حاكميتيندن خلاص اولوب، آزاد و مستقل ياشاماق ايسته ميشلر و بونوندا نتيجه سينده ميللى - اجتماعى حس لرى چوخ اينكىشاف ائتميش ايدى و رسمى، ادارى بير ديلين لوزومونو ياخشى بيلميش ايديلر. نه سببه گوره او زامانا قدر بئله بير دىلى ياراتماق فيكرينده اولماميشديلار؟ نه اوچون مادالار بو ايشى ايسكىتلرى، داها سونرا آسوريلرى آرادان آپارانندان سونرا ائتمه ديلر؟ اونا گوره ائتمه ديلر كى، بوندان چوخ اوللردن اونلارين رسمى ادارى ديللرى وارايدى، اودا ايلام دىلى ايدى.

۱ - ماد تاريخى، ص ۲۶۶.

۲ - بئنه اورادا.

۳ - ماد تاريخى، ص ۲۶۷.

بیلدیگیمیز کیمی، ماد، ماننا و آلبان اهالیسینین دیلی التصاقی اولموش و شبهه سیز هر بیرینین اؤزونه خاص سسلری و چتین لیکلری اولسادا، بیرى - بیرینی باشا دوشه بیلردیلر. بو گونکو آنادولو، آذرى، تورکمن و ... تورکلری کیمی. گۆره سن نه سببه گۆره شعورلو، آزادلیق و میللی استقلال ایسته یین ماد و ماننالیلار عموم قبيله لر آراسی اورتاق دیل کیمی اولموش اؤز دیل لرینین بیرینی و یا چارپازلاشمیشینی ائللر آراسی عمومی و دؤولتی دیل ائتمه دیلر و ایسکیتلرین گلمه سیندن قاباق بو فیکره دوشمه دیلر؟

ایشغوزلارین گلمه سیندن نچه مین ایل قاباقدان یاخین شرقین و خصوصیه بو گونکو ایرانین غرب اراضیسینده یاشامیش خلقلرین، دئمک اولار هامیسینین رسمی، اداری و تجارتی انسیّت واسطه سی ایلام دیلی اولموشدور، بونسوز بو خلقلر عصرلر بویو یاشایا بیلردیلرمی؟ نه علتّه گۆره ماد و ماننا اهالیسی یالنیز مدنیّتجه گئری قالمیش کؤچه ری ایسکیتلر گلندن سونرا، اونلارین ایرانی، هند - آوروپایی دیلینی (البته دیاکونوفون فیکرینجه) اؤز خلقلری و دوغما ائللرینین دیلینه اویمایان، اونا ضدّ اولان، کؤک اعتباریه اوندان فرقلنن ایرانی دیلینی رسمی، عمومی و دؤولتی دیل ائتمک فیکرینه دوشوب، اؤز آنا دیل لرینی کنارا قویوب آتدیلار؟ آیا بوتون تاریخ بویو دونیادا بئله بیر حال گورونموشدورموکی، بیر خلق کؤنوللو اؤز آنا دیلیندن ال چکیب، باشقا دیلی توتسون؟ آیا بو ایش شعورلو ماد - ماننا خلقلری و اونلارین میللی - اجتماعی شعورا مالک رهبرلری، باشچیلاری و قاباقدان گئدنلرینین شائینه یاراشاردی می؟ نه اوچون اونلار اؤزگه، یاد و بیگانه بیر دیلی، گئنیش خلق کوتله لرینین باشا دوشمه دیگی بیر دیلی اؤز دوغما آنا دیل لریندن اوستون توتدولار؟ او هانسی حکومت و دؤولت ایدی کی معجزه ائده رک بوایشی ۲۸ ایل مدّتینده گئنیش خلق کوتله لرینه قبول ائتدیریب، ساده جه حیاتا کئچیرتدی؟

شاید بعضیلری دئسینلر کی، ایسکیتلر حاکم اولدوقلاری اوچون، یا مادلار قورخموش، یادا ایسکیتلر زور دئییب اونلاری بو ایشه مجبور ائتمیشلر. بو فیکرلرین هر ایکیسی گولونجدور. بئله حاللاری تاریخ گؤستره ییر. اوندان باشقا هله ابتدایی حیات سورن کؤچه ری ایسکیتلرده او اجتماعی و سیاسی شعور یوخ ایدی و دیل لرینی باشقا خلقلره تحمیل ائتمک حاقیندا دوشونه بیلمز دیلر. ایکینجیسی اگر زور ایشلتمک مسئله سی اولموشدورسا، نه سببه گۆره اوندان مین ایل قاباقدان آسوریلرین زور، ظلم، چالیب - چاپماسی و اسیر توتماسینا دؤزن ماد - ماننالیلار او مدّته اونلارین دیلینی اؤزلرینه رسمی، دؤولتی دیل ائتمه دیلر و یا نه اوچون ایسکیتلری آرادان آپاریب اؤزلرینه تابع ائلدن سونرا اونلارین زورلا قبول ائتدیردیکلری دیلینی آتیپ، اؤز آنا دیل لرینی دؤولتی و رسمی دیل ائتمه دیلر؟

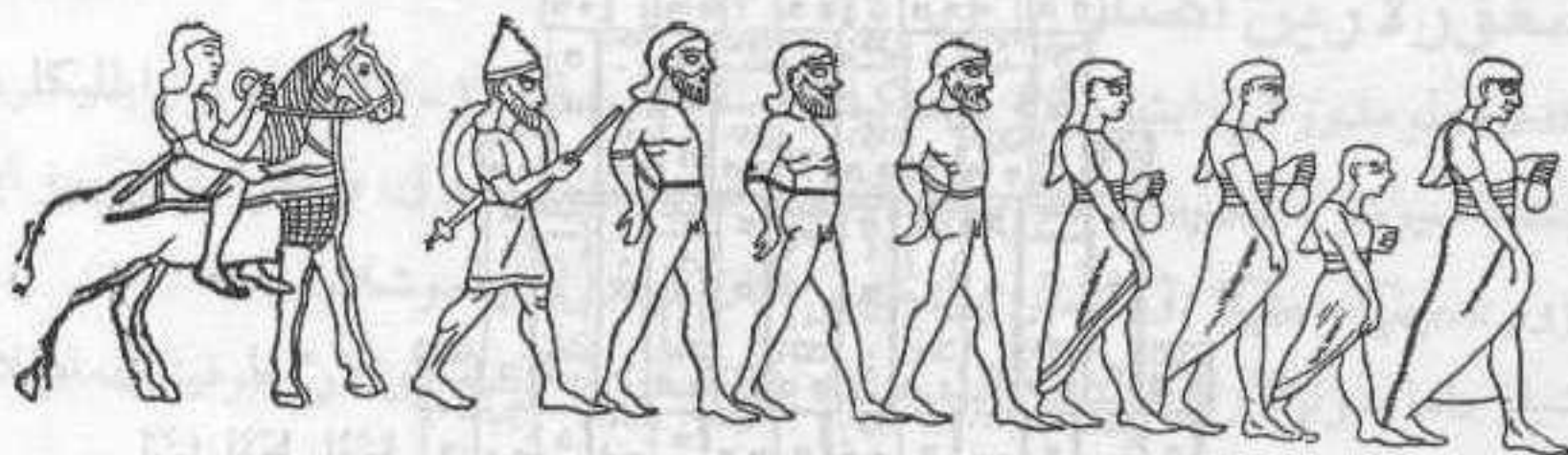
بوتون بونلار بیر طرفده دورسون، آیا ۲۸ ایل مدّتینده، هر طرفلی شرایط اولسادا، شمالی، جنوبی آذربایجان، ساوه، زرنده، اراک، همدان، اسدآباد، زنجان، قزوین و قوما قدر گئنیش اراضیین

اهالیسینین دیلینی ده ییشمک، اؤزوده کؤک اعتباریله تام باشقا بیر دیل ایله عوض ائتمک، ایستر زور، ایستر سه کؤنوللو شکیلده، ممکن و عملی بیر ایشدیرمی؟ آیا علم بونو قبول ائدیرمی؟ آیا بئله بیر ایش تاریخ بویو گؤرونموشدورمو؟ بو فیکیر گولونج دئییلدیرمی؟

بوتون بو دئدیکلریمیزدن مقصد دفعه لرله دئدیگیمیز بو حقیقتی ثبوت ائتمکدیر کی، ماننا و مادلارین دیلی (بوتون ماد ایمپراتورلوغو دئییل، مرکزی ماد) التصاقی اولموش و تاریخ بویو بو یئرلرین اهالیسی اؤز آنادیللرینی ساخلامیش و بوگونده ساخلاماقدادیرلار.

ام دیاکونوف و اونون کیمی بعضی آوروپا، کئچمیش سووئت و خصوصیه ایران تاریخچیلری نین ماد و ایسکیتلری ایران دیلی گؤسترمدن مقصدلری بو گونکو ایران شوونیست دایره لرینین ده بیرمانینا سو تؤکمک، اونلاری آذربایجان و باشقا محروم ایران میللتلرینه میلی حق وئرمه مکده جورأتلندیرمک و تشویق ائتمکدیر. آنجاق بیلیمک لازمدیر کی، اول تاریخ تحریف ائتمک، حقیقتلری عکسینه گؤستمک علمی وجدانا یاراشماز، اونا بیگانه و یاددیر، ایکینجیسی بو ایش ابدی اولاراق، تاریخ حقیقتین اوستونو اؤرته بیلمز، گئج و یا تئز حقیقت اؤزونو گؤسترمه لیدیر و آرتیق بو ساحه ده کی حقیقتلر اؤزونو بوتون علم دایره لرینه و ایران خلقلرینه گؤسترمه گه باشلامیشدیر.

□ □ □

[ش - ۱۲۲] سلاح گوجوایله اسیر آپارماق.

نشینانین "بالاوات" دروازاسیندان III سلمنسردن ناخیش. م.ق. ۹ - نجو یوز ایلیک.

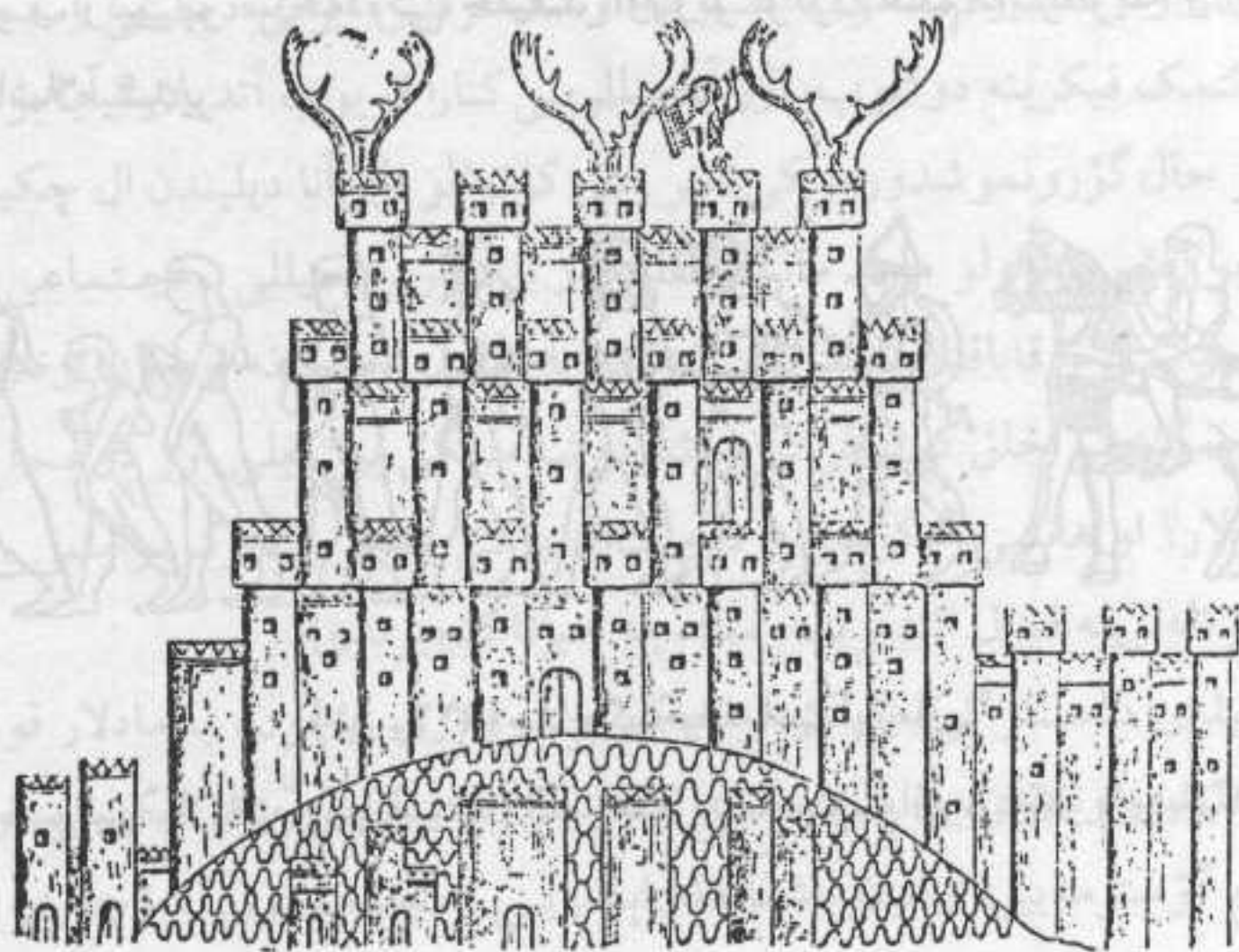

[ش - ۱۲۳] آسوریلرین مغلوبلاری جزالاندیرماسی.

نشینانین "بالاوات" دروازاسیندان ناخیش. III سلمنسر. م.ق. ۹ - نجو یوز ایلیک.

[ش - ۱۲۴] آسوریلرین استیلا ائتدیکلری یئرلرین اهاالیسینین زورلا کؤچورولمه سی.
نینوا شهری دیوارلاریندان ناخیش. م.ق. ۷-نجی عصر.

[ش - ۱۲۵] کیشه سودا ماد قالاسی. "دور - شارو کین" ناخیشلاریندا. ۸-نجی عصر.

ایشغوز دؤولتی

ایشغوزلارین اصلی [م.ق. ۶۲۵ - ۶۵۳]

تاریخدن معلوم دورکی، ایشغوزلار - ایسکیتلر - ساکالار م.ق. ۱۰ - ۱۳ - نجو یوز ایلیکلرده چین سرحدلرینده "سیوننو - Siygnu" آدلانمیش اتفاقا داخل اولموش، م.ق. دوققوزونجو یوز ایلیکده "چین چژوو - Jin - Cejo" دؤولتینین پایتختینی آلان هونلارلا اولموشلار. ایسکیتلر داها سونرالار قزاقستان اراضیسینده یاشامیش و "ایسه دونلار" طرفیندن، اونلار ایسه "آریماسپلار" طرفیندن سیخیشدیر یلمیشلار.

هئرو دوتاگوره کؤچه ری ایسکیتلر "ماساقتلر" طرفیندن سیخیشدیر یلیر و "ایدیل" (وولقا) چایینی کئچیب کیمترلرین تورپاقلارینا گلیرلر. کیمترلر بونو اولدن بیلیب، اولدوقلاری یئردن قارا دنیزین شمالیندان آزوف ساحل لریله "داریالا" (داریول) و اورادان اورارتولارین اراضیسی و نهایت کیچیک آسیایا گلیرلر. ایشغوزلار ایسه قارا دنیزین شمالیندا کیمترلرین یئرینی توتاندان ۴۰ - ۳۰ ایل سونرا، اورادان حرکت ائدیب، احتمال معین هدفله، دربند یولیه شمالی آذربایجان اراضیسینه گلیرلر. ایشغوزلار "ایسپاکا"نین رهبرلیگی آلتیندا مشخص نقشه، هدف و ایش اوچون، هئچ بیر یول آزمادان، خزر ساحلینه و نهایت ساحل بویو یولیه دربندی کئچیب م.ق. یئددینجی عصرین بیرینجی ربعونده آذربایجانا گلیرلر.

یئرینده گؤستریمیشیک کی، تاریخی فاکتلارین گؤستر دیگینه اساساً، ایشغوزلار هله م.ق. ۱۰ - ۹ - نجو یوز ایلیکلردن آذربایجانلا تانیش اولموش و اونلارین معین ائللری و طایفالاری آذربایجانین شمالی و جنوبوندا اولموشلار. ایشغوزلار دربند و شیروان منطقه لرینده یئرلی اهالی طرفیندن

مقاومتله راستلاشیر، لاکین اونلارلا غلبه چالیب، آران و مغانا گلیرلر. هئروودوت گؤسته ریر کی، ایشغوزلار بو گونکو "گنجه" حوالیسینده مادلارلا دؤیوشوب اونلاری مغلوب ائدی رلر. لاکین هئروودوت اورارتولارین عوضینه سهواً مادلاری یازمیشدیر.

بو زامان مادلار هله آسوریلره باج وئیریر، اونلار طرفیندن تالانیر و هله بیرلشمه میشدی لر. بونا گؤره ده متشکل اوردوایله شمالی آذربایجانا گلیب ایشغوزلارلا دؤیوشه بیلمز دی لر. بو زامان اورارتو دؤولتینین وضعیتی ده ییشمیشدی، چونکی او م.ق. ۷۱۴ - نجو ایلده آسوری شاهی ایکینجی سارقوندان آغیر ضربه یئیندن سونرا، آسوریلرله قارشیشلاشماقدان هله لیک ال چکه رک، شرقده - قافقازدا، آسوریلردن اوزاقلاردا کیچیک خلقلر وائللری مغلوب ائدیپ اؤزونه تابع و باج وئرن ائتمه گه چالیشیردی، بونا گؤره ده اورارتو حکمداری "ایکینجی آرقیشتی" [شاهلیغی م.ق. ۷۱۳ - ۶۸۵] ایشغوزلار آذربایجانا گلن زامانلار قافقاز خلقلری علیه نه یوروشده ایدی. ایکینجی آرقیشتی دن سونرا "ایکینجی روسا" [شاهلیغی م.ق. ۶۸۵ - ۶۴۵] اورارتولارین قافقازدا کی سیاستینه داوام ائدی ردی، آنجاق ائله بو زامانلار م.ق. ۶۷۰ - نجی ایللرده "ایشغوز دؤولتی" یارانیر کی، اورارتولار اوچون آسوریلر قدر خطرلی ایدی. همین زامانلار ایشغوزلارلا اورارتو شاهی ایکینجی روسا آراسیندا، بو گونکو گنجه حوالیسینده دؤیوش اولور و ایکینجی روسا مغلوب اولور و چاره سیز آسوری شاهینا مکتوب یازاراق، اونو اؤز آغاسی خطاب ائدیر. گومان ائتمک اولار کی، ایشغوزلارین آذربایجان اراضیسینده حکومت قورمالارینین بیر سببی ده ائله همین اورارتولارین هجوملاری اولموشدور. قید ائتمک لازم دیر کی، ایشغوزلارین بو گلیشی گئیش و اؤنملی گلیشدیر، قید ائتدی گیمیز کیمی، بوندان چوخ اؤللم م.ق. ۱۰ - ۹ نجو یوز ایلیلکلرده ایشغوزلارین معین قوللاری آذربایجانا گلمیش دی لر. بو واقعیتی گؤسته رن مثلاً "حسنلی" تپه سینده تاپیلان ایشغوز باشچیلارینین قبیرلریدیر کی، میلاددان مین ایل اؤله عاید دیر و بیز یئرینده گؤستر می شیک.

کیمثرلر ایشغوزلاردان ۴۰ - ۳۰ ایل اؤل، یعنی م.ق. سگگیزینجی یوز ایللیگین سونلاریندا کیچیک آسیا یا گلمیش دی لر. اورارتولار - ایکینجی روسا کیمثرلرله اتفاق باغلایاراق، تازادان قوتلنمه گه باشلامیش دی لر. کیمثرلر اؤللم قافقازین معین یئرلرینده مسکون اولموشدولار. گؤرون دو گو کیمی، ایسپاکانین آذربایجانا گلمکدن مقصدی بورادا دؤولت قورماق اولموشدور، بونا گؤره ده اؤلدن اورارتولار و کیمثرلری بورادان تمیزله مگه باشلاییر و اؤلجه اورارتولاری، توتدوقلاری خزر ساحل لریندن چیخاردیر و سونرا اونلاری گؤیجه گؤل و حتی "وان" گؤلونه قدر قووموشلار. بو حادثه ایله علاقه دار طرفلر آراسیندا گنجه باساردا دؤیوش اولموشدور.

ایشغوزلار اورارتولاری شمالی آذربایجاندان اوزاقلاشدیردیقدان سونرا، جنوبی آذربایجانا یؤنلیرلر. بیلیریک کی، اورارتولار بو زامانلارلا قدر جنوبی آذربایجانین غربی اراضیسینی توتموش، اورادا حربی قالالار و مرکزلر یاراتمیش و حتی "اولخو" کیمی شهرده تیکدیر می شدی لر. دوغرو دور اورارتولار م.ق. ۷۱۴ - نجو ایلدن سونرا جنوبی آذربایجاندا کی یئرلرینین چوخونو الدن

وئرمیشدیلر، لاکین هله یثنه ده معین قوه و قالالاری قالماقدایدی، ایشغوزلار اونا گوره جنوب و خصوصیه اورمو گؤلونه اهمیت و ثریب، اونا اورارتولاردان تمیزله مک ایسته ییردیلر کی:

۱ - تاریخه معلوم اولدوغونا اساساً، آسوری کتیبه لرینه گوره، م.ق. ۱۴ - نجو یوز ایلیکده بورادا، اورمو گؤلونون اطرافیندا "توروک" ائللری یاشامیشدیلا، همده اورارتو کتیبه لرینه اساساً، بو اراضیده "توروخ" آدلی خلق یاشامیشایدی. یثنه ده قدیم منبعلردن معلوم دور کی، دربندده "تورکلر" یاشامیشایدیلر.

۲ - آذربایجان لاپ اولدن تورک دونیاسینین بیر حیصه سی اولموش و آردیجیل شکیلده تورک ائللری دربند و داریول یولیه بورایا گلیب گئتمیش و بعضیلری یورد سالیب، شمالی و جنوبی آذربایجان تورپاقلاریندا یاشامیشلار.

۳ - افسانه لردن بللیدیر کی، جنوبی آذربایجاندا اورمو گؤل و اطرافی افراسیابین اولدوغو یئرلردن اولموش و "اوستا" دا بونو تأیید ائدیر.

گوروندوگو کیمی، بوتون بو واقعیتلر ایشغوزلارین باشچیسی "ایسپاکا" یا اولدن معلوم ایدی. بونا گوره ده بو تورک اراضیسینی بیگانه لردن تمیزله ییب، اورادا حکومت قورماق ایسته ییردی و بو فیکرله ده اورتا آسیادان بورایا گلیبمیش.

□ آسوریلره قارشی ایشغوز - ماننا - ماد اتحادی

گوردوک کی، ایشغوزلار خزره چاتماغا جان آتان اورارتولاری گئری اوتوردوب، گویجه گؤل، حتی آرات بوزقیرینا چکیلمه گه مجبور ائدیله. داها سونرا ایسپاکا قافقاز داغلاریندان اورمو گؤلونون شمالینا قدرکی شمالی و جنوبی آذربایجان اراضیسینده ایشغوزلارین حاکمیتی قوردو، چونکی م.ق. ۷۱۴ - نجو ایله ایکینجی سارقون طرفیندن جدی شکیلده مغلوب اولدوقدان سونرا، اورارتولار جنوبی آذربایجانین غربی تورپاقلاریندان اساساً گئری چکلمیش ایدیلر. ایشغوز حاکمیتی قورولماقلا ایشغوزلار ماننا و مادلارلا قونشو اولدولار و اوللرده ایشغوزلار آز و یا چوخ مقداردا بو اراضیده اولموشدولار، آنجاق اونلارین ماد و ماننالارلا توققوشماسیندان تاریخ هئچ نه یازمیر. شبهه سیز بو حادثه نین سببی ایشغوزلارلا ماننا - مادلارین ائتنیک جهتن عینی لیگی و دیل جهتن یاخین لیگی اولموشدور. بونون دا سببی اوایدی کی، ایشغوزلار تازا اورتا آسیادان گلمیشدیلسه، ماننا و مادلار هامان قوتتی و لولوبیلرین و قسماً هورریلرین وارثلری ایدیلر کی، اونلارین دا هامیسی کئچمیشده معین دؤورله اورتا آسیادان گلمیش ایدیلر.

م.ق. یثددینجی یوز ایلیگین اوللرینده آسوری شاهلارینین ماننا و ماد اراضیسینه هجوملاری آرتیر و اونلار بوتون ماد تورپاقلارینی توتوب، خزر دیزینه چاتماغا جان آتیردیلا. بو زامانلار ماننا و ماد اراضیسینین کیچیک شاهلیقلارینین چوخو، اجباری حالدا، آسوریلره باج وئیریدیلر، بونا گوره ده برک ناراضیلیق و آسوری میلیتاریزمینه قارشی نفرت و دشمنلیک حیسلری جوشماقدایدی

و همین بو ناراضیلیقلاردا نهایت ماد دؤولتینین یارانماسینا سبب اولدو. ایشغوزلار آذربایجانا گلدیکدن بیر مدت سونرا آسوری ایمپراتورلوغوايله نسبتاً تانیش اولموش و اونلارین رهبری "ایسپاکا" آسوریلرین خطرینی دویمامیش دئییلدی. واحد دشمن قارشیسیندا عینی اجتماعی - میللی دردلر، حیسلر و ایستکلره مالک اولماق اوچ خلقی: ماد، ماننا و ایشغوزلاری آسوری میللتاریزمین قارشى بیرلشمگه سوق ائتدی. بو اتفاق و بیرلشمه اولجه آسوریلرین ظلمونو اوزون ایللر گورموش ماننا و مادلار آراسیندا قسماً میدانا گلیمیشدی.

شبهه سیز بو زامانلار ایشغوزلارین بیر اجتماعی قوه کیمی منطقهده تانیلماسی، اونلارین اورارتولار و کیمثرلری آذربایجان اراضیسیندن قووب چیخارماسی ماننا و ماد باشچیلارینا اورتولو دئییلدی. بونا گورهده ماد - ماننالیلارین، آسوریلره قارشى آپاراجاقلادی مبارزه و ائدهجکلری قیام بارهده ایشغوزلارین باشچیسی "ایسپاکا" ايله سیرری دانشیق آپارمالاری احتمالی واردیر. بو اتفاق احتمال و گومان اولسادا، بوندان سونرا ایشغوزلارلا ماد و ماننالیلارین آسوریلره قارشى مبارزهده ایشداشلیغی تاریخاً معلوم بیر واقعیت دیر. بو ایشداشلیغین ایلک مرحله سینده ایشغوزلار ماد اراضیسینین لاپ دهرین لیکلرینده مادلارین آسوری مأمورلارینا قارشى، وئرگی ییغانلاری و آسوری دؤولتینه جاسوسلوق ائدیپ خبر وئرلره قارشى، آسوری میللتاریزمین باش اییب، اطاعت ائدن ماد و ماننالیلارین بعضی کیچیک امیرلری و شاهلارینا قارشى عصیانیندا عملی شکیلده اشتراک ائتمه گه باشلادیلار.

بئله نظره گلیر کی، ائله همین بو زامانلاردان ایشغوزلارین معین کیچیک ائل و اوبالاری مرکزی ماد اراضیسینده - بوگونکو همدان - اسداباد اطرافى اراضیسینده یورد سالاراق قالمیش و قوتتی - لوللوی سویلارینا قاریشمیشلار. یئرینده گوستریشیک کی، مادلار و ماننالیلارین آسوریلره قارشى بو عصیانین ظاهری سببی اوندان عبارت ایدی کی، آسوری شاهى اسرحدون، آسوریلرین کئچمیشده آلدیقلاری وئرگیلری یثنی دن مادلاردان آلقا ایسته ییردی. بو عصیانلا علاقه دار آسوریلرین کتیبه لرینده هم گوسته ریلیر کی، مادلارین عصیانى وئرگی توپلاماقلا ایلگیلی باشلاندى، همده قید اولونور کی، حربی ایشلرده آسوریلره قارشى ماد، ایشغوز و ماننا قوشونلاری اشتراک ائتمیشلر.

آسوریلره قارشى اوچ خلقین بو مشترک عصیانى م.ق. ۶۷۸ - ۶۷۵ - نجو ایللرده باش وئرمیشدیر. عصیان اولجه آسوری مأمورلاری و اونلارا تابع امیرلری قووماقلا باشلاییر و آسوری اوردو مرکز لرینه، اداره لرینه تئز - تئز پیلانلی و اولچولموش حالدا هجوملار اولور. بو هجوملارین بیر سیراسی ایشغوزلار طرفیندن اولوردو. عصیانین مرکزی مادی مرکزى ایالتلری ایدی، اوزوده مادی شمال شرقینده، آسوریلردن اوزاق منطقه لرده گوجلوییدی. بو عصیان ماد دؤولتینین یارانماسینا باشلانقیج و مقدمه ایدی. عصیان باشلایان زامانلار عصیانچیلار آسوریلرین ماد اراضیسینده اولموش حربی قالالارینی توتور و آسوری سرحدلرینه دوغرو ایره ليله ییردیلر.

بو عصیانلا علاقه دار اسرحدون هاتیفدن سواکیندان دئیر کی، "آیا متفقلر "کیشه سو" قالاسینی

آلا بیلە جکلر مى؟ آلسالاردا، هانسی یول ایله: «هجوملا مى، محاصره ایله مى، قالا دیوارلارینین آلتینی قازماقلا مى، یوخسا اهاالینی آجلیغا محکوم ائتمکله مى، یوخسا حیلە ایله آلاجاقلار؟»^۱ اسرحدونون بو سۆزلری بارەدە اوللر دانیشمیشیق. بیر داها قید ائدک کی، بو سۆزلردن گۆروندوگو کیمی، عصیانچیلار حربی اوصوللاری بیلیر، و حربی آلتلر جهتدن مسلح ایدیلر و تدریجە آسوریلرین ماد اراضیسینده کی مرکزلیرنی آیلردیلار.

بو زامان اورارتو حکومتی ده، کیملرلرە بیرلیکده، آسوری حکومتینه قارشى هجوم حاضیرلاشیردی.

اسرحدون عصیانچیلار عکس هجوملا بۇحرانی وضعیتینى دوزلتمک ایسته ییر، آنجاق مؤفق اولمور. لاکین آسوری شاهلارینین قایداسی اوزره اوزونو غالب قلمه وئیرک، اسرحدون هاتیفدن سوآلیندا دئییردی: «من ماننا اولکه سینین آداملارینی و اطاعته گلمه یین قوتتیلری پون - پون سالدیم، اونلاری خلاص ائده بیلمه یین متفقلری ایشغوز ایسپاکانین قوشونلارینی سلاحیملا ازدیم»^۲. دۇیوشده مؤفق اولمایان اسرحدون چاره سیز هم اوچ ماد باشچیسی، همده ایشغوزلار قاصیدلر گۆنده ریر. خیشتیریتی باریشیغی رد ائدیر و او بیرى ماد باشچیلاری دا قبول ائتمیرلر، لاکین ایسپاکانین اوغلو، ایشغوزلارین تازا شاهى جوان "پارتاتوا" آسوریلرله دانیشیغا گیریر. اسرحدون عصیانچیلارین آراسیندا اختلاف و ایریلیق سالماق اوچون قیزینى پارتاتوایا وئیریر و بونونلا ایشغوزلاری اوز طرفینه چکیر.

بورادا ایشغوزلارین باشچیسی ایسپاکانین آدینین یئرینه اونون اوغلو "پارتاتوا" نین آدینین چکیلمه سی گۆسته ریر کی، ایسپاکا عصیان جریانیندا دۇیوشلرده اولموشدور. ایسپاکانین اولومو شبهه سیز م.ق. ۶۷۳ - نجو ایلدە عصیان جریانیندا باش وئرمیش دۇیوشلرده اولموشدور. بو ایش ماد عصیانینا آغیر ضربه اولدو، چونکی تجربه لی ایسپاکانین یئرینی توتان گنج و تجربه سیز پارتاتوا عصیانچیلار بیرلیگیندن ایریلاراق، دشمنلره قوشولدو. اسرحدونون هاتیفدن سوآلیندا کی "اونلاری خلاص ائده بیلمه یین متفقلری ایشغوز ایسپاکانین قوشونلارینی سلاحیملا ازدیم." سۆزلریندن معلوم اولور کی، ایشغوزلار ماد متحدلرینین اهمیتلی آرخا و دایاقلاریندان حساب اولوردولار. بو سۆزلردن همده گومان ائتمک اولار کی، ایسپاکا بو دۇیوشده اولموشدور. بوندان باشقا بو سۆزلر گۆسته ریر کی، دۇیوش تقریباً ایکی دؤولت آراسیندا باش وئرمیشدیر. بو ایکی دؤولتین بیرى آسوری حکومتی و مقابل طرفی مختلف متحد و فیکیرداشلاردان عبارت اولموشلار. بو متحدلر بونلاردان عبارت ایدیلر:

۱ - متفق اوچ ماد امیری. باشدا خیشتیریتی اولماقلا مامی تیارشو و دوساننى.

* ۱ - ایشغوز سلطنتی، ص ۱۹۵.

۲ - ایشغوز سلطنتی، ص ۱۹۶.

۲ - ماننا دؤولتی.

۳ - ایشغوز دؤولتی.

بو اساسی متفقلردن علاوه:

۱ - آسوریلرله مخالف و دشمن اولان اورارتو حکومتی، کیمثرلرله بیرلیکده بو متفق قوه لره طرفدارایدیلر.

۲ - احتمال اقتصادی و دؤیوشچو باخیمیندان و شبهه سیز سیاسی جهتدن ایلام حکومتی عصیانچیلارا آرخا و طرفدارایدی.

شبهه سیز آسوریلره قارشى دایانمیش بو مختلف قوه لرین هر بیرینین اؤزونه خاص سیاسی نظری و اقتصادی فیکیرلری اولموشدور.

ایسپاکانین دؤیوشلرده اولومو گنج پارتاتوانین ایشغوزلارین باشچیسی اولماسی و اسرحدونون قیزیله ائولنمه سی ایله عمومیتله قیامین و خصوصیه ایکی رقیبین آراسینداکی سیاسی دوروم ده ییشدی. ایشغوزلار اتحاددان آیریلیب آسوریلرله بیرلشیر. بوندان سونرا آسوریلر ایشغوزلاری دؤولت و شاهلیق آدلانديريرلار.

ایشغوزلار م.ق. یئددینجی یوز ایللیگین ایلك ربعونده آذربایجان تورپاقلارینا گلمه دن نتیجه عصر قاباق بو اراضی ایله تانیشایدیلر و اونلارین معین ائل و طایفالاری آردیجیل شکیلده دربنددن بو یئرله گلیب، شاید بعضیلری معین مدت قالمیشلار. بونولا علاقه دار دئمک اولارکی، ایشغوزلارین ائل بؤیوکلری اؤنجه دن آذربایجان باره سینده معین معلوماتا مالک اولموش، بو یئرلرله علاقه لری اولموش و بورانی اؤز یوردلاری بیلیمیشلر. یئرینده گوسترديگیمیز کیمی، "حسنلی تپه" سیندن ائله جهده "تخت سلیمان"ین "زیندان داغی"نین گون چيخانیندا یئرله شن "مجید تپه" ده کشف اولموش ایشغوز قبیرلری بو واقعیتی آچیق و آیدین شکیلده گوستريرير. همده کی اوللر گوسترديگیمیز کیمی، آذربایجان لاپ اولدن تورک دونیاسینین بیر حیصه سی اولموش و مختلف تورک ائلری بورایا گلیب گئتمیشلر.

بو تاریخی واقعیتلره اساساً دئمک اولارکی، ایشغوزلار آذربایجانا گلنده، ایسپاکا بو دیارین محیطی و سیاسی شرایطی ایله قسماً تانیش اولموشدور و بو تانیشلیغا گؤره ده ماننا - ماد بیرلیگینه داخل اولموشدور. دئمک ایشغوزلارین آذربایجانا گلدیکلری م.ق. ۶۷۴ - نجو ایلی آذربایجاندا ایشغوز حاکمیتینین باشلانديغی ایل حساب ائتمک اولار. بو فیکیر منطقه اویغوندور، چونکی م.ق. ۹ - ۱۰ - نجو عصرلردن آذربایجانلا تانیش اولموش ایشغوزلار م.ق. ۶۷۴ - نجو ایله ایسپاکانین رهبرلیگی آلتیندا آذربایجانین شمالی و جنوبونا گلدیکده، محیطین بوتون سیاسی و اجتماعی وضعیتى ایله تانیشایدیلر و چوخ احتمال قدیمدن عایله وی باغللیقلاری دا وارایدی، بونا گؤره ده بیر نؤوع یئرلی ایدیلر. آنجاق ایشغوزلار یئرلرله گؤره نسبتاً متشکل اولدوقلاری، ائل رهبری و حاضر اوردویا مالک اولدوقلاری اوچون، ائله لاپ ایلك گونلردن اولکده حاکمیت قورا بیلیمیشلر.

ایشغوزلارین آذربایجاندا آز مدت عرضینده دؤولت قورا بیلمه‌لری قدیم دؤورلرده نسبتاً عادى بیر ایش ایدی، اونا گؤره کی، لاپ قدیمدن تورک ائللرینین ابتدایی ائل قورولوشو و عادت و رسم‌لری اونلارین نسبتاً تئز و موفقیه دؤولت قورا بیلمه‌سینه کمک ائتمیشدیر. آذربایجان تاریخینده سلجوقلارین، هابئله آغ قویونلو و قارا قویونلولارین آذربایجاندا، آز مدت عرضینده، حکومت قورمالارینی بو واقعیته مثال گؤستریمک اولار و تورک، ائله‌جه‌ده یاخین شرق اولکه‌لری تاریخینده بئله حاللار آز دئییلدیر. قدیم تورکلرین ائل قورولوشو ائله او زامان اوچون بیر نؤوع حکومت و دؤولت قورولوشو اولموشدور.

بوندان علاوه یوخاریدا دئدی‌کلریمیزی بو فاکت‌دا تأیید ائدیر کی، ایشغوزلار کؤچهری ائل کیمی اورتا آسیادان گلیب آذربایجانین مختلف یئرلرینده ساکین اولدوقدا، ماننا - مادلارلا اتفاق باغلادیقدا و بو اراضیده حکومت قوردوقدا، یئرلی اهالی طرفیندن هئچ بیر عکس حرکت، مقاومت و مخالفتله قارشیلانمیشلار و تاریخ بئله بیر توققوشمانی گؤستریمیر. بونون سببی شبهه‌سیز اوندان عبارت اولموشدور کی، یئرلی اهالی ایشغوزلارین اؤز هم‌دیल्ली لری ایدیلر، اونلارلا تانیش، سویداش و بلکه‌ده عایله‌وی قوهوم ایدیلر و بو عامل‌لر نتیجه‌سینده ایدی کی، ماد حکومتینین اوللرینده ۲۸ ایل اورانیندا اختیارینی اللرینه آلدیلار.

بوتون بونلارلا یاناشی بونودا قید ائتمک گره‌کیر کی، ایشغوزلار لاپ ۱۰ - ۹ - نجو یوز ایلیکلردن باشلایاراق زامان - زامان شمالی و جنوبی آذربایجانا گلدیکده، بو اراضیده یاشایان مختلف ائللر، او جمله‌دن "قشقایى لر"، "توروک"لار و ... ایله هئچ بیر توققوشما و قارشیلانما باش وئرمه‌میشدیر و عکسینه دوستلوق حاللاری اولموشدور. بو حاللارین علت و سبب‌لری، یوخاریدا دئدی‌کلریمیزدن علاوه، بیرده بوندان عبارت اولموشدور کی، ایشغوزلار لاپ ایلك گلدیکلری گونلردن، خلقلری فشارا قویان اورارتولار و کیمثرلرله قارشیلانمیش و یئرلی اهالینین ایستگی و خیرینه اولاراق اونلارلا دؤیوشموش و اهالینی اونلارین مقابلینده مدافعه ائتمیشلر، باشقا سؤزله دئسک، یئرلی اهالینی اورارتولار و کیمثرلرین باسقی‌لاریندان خلاص ائتمیشلر. بونا اساساً "آلتای محمدوف"ون احتمال وئردیگی کیمی، شاید یئرلی اهالینین ایشغوزلارین آذربایجانا گلمه‌سی و معین یئرلرده یئرلشمه‌سینده معین رل‌لاری اولموشدور. ایشغوزلارین آذربایجانا گلدیکلری ایللرده شمالی و جنوبی آذربایجاندا اولان اجنبی باسقی‌لاری و هجوم‌لاری نظره آلاق، شبهه‌سیز اونلارین گلمه‌سی یئرلی اکینچی و حیواندار اهالینین مادی وضعیتینه مثبت تأثیر ائتمیشدیر، ائله بونا گؤره‌ده اونلار ایشغوزلارین بورادا حکومت قورماسینا نه اینکی مخالفت ائتمه‌میش، بلکه عکسینه راضی اولاراق، اونون قورولماسینا یاردیم‌دا ائتمیشلر.

سونرا گؤره‌جه‌ییک کی، ایشغوزلار ۸۰ ایل حاکمیتلری دؤورونده یئرلی اهالی طرفیندن هئچ بیر مخالفت گؤرمه‌دی‌کلری اوچون، اونلارین دؤولتی بیر سیرا منطقه خلقلرینین اولکه‌لرینه هجوم‌لار ائده‌رک اونلاری غارت ائتمیشلر.

بیلدیگیمیز کیمی، عصیان‌دان سونرا مادلارین اوچ رهبریندن خیشتیریتی نین آدی قالیر، اؤزوده اوزون مدت داخلی ایشلرله مشغول اولاراق، آسوریلرله توققوشماییر و نسبی ساکت‌لیک حکم سورور. همین بو ساکت‌لیک دؤورونده ایشغوزلارلا آسوریلرین علاقه‌سی هر جهتدن محکمله‌نیر، اونلارلا ماننا - مادلار آراسیندا توققوشما اولمور. بو دؤورده خیشتیریتی کیچیک ماد شاهلیقلاری و امیرلیکلرینی بیرلشدیریر و حتی هئروودوتون یازدیغینا گؤره، بو گونکو فارس ولایتینده یاشایان فارس طایفالارینی دا اؤز حاکمیتی آلتینا آلیر و ایلاملارلا بلاواسطه قونشو اولور.

م.ق. ۲ - ۶۷۴ - نجی ایلدن سونرا ماننا گئنیشله‌نیر، آسوریلر ایسه ایشغوزلارلا اتفاق باغلایاراق، ماننالارین توتدوقلاری تورپاقلاری اونلاردان گئری آلماغا چالیشیر و م.ق. ۶۶۰ - ۶۵۹ - نجو ایللرده ماننایا قارشى هجوم ائدیپ، بیر سیرا قالالاری آلیرلار. ماننا حکومتی و خلقینین وضعیتی یشنه‌ده آغیرلاشیر، خلق تۆکولوب آسوری طرفدارى اولموش ماننا شاهى "آخسئری"نى اولدورروب، عایله‌سینی محو ائدیرلر. آخسئرینین اوغلو "اواللی" اؤز ولیعهدی "ائریسینی"نى کمک آلماق اوچون آسوری شاهینین یانینا گؤنده‌ریر. "اواللی" هم‌ده قیزینى آسوری شاهى "آشورباناپال"ین حرم‌سراسینا گؤنده‌ریر. آسوری دؤولتی، نظره‌گلن، ایشغوز شاهى "مادییا" واسطه‌سیله "اواللی"یه یاردیم ائدیر.

بیر سیرا تاریخچیلر، او جمله‌دن ا.م دیاکونوف آخسئرینین، آسوریلره قارشى دؤیوشده مغلوب اولاندان سونرا، خلق طرفیندن اولدورولمه‌ سینه سببینی آچیقلاماییر و نتیجه‌ده بئله بیر سوال اوخوجونو دوشوندورورکی، مرکزی ماد امیرلیکلری و خلقلری آسوریلره قارشى قیام ائتدیکلری، ایشغوزلارین اونلارلا بو قیامدا هر جهتلى کمک ائتدیکلری و آخسئرینین آسوریلر علیهینه دؤیوشدوگو بیر شرایطده، نه سببه گؤره ماننا اهالیسی آخسئرینین علیهینه قالخاراق، اونو و عایله‌سینی آرادان آپاردیلار؟ آیا ماننا خلقي، ماننا باش کندنین اهالیسی آسوری حکومتی طرفدارى ایدیلر؟

شبهه‌سیز یوخ. حقیقت تامامیله بونون عکسینه اولموشدور. ماننا خلقلری، ساده ماننا کندلیلری، ماننا باش کندی "ایزیرتا"نین اهالیسی نه اینکی آسوری حکومتی طرفدارى دئییلدیلر، بلکه عکسینه، اونلار، مرکزی ماد خلقلری کیمی، چوخدان برى آسوری میلیتاریزمی ایله باریشماز دشمن ایدیلر. بئله ایسه بو ایشین علتی و سببی نه اولموشدور؟ بو ایشین سببلرینی بیلمک اوچون بعضی آچیقلامالارا احتیاج واردیر:

۱ - بیلیریک کی، ماد قیامی دؤیوشلرینده م.ق. ۶۷۳ - نجو ایلده "ایسپاک" اولندن سونرا اونون اوغلو "پارتاتوا" شاه اولدو و اسرحدونون قیزیله ائولنه‌رک، ماننا - ماد متحد جبهه‌سیندن آیریلیب، آسوریلره قوشولدو. دئمک، بو ایلدن ایشغوزلار نه تکجه ماننا - ماد بیرلیگیندن آیریلیمیش، بلکه آسوریلرله ال بیر اولموش و اونلارین خیرینه ایشله‌میش، اونلارین ایسته‌یی و طلبی ایله داورانمیش، یعنی اونلارلا واحد جبهه تشکیل ائتمیشدیر. بو ایلدن آخسئرینین آسوریلرله دؤیوشدوگو م.ق. ۶۶۰

۶۵۹ - نجو ایله قدركى ۱۴ - ۱۳ ایل فاصله سینده آسورى حكومتیله ایشغوزلار تامامیله بیرلشمیش و شبهه سیز اولارین گؤسته ریش و ایسته گى اساسیندا، ماننا - ماد خلقلرینین زیانینا حرکت ائتمه گه باشلامیشدیلار. بونا اساساً هله لیک الدهه تاریخی مدرک اولماسادا، قطعی شکیلده دئییه بیلهریک کی، آخسثرینین آسوریلرله م.ق. ۶۶۰ - ۶۵۹ - نجو ایل دؤیوشونون گئدیشینده ایشغوزلار ماننالیلارین ضدینه حرکت ائتمیش، محاربه ده عملی اولاراق، اولاراق قارشى دؤیوشده اولماسالاردا، شبهه سیز آسوریلرین خیری و آخسثرینین ضررینه بیر سیرا ایشلر و حرکتلر ائتمیشلر و چوخ احتمال محاربه گئدیشینده آخسثریه آرخادان خنجر وورموش و اونون مغلوبیتینده رول اوینامیشلار.

۲ - اوللر گؤرموشوک کی، ماننالیلار آسوریلرله دؤیوشلرینده غلبه چالاراق، بیر سیرا قالالاری آسوریلردن آلمیشدیلار. م.ق. ۶۷۳ - نجو ایل قیامیندا غلبه چالاراق، مادلار آسوریلرین مرکزی مادداکی نفوذونو جدی صورتده لاخلاتدیلار. بو مغلوبیتلردن سونرا، ایشغوزلاری ماننا - مالاردان آییریب اؤز طرفینه چکن آسورى حكومتی ماننا - مادلاری ضعیف و اؤزونو گوجلوه حیس ائده رک اولجه ماننالیلارلا حسابی چورودوب اولاری یئرینده اوتوتدورماق اوچون سرکرده "تابوشارسور"ون باشچیلیغی آلتیندا ماننالیلاراقارشى اوردو گؤندردی و شبهه سیز آسورى حكومتی ایشغوزلارادا بو محاربه ایله علاقه دار معین تاپشیریقلار و دستورلار وئرمیشدی.

۳ - ماننالیلارین کئچمیش مؤفقیتلری و مرکزی ماد امیرلرینین مؤفقیتلی قیامیندان روحلانا آخسثری میثیلسیز جسارتله آسورى اوردولاری ایله قارشىلاشدی، لاکین شبهه سیز ایشغوزلارین آسوریلره یاردیمی و ماننالیلارلا احتمالی ضربه سی اوجوندان مغلوب اولدو، بیر سیرا اوللر توتدوغو قالالاری ایتیردی و اؤز مرکزینی، خطرله معروض قالدیغی اوچون، باش کندی "ایزیرتا"دان "ایشتاتو" قالاسینا کؤچورتدو.

۴ - بیلیریک کی، ماننا شاهلاری همیشه اؤز استقلاللارینی قوروماق اوچون آسورى و اورارتو حكومتلریله خصوصی سیاست یوروتموش، گاه او، گاه ایسه او بیرسی ایله متفق اولموش، اؤزونو ضعیف گؤردوکه قسماً تسلیم اولوب، باج وئره رک حاکمیتلرینی ساخلامیشلار. بوتون بو واقعیتلری نظره آلاراق، دئییه بیلهریک کی، دؤیوشده مغلوب اولان آخسثری بیر طرفدن اؤزونون ضعیفلیگینی و آسوریلرین گوجلنمه سینی، دیگر طرفدن ایشغوزلارین ماننالیلاراقارشى و آسورى طرفدارى اولمالارینی گؤردوکه، سیاسی رول اوینایاراق، آسوریلرله دؤیوشدن ال چکرک، اولاراق تسلیم اولموشدور. بو واقعیتی اونون اوغلو "اوللی"نین بوتون حرکتلری آیدین گؤسته ریر. آخسثرینین آسورى میلیتاریزمینه تسلیم اولماسینی گؤرن و مرکزی ماد خلقلرینین غلبه سیندن روحلانا ساده ماننا خلقی و "ایزیرتا" اهالیسی آياغا قالخاراق، آخسثرینی اولدورموش و عایله سینی آرادان آپارمیشدیر. بو واقعیتلری نظره آلاراق دئمه لی بیک کی، آخسثری سیاسی باخیمدان و اجباری حالدا آسوریلرله باریشمیش، اولاراق یاخینلاشمیشدیر و بو سببدن ده ماننا خلقی و باش کند "ایزیرتا" اهالیسی اونون علیه نه قیام ائتمیشدیر.

بو زامانلار آسوری حکومتی اۆتەری اولاراق، پارلاییر، لاکین، یثرینده گۆستردیگمیز کیمی، آز مدّت سونرا داخلی شورش نتیجه‌سینده ضعیفله‌ییر. آسوریلرین بو ضعیفله‌مه‌سیندن استفاده ائدن خیشتیریتی آسوریلرین متحدی ایشغوزلارلا دؤیوشه گیریر و م.ق. ۶۵۳ - ۶۵۲ - نجی ایللرده باش وئرمیش بو دؤیوشده اولور. بو محاربه‌ده ایشغوزلار "پارتاتوا"نین اوغلو "مادیئا"نین رهبرلیگی آلتیندا حل ائدیجی اساس رول اویناییرلار. بو محاربه آرازین شمالیندا، شمالی آذربایجاندا، اؤزوده ایشغوزلارلا اولموشدور. نظره گلن ایشغوزلارین بو محاربه‌ده کی شاهی "مادیئا" آسوری شاهی "آشور باناپال"ین قیزیله ائولنه‌رک، اونون کوره‌کنی اولموشدور.

فیکریمیزجه ۲۲ ایل حاضریقدان سونرا خیشتیریتی نین شمالی آذربایجاندا ایشغوزلارلا قارشى دؤیوشه گئتمه‌سینین هدفی هم ایشغوزلارین آسوریلرین گۆسته‌ریشی ایله مرکزی مادا هجوم حاضراشماسی، همده ماننالیلارین مغلوبیتینی جبران ائدیپ اونلارین آسوری تابعلیگیندن چیخماسینا شرایط و امکان یاراتماق اولموشدور. بو گون ماننالیلارین باشینا گلن، صاباح اونلارین باشینا گله بیلردی.

بو محاربه‌دن سونرا "مادیئا"، آسوری حکومتینین مصلحتی ایله، کیچیک آسیایا هجوم ائدیر و "لیدیئا" حکومتینه، کیملرله قارشى دؤیوشده یاردیم ائدیر. ماراقلیدیر کی، "لیدیئا"یا هجوم ائدن کیملرین باشچیسی "توقداممیس" (توختامیش) آدلانمیشدیر. بو "توقداممیس" ایشغوز شاهى "مادیئا" ایله دؤیوشده هلاک اولموشدور. بونولادا ایشغوزلارلا کیملرین ایلگیلری باشا چاتمیشدیر.

دئمک م.ق. ۶۵۰ - ۶۴۰ - نجی ایللرده ایشغوز دؤولتی "مادیئا"نین باشچیلیغی آلتیندا آسوریلرله جدّی ایشداشلیق و اونلارا یاردیم ائدیر، بونا قارشى دا کیملر، "توقداممیس"ین رهبرلیگی آلتیندا اورارتولارلا ایشداشلیق و اونلاراکمک ائدیردیلر.

ایشغوزلارین آسوریلره آرخا و یاردیمچی اولماسینی خصوصیه او زامان گۆرمک اولور کی، آسوریلر م.ق. ۶۵۴ - ۶۵۲ - نجی ایللرده بابیل ایله جدّی محاربه‌یه مشغول اولان زامان، مادلار بوندان استفاده ائتمه‌سین دئییه، "مادیئا" ماد حکومتینین اختیارینی الینه آلیر، البته م.ق. ۶۵۳ - نجو ایلده خیشتیریتی نین ایشغوزلارلا دؤیوشده اولمه‌سی ده بو ایشین اهمیتی سببلریندن بیریدیدى.

داها سونرا "مادیئا" کیچیک آسیایا، اورارتولار و کیملرله قارشى هجوم ائدیر و کیملرلى آرادان آپاریب، اورارتولاری ائله آغیر وضعیته سالیر کی، اورارتو شاهى اوچونجو ساردوری م.ق. ۶۴۳ - ۶۳۹ - نجو ایلده کؤنوللو اولاراق اؤز اوزه‌رینده آسوریلرین عالی حاکمیتینی قبول ائدیر. بو ایشغوزلارین آسوریلره ان اؤنملی خدمت‌لریندن اولموشدور.

بعضی تاریخچیلر، او جمله‌دن آلتای محمدوف بو فیکرده‌دیرلر کی، م.ق. ۶۵۴ - ۶۵۳ - نجو ایللرده مادلار "نینوانی" محاصره ائدیگده "مادیئا" آسوریلرین یاردیمینا گلیر و اونلاری مغلوب ائده‌رک، ۲۸ ایل ماد حکومتینین اختیارینی اؤز الینه آلیر.

بیزجه بو فیکیر دوغرو دئییلدیر، چونکی اولامادلار بو دؤورده هله او قدرته مالک دئییلدیلر، ایکینجیسی آسوریلرین اؤزلری و اونلارین متفقى ایشغوزلار منطقهنین ان قدرتلى قوهسى ایدیلر. بو زامان مادلار آسورى دؤولتى و اونون باش کندی "نینوا" یا دئییل، شمالى آذربایجاندا ایشغوزلارا قارشى هجوم اندیر و دؤیوشده خیشتیریتى اولدورولور. بوندان سونرا ایشغوزلار ماد حاکمیتینى اؤز اللرینه آلیر و ۲۸ ایل ساخلایلرلار. اوللر گؤسترديگیمیز کیمی، شاید ماننالیلاری آغیر و آسیلی وضعیتدن قورتاماق، ایشغوزلارلا آسوریلرین اتفاقینی پوزماق و ایشغوزلارین احتمالى هجوملارینین قاباغینی آلماق اوچون خیشتیریتى شمالى آذربایجاندا اونلارین علیهینه اوردو چکمیش و دؤیوشدهده اولموشدور.

"مادییا" ماد حکومتینی اؤزونه تابع ائتمکله کفایتلنمەسى و قونشو خلقلر و دؤولتلره قارشى حربى یوروشلر ائتمه گه باشلادی. ایشغوز حکومتینی آسوریلرین آزادلیق حرکتلرینی بوغماق اوچون بیر واسطه حساب ائدن ام دیاکونوف یازمیشدیر: «...عوضینده، نئجه دئیرلر، ایسکیت شاهلیغی آدلانان دؤولت قونشو اولکهلره هجوم اندیب غارت ائتمک اوچون بیر پایگاه ایدی. او اولجه اورارتویا و سونرا آسوریلرین اؤز لرینه مخصوص اراضیه و خصوصیه اونون سوریه و فلسطینده توتدوغو یئرلره هجوم اندیب غارت ائتدیلر. بعضی منبعلره گؤره ایسکیتلر یهودیلرین اراضیسی، فلسطین و مصردهده چاتمیشلار»^۱.

ایشغوزلار بو یوروشلرینده مصره چاتمیش و مصر فرعونو بؤیوک هدیهلر و تابع اولوب باج و ثرمکله اونلارین غارتینه مانع اولموشدور.

بوتون بو دئییلنلر هئروودوتون یازیلاری اساسیندادیر. ایشغوزلارین حاکمیتی ایله علاقه دار اولان بو حادثهلر "رشیدالدینین" "اوغوزنامه" سیله سسله شیر. تورات دادا ایشغوزلارین فلسطینه ائتدیکلری بو هجوم بارهده اشاره و معلوماتلار واردیر.^۲

ایشغوزلارین بوتون بو حربى سفرلری "مادییا"نین رهبرلیگی آلتیندا ایدی، بو ایسه "مادییا"نین قدرتلى بیر سرکرده اولماسینی گؤسته ریر. بو بارهده تاریخین آتاسی هئروودوت یازمیشدیر:

«... ایشغوز شاهلیغی اؤز ذیروه سینه شاه "مادی"نین دؤورونده قالخمیشدیر ... ایشغوز یوروشلری سوریه و فلسطینه قدر چاتیردی. مصر پادشاهی "پیسامتیک" اونلارین قارشیسینا هدیهلر و خواهشله چیخاراق ایشغوزلاری گله جگ یوروشلردن ساخلادی.^۳ ایشغوزلارین مصری توتماسینی قدیم تاریخچی "دیودور" دا تأیید ائتمیشدیر.

ایشغوز حکومتی شبهه سیز اوللر "پارتاتوا" زامانی و حتی "مادییا"نین حاکمیتی نین اوللرینده

۱ - ماد تاریخی، ص ۲۶۶.

۲ - اوغوزنامه، باکی ۱۹۹۲، ص ۳۱-۳۲.

۳ - اوغوز سلطنتی، ص ۲۱۸-۲۱۹.

آسوریلرین تأثیری آلتیندا اولموشدور و او میلیتاریست حکومت اونلاردان اؤز خیرینه استفاده ائتمیشدیر، لاکین بو همیشه بئله اولمامیشدیر. ایشغوز رهبرلری اوللرده اؤز خیرلرینی شبهه سیز نظرده توتموشلار و خصوصیه "مادییا"نین حاکمیتی نین سونلاریندا اونلارین بوتون ایشلری و حرکتلری ایشغوز دؤولتینین مصلحتی و محکمه نهمه سی اساسیندا اولموشدور، حتی سونرالار اونلار آسوری ولایتلرینه بئله هجوملار ائتمیشلر.

"مادییا" و ایشغوز حکومتی آسوری، ماد، ماننا، اورارتو، لیدی، مصر، بابیل، فلسطین و یهودی حکومتلری ایله سیاسی علاقه ده اولموشودور. ایشغوز دؤولتی اؤز وارلیغی دؤورونده اشتراک ائتدیگی بوتون دؤیوشلرده ظفر قازانمیشدیر. ایشغوز دؤولتی رسمی اوردو یاراداراق، آیریجا آتلی و اوخ آتان دسته لری یاراتمیش و بو جهتدن منطقه خلقلری و دؤولتلرینه نمونه و اؤرنک اولموشدور.

□ □ □

ایشغوز دؤولتینین سونو

هئردودوتون گؤسترديگینه اساساً ۲۸ ایل حاکمیتدن سونرا ایشغوزلار جوان و مدبر کيياکسارین چئوریلیشی ایله رسمی حاکمیتدن کنار ائدیلیلر. واقعیت بوندان عبارت اولورکی، کيياکسار ایشغوزلارین رهبری "مادییا"نی و بوتون بؤیوکلرینی قوناق چاغیراراق کئفلندیریر و کئفلی حالدا اونلارین حیاتی و نتیجه ده رسمی حاکمیتلرینه سون قویوب حاکمیتی تامامیه اؤز الینه آلیر. بو حادثه م.ق. ۶۲۵ - نجی ایلهده باش وئرمیشدیر. شبهه سیز بو بیر چئوریلیش ایدی و اولادا بیلسینکی، بو ایشده ایشغوز باشچیلارینین دا اشتراکی اولموشدور، یعنی ایشغوز بؤیوکلریندن کيياکسارلا ال بیر اولاراق، ایشغوزلارین آرادان آپارماسیندا معین رول اوینامیشلار.

۲۸ ایل حاکمیتلری دؤورونده ایشغوزلار ماد حاکمیتینه مداخله ائتمه میش، اونون داخلی اینکیشافینی اساساً دایانديرمامیشدیلا، بونا گؤره ده بو مدتده کيياکسار هر جور حاضریق گؤرموشدور و شبهه سیز ایشغوز باشچیلاری و بؤیوکلریندن ده اؤز طرفینه چکیب، اؤزوايله فیکیرداش ائتمیشدی. ائله بونا گؤره ده بو حادثه دن سونرا ایشغوزلارین بیر قسمتی ماد اراضیسینده قالدی و حتی اونلارین اوردولاریندا خدمت ائدیله. اقرار علی یف هئردودوتون دیلیندن بو حادثه یه اشاره ائده رک یازیر:

«بونونلا بئله ایشغوزلارین معین حیصه سی ماددا قالدی و سونرالار آسوریلره قارشى مادلالا بیرلیکده چیخیش ائدیله... ایشغوز حاکمیتی ایللرینده اونلار مادلالا جدی و آغیر ضربه توخوندورمامیش، یالنیز معین زامان بونون قدرتلی اینکیشافینی دایانديرمیشلار»^۱.

ایشغوزلار ۲۸ ایل حاکمیتلری دؤورو مادلارلا اؤز ائللری و اۆلکهلری کیمی، دیل داش و قارداشلاری کیمی رفتار ائتمیشلر و بو ایشده تامامیله حاقلی ایدیلر، اونا گۆره کی، بودؤورده ماد حکومتی هله ماد ایمپراتورلوغونا چئوریلمه میس ایدی. مرکزی ماد خلقلری، اولو بابالاری قوتتی و لوللوییلرین وارثلری کیمی، اؤز وطنلرینده یاشاییر و سويداشلاری ایشغوزلارلا قارداش کیمی داورانیر، ایشغوزلاردا مادلارلا عینی مناسبتده ایدیلر.

بونا باخمییاراق، آریایست ایران تاریخچیلری و شاید اونلارین تأثیرینده بعضی شمالی آذربایجان تاریخچیلری، او جمله دن اقرار علی یف، محمود اسماعیل و آلتای محمدوف مادلاری آریایی بیله رک، اونلاری ایشغوزلارلا ائتنیک جهتدن قارشى - قارشى قویموشلار.

بیز بو باره ده یثرینده گئنیش دانیشاجاییق، بورادا یالنیز اشاره ائدک کی، ماد حکومتینین ایلک مرحله سینده، همین بحث ائتدیگیمیز ایشغوزلارلا ایلگیلی مرحله سینده، مادلار مرکزی ماددان، بو گونکو همدان - قزوین - زنجان - مراغا اراضی سیندن هله کنارا چیخما میشدیلار و بو یثرلرین اهالیسی نین هامیسی، استثناسیز بوتون کیچیک شاهلیق، امیرلیکلرینین اهالیسی التصاقی دیللی و قوتتی - لوللوییلرین اؤولادی و وارثلری ایدیلر و آریالار او زامانا قدر و اوندان سونرا بو اراضیه یول تاپا بیلمه میشدیلر، لاکین بونا باخمییاراق، مثلاً آلتای محمدوفون "اوغوز سلطنتی" اثرینده اوخویوروق:

«بورادا آرتیق ایشغوزلارین ماد اراضی سینه گئنیش یاییلماسی دا نظره آلینما لیدی. ماد طایفالاری آراسیندا تورک دیللی اولانلاری دا، گۆرونور، وارمیش. معین قایناییب قاریشما پروسئسی ده گئتمیش اولاردی ...»^۱

ایشغوزلارین معین ائللرینین همدان و مرکزی ماد اراضی سینده یورد سالیب قالماسی و قوتتی - لوللوییلرین اؤولادینا قاریشماسی تاریخاً معلوم دور، لاکین ایشغوزلارین گلمه سیندن قاباق مرکزی ماد اهالیسی التصاقی دیللی اولموش و آریالار بو اراضیه نفوذ ائده بیلمه میشلر. بو یثرلرین ساکینلری بو گونده تامامیله تورک، اؤزلری ده آذری دیلینین معین بیر لهجه سینده دانیشیرلار.

م.ق. ۶۲۵ - نجی ایل چئوریلیشیندن بیر مدت سونرایا قدر ایشغوزلارین استقلاللی داوام ائتمیشدیر، لاکین سونرالار ایشغوزلارین اؤز داخللرینده اختلاف دوشور و بونون نتیجه سینده اونلارین معین حیصه سی ماد تورپاقلارینا کۆچوب اورادا قالیرلار، احتمال بونلار کییا کسارلا فیکیرداش اولانلار اولموشلار. هئردوت بو مسئله باره ده یازمیشدیر:

«کۆچهری ایسکیتلر کوتله سی اؤز آرالاریندا کی مناقشه یه گۆره ماد تورپاقلارینا کئچدیلر. او دؤورده مادلارین حاکمی کییا کسار ایدی. او اۆلجه مدافعه اولونماق اوچون یالواران ایشغوزلاری یاخشى قبول ائتدی. کییا کسار حتی اونلاری یوکسک قیمت لندیریب، گنج مادلاری دیل (ایشغوز

دیلى) و اوخ آتماق صنعتینی اؤیرنمک اوچون اونلار تاپشیردی»^۱.
سونرا تصادفی اولاراق کییاکسار ایشغوزلارین باشچیلارینی تحقیر ائتدی. ایشغوزلار انتقام
آلماق اوچون، اوو قوشو اتی عوضینه، تربیت اوچون اونلار تاپشیریلیمیش گنجلرین بیرینی
اؤلدوروب، اتیندن کییاکسارا وئردیلر و تلسیک مرکزی ماددان چیخیب "لیدی" یه گئتدیلر. لیدی
شاهی "آلیات"، یوخاریدا گؤسترديگیمیز کیمی، اؤلدن ایشغوزلارلا دوستایدی و ماددان چیخان
ایشغوزلاری یاخشی قبول ائتدی و حتی کییاکسارین اونلاری گئری قایتارماسی تکلیفینی رد ائتدی.
بونون نتیجه سینده سونرالار مادلارایله لیدیالیلر آراسیندا بئش ایلیک محاربه اولدو.
هرودوتون گؤسترديگی بو حادثه ایشغوزلارین یالنیز بیر حیصه سینه عاید اولموشدور، بس
اوندا م.ق. ۶۲۵ - نجی ایل حادثه سیندن سونرا عمومیتله ایشغوزلار نه اولدولار؟ کییاکسارین
چئوریلشیندن سونرا ایشغوز - ایسکیت ائللرینین سرنوشتینی بئله خلاصه ائتمک اولار:
۱ - تاریخی فاکتار گؤسته ریر کی، م.ق. ۶۲۵ - نجی ایل حادثه سیندن سونرا ایشغوزلارین
بؤیوک عده سی گلدیکلری یوليله قارا دنیز ساحل لرینه قایتمیشلار.
۲ - ایشغوزلارین داخلینده اولان اختلاف نتیجه سینده اونلارین بیر عده سی مرکزی ماد بوگونکو
همدان و اورانین اطرافى اراضیسینده قالاراق، مرکزی ماد دؤولتی اورقانلاری ایله یاخین اولوب، ماد
گنجلرینی تربیه ائدیرلر. بو ایشغوزلارین بیر عده سی، یوخاریدا گؤسته ریلدیگی کیمی، "لیدی" یا
گئدیر و اورادا قالیب یئرلی اهالییه قاریشیرلار.
۳ - ایشغوزلارین بیر عده سی کؤنوللو اولاراق، شمال و جنوبی آذربایجانین اورمو گؤلونه قدرکی
اراضیسینده قالیب، ماد حکومتینه تابع اولورلار. نظره گلن بو حادثه مانناتین ماد ترکیبینه داخل
اولدوغوندان سونراکی ایللرده، م.ق. ۶۱۵ - ۶۱۰ - نجو ایللر آراسیندا، مثلاً کییاکسارین نینوانی فتح
ائتمه سی ایلی (م.ق. ۶۱۲) و یا اوندان آز اول باش وئرمیشدیر.
۴ - م.ق. ۵۹۳ - نجو ایله کییاکسار ایشغوز شاهلیغینی تاماميله لغو ائتمک ایسته دیکده، ایشغوز
باشچیلاری ایله اونون آراسیندا مناقشه باشلاندی و م.ق. ۵۹۰ - ۵۸۵ - نجی ایللرده ماد - لیدی
محاربه لرینه سبب اولدو.
۵ - ایشغوزلارین بؤیوک بیر کوتله سی ساوالان اطرافى، مغان و آراسین ایکی ساحلینده
یئرلشمیشلر. شبهه سیز ایشغوزلارین کیچیک دسته، ائل و اوبالاری بوگونکو شمالی و جنوبی
آذربایجانین مختلف یئرلرینده یورد سالاراق قالمیشلار.
دئمک، ایشغوزلار - اوغوزلار م.ق. ۹ - ۸ - ۷ - نجی عصرلردن آذربایجان میللتینین تشکّلونده
اشتراک ائتمیش اؤنملی تورک ائللریندن بیرى اولموش و شبهه سیز اونلارین دیلی هله م.ق. ۸ - ۷ -
نجی عصرلردن شکله دوشمه گه باشلایان و میلادی ۴ - ۳ - نجو عصرلرده تام فورمالاشان ادبی آذری

دیلینین تمل داشلارینین قویولماسیندا گۆرکملی یثر توتموشدور.

ایشغوز حکومتینین داخلی قورولوشو و خصوصیتلری بارهده تاریخیچیلرین فیکری اوندان عبارتدیرکی، او، اوندان سونراکی تورک دۆولتلی، او جملهدن هون و سایره دۆولتلین قورولوشو کیمی، یعنی ائل و طایفا قورولوشو اساسیندا اولموشدور.

ایشغوز دۆولتینین سرحدلرینه گلدیکده ایسه او، بو گونکو شمالی و جنوبی آذربایجانین اساس اراضیسیندن علاوه، معین دۆورلرده شمالی ارمنیستان، ساکاستن و کاسپییان ولایتلی و آنادولودا "کاپادوکیا"نی دا احاطه ائتمیشدیر.

ایشغوز دۆولتینین باش کندی اوللر بو گونکو شمالی آذربایجانین شرقی حیصه لرینده، سونرالار ایسه جنوبی آذربایجاندا، ماننا اراضیسینه یاخین یئرلرده اولموش و م.ق. ۶۲۵ - نجی ایل حادثه سیندن سونرا یثنهده بو گونکو شمالی آذربایجانا کۆچموشدور.

ایشغوز دۆولتینین گلیر منبعی بارهده قید ائتمک لازمدیرکی، او اونلارین هجوم زامانلاری تالایب چاپدیقلاری و مغلوب خلقلردن آدیقلاری باج - خراجلارلا تأمین اولوردو. دئمک، اونلار اولکه لرینین اۆز خلقیندن هئچ نه آلمازدیلا، بو ایسه سبب اولاردی کی، اونلار اوزاق حربی سفرلره گئتدیکده، اولکه داخلینین قیام و عصیانیندان خاطر جمع اولاردیلار و دوغرودان دا بئله حاللار اونلارین ۲۸ ایللیک حاکمیتلری ایللرینده ماد - ماننا و ایشغوز دۆولتی اراضیسینده باش وئرمه میشدیر. بو گلیر منبعلرینه بئله بیر احتمالی گلیر منبعینی ده علاوه ائتمک اولار کی، ایشغوزلار آسوریلره آرخا دوروب یاردیم ائتمه لرینه گۆره، آسوری دۆولتیندن نه ایسه آلاردیلار. بو احتمال اوندا قطعی نظره گلیر کی، آسوری دۆولتینین ایشغوزلاری معین محاربه یه، مثلاً لیدی یه گئتمه گه چاغیرمیشلار، شبهه سیز ایشغوزلار بۆیوک اوردو و حاضرلیق و عسگرلرله اورایا گئتمیشلر، بو ایشده بودجه سیز و خرج سیز اولایلمزدی، اونا گۆره کی، دۆیوشچولر دۆیوشه گئدیرسه، عایله لر، صنعتکارلار، اکینچیلر، مالدارلار و بوتون ائللرین ساده آدمالاری اۆز ایشلرینده قالیر، اونلارادا قورویوجو و محافظ لازمایدی. بو قورویوجولار خصوصیه اونا گۆره لازمایدیلر کی، کۆچهری ائللرین هجوم و باسقیینی احتمالی هر بیر زامان وارایدی.

صنعت و حیواندارلیغین بوتون ساحه لری هم اورتا آسیادان گلیمیش ایشغوزلار - ساکالاردا، همده یثرلی ائللرده اولدن اولموشدور. بونلارین هر ایکیسی بیرلشه رک ایشغوز صنعتی و حیواندارلیغینی میدانا گئیریب اینکیشاف ائتدیرمیشدیر.

م.ق. یثددینجی عصرده کوتلوی حالدا دربند یولیه آذربایجانا گلیمیش ایشغوزلارین عده سی و سایى بارهدهده تاریخیچیلر مختلف فیکیرلره مالیکدیلر. بعضیلری اونلارین سایینی چوخ آز گۆسته ریلر، لاکین واقعیت بوندان عبارتدیرکی، ایشغوزلارین سایی یثرلی اهلیدن آزا اولسایدی دا، او قدر اولمالی ایدی کی، اونلارین ساحلی قوه لری اولکه نین، آذربایجانین اساس حیصه سینی توتا بیلسین، مادلارا غالب گلسین، آسوریلره آرخا دورا بیلسین و لیدی نی کیمترلردن خلاص ائده بیلسین

... بونودا علاوه ائتمک لازم گلیر کی، ایشغوزلار آذربایجانا گلدیکدن سونرا، یئرلی اهالینی مدافعه ائتدیکلری اوچون، اونلار اؤز سويداشلاری ایشغوزلارا قوشولموش و بیر سیرا ساحه لرده اونلارلا ایشداشلیق ائتمیشلر.

ایشغوزلار آذربایجاندا اولدوقدا و ۲۸ ایل حاکمیت ائتدیکده هم قارا دنیزین شمالیندا یاشایان ایشغوزلار، همده اورتا آسیادا یاشایان تورک ائلری، آلتای و توواداکی تورک خلقلری ایله ده آردیجیل علاقه ده اولموشلار. همین بو علاقه نتیجه سینده ایشغوزلار مغلوب اولدوقدان سونرا، قایدیب او یئرله گئتمیشلر. اورتا آسیاداکی تحقیقاتلار نتیجه سینده اوزه چیخمیش یاخین شرق حیات و سایطی، او جمله دن فرش و پارچا بو واقعیتی گوستریر.^۱

ایشغوزلار و اونلارین ۲۸ ایلیک حاکمیتی دؤورو اونلارین و مادلارین دیلی باره ده قیسا دانیشماق لازمدی. بیز بو باره ده سونرا گئیش دانیشاجاییق، آنجاق بورادا بو قدر گوستریمک لازمدیر کی، ایشغوزلارین دیلینین اسکی تورک اولماسی، بعضی قریبه "آریاچیلارین" ادعاسینا رغماً، مسلم و شبهه سیزدیر و بوندان علاوه مرکزی مادلارین دا دیلی التصاقی و اسکی تورکجه ایدی. ماد حاکم دایره لرینین اؤز اوشاقلارینا ایشغوز دیلی اؤیرتمه سی اونا گؤره ایدی کی، اونلار ایسته ییردیله کی، اوشاقلاری خالص، تمیز اورتا آسیا دیلینی اؤیرنسینلر.

ایشغوزلار سونرالار آذربایجاندا یاشادیلار. اونلار بو گونکو شمالی آذربایجاندا "ساکاستن" منطقه سینده اولوب اؤز آدلارینی اورایا وئرمیش ایدیلر. بو یئر بو گونکو گنجه حواله سینده ایدی و هامان یئرلرایدی کی، ایشغوزلار تازا گلنده اورادا اورارتولارلا دؤیوشوب غلبه چالمیشدیله. قدیم تاریخچی استرابون ایشغوزلارین بو یئری باره ده یازمیشدیر:

«ساکالار ارمنیستانداکی ان یاخشی تورپاقلاری ییه له نیب، اورانی اؤز آدلاریله "ساکاستن" آدلاندیردیله».^۲ بو منطقه ایشغوز شاهلیغینین مرکزی و او حکومت سقوط ائندن سونرا، یاریم مستقل ایشغوز حکومتی زامانلاری اونون اؤزه گی اولموشدور.^۳

میلادی بیرینجی عصر یونان جغرافی شوناسی استرابون، یوخاریداکی، فیکریندن علاوه، همده دئییر کی، ساکالارین یئرلشدیگی اؤنملی یئر "شکی" اراضیسی اولموشدور کی، "ساکاستن"ین شمالغربینده "سامور" چایی ایله "آقزی" چایی آراسیندا یئرلشیردی، یعنی قدیم آذربایجانین لاپ شمالیندا و دربند کئچیدینه یاخین ایدی. "شکی"نین آدی هامان "ساکا" سؤزوندن یارانمیشدیر. شمالی آذربایجانین شمالیندا یئرلشن "زاکاتالا" بؤلگونون آدی دا "ساکا" آدیندان یارانمیشدیر:

"زاکا = ساکا + تالا"، معناسی دا "ساکالارین یاشادیگی یئر" دیر.

* ۱ - اوغوز سلطنتی، ص ۲۳۸.

۲ - ماد تاریخی، ص ۲۳۳.

۳ - اوغوز سلطنتی، ص ۲۴۷.

شمالی آذربایجاندا اولموش بو ایشغوزلارین دینی گۆروش و تصوّرلرینه گلدیکده ایسه، اودا باشقا تورک ائلری و اورتا آسیا تورک خلقلرینین اینام و تصوّرلری کیمی ایدی. شمالی آذربایجان ایشغوزلاری، مادی ن باش کندی همدان دان اوزاق اولدوقلاری اوچون، اونلاردا نسبتاً سربستلیک و آزاد حرکت ائتمک امک انلاری وارایدی و بو جهتدن دوروملاری جنوبی آذربایجاندا یاشایان ایشغوزلارین وضعیّتیندن فرقله نیردی. بو گونکو شمالی آذربایجاندا ایشغوزلارین سونراکی دوروملاری و یئرلشمه لرله علاقه دار بو فیکری ده علاوه ائتمک لازم دیر کی، اونلارین "لیدی" اولکە سینه قاچانلارینین بعضیلری قایتمیش دیر سادا، بعضیلری، شبهه سیز، اورادا مسکون اولوب یاشامیشلار. ایشغوزلارین بو گونکو شمالی آذربایجان اراضیسینده مسکون اولماسی، فیکریمیزجه اراضی و زامان جهتدن یوخاریدا گۆسته ریلنلرایله محدودلاشماییر.

ایشغوزلار ۲۸ ایل ماددا حاکمیتلری زامانی باش کندلرینی آرازین شمالیندن جنوبی آذربایجانا، چوخ احتمال اورمو گۆلونون جنوبونا کۆچورتدولر. شاید "ساققیز" شهرینین آدی ساکا کلمه سیله علاقه دار، اونلارین باش کندی اولماسیله ایلگیلی یارانمیش دیر. لاکین کییا کسارین چئوریلیشی و "مادیان" نین اولدورولمه سیندن سونرا ایشغوزلار باش کندلرینی تازادان شمالی آذربایجانا کۆچورتدولر و چوخ احتمال ایشغوز ائلرینین بۆیوک حیصه سی شمالا طرف گئری چکیلدیلر.

آشاغیدا گۆسته ره جگیمیز فاکتلار و حادثه لرден بئله نتیجه چیخارتماق اولار کی، ایشغوزلارین ۲۸ ایل ایللیک مادلار اوزه رینده کی حاکمیتدن سونرا ایشغوزلار اساساً شمالی آذربایجاندا اولموش و حتی اونلارین حاکمیتی م.ق. ۵۹۳ - نجو ایله کییا کسار طرفیندن تامامیله لغو ائدیلدیکدن سونرا، اونلارین یاریم مستقل حاکمیتی شمالدا داوام ائتمیش و اونلار اورادا، زامان کئچدیکجه، بیر طرفدن یئرلی اهالی و باشقا تورک ائلرینه تامامیله قایناییب قاریشمیش و آلبان خلقینی میدانا گتیرمیش، دیگر طرفدن دربندن یولیه گلن تازا ائلری آلبان بیرلیگینده اریتمیشلر. بونا گۆره ده آلتای محمدوفون ایشغوز دۆولتینین، یاریم مستقل اولماق شرطیله، ۸۰ ایل داوام ائتمه سی فیکری دوشونولمه لیدیر. باشقا سۆزله دئسک، بو یاریم مستقل دۆولت اوزون مدت یاشامیش دیر. بو واقعیتی آشاغیدا کی تاریخی حادثه لر ثبوت ائدیر:

۱ - م.ق. ۵۵۰ - نجی ایله ماد حکومتی پارس کوروش طرفیندن آرادان آپاریلاندان نئچه ایل سونرا، کوروش بو گونکو شمالی آذربایجان - آراسین شمالینی دا توتماق ایسته ییب، اورانین حاکمی، ماساژتلرین - بوتون او زامانکی تورکلرین، هامان سکالارین رهبری، بعضی عالیملرین فیکرینجه "آلپ ار تونقا" نین (افراسیابین) قیزی "تومروس" خانیملا، اونون اوردولاریله، شمالی آذربایجانین یاریم مستقل دۆولتی ایله دۆیوشور و دۆیوشده تومروس خانیمین اوردولاری طرفیندن اولدورولور. بو باره ده سونرا یئرینده گئنیش دانیشاجاییق.

کوروشون شمالی آذربایجاندا "تومروس" خانیمین اوردولاری طرفیندن اولدورولمه سی حادثه سینین هئروdotot نسبتاً گئنیش شکیلده یازمیش دیر. بو حادثه ده تومروس خانیمین نماینده

هیأتی نئچه دفعه کوروشون یانینا گلیر و ماساژئت رهبرینین اؤیود، نصیحت و فیکیرلرینی کوروشا دئییرلر. نماینده هیأتلرینین بو سؤزلریندن آیدین گؤرونور کی، تومروس خانیم اؤز زامانیندا بو گونکو شمالی آذربایجانین - ماساژتترلرین - ایسکیتلرین باشچیسی، بؤیوگو و دؤولتلرینین مسئولوایدی. بو باخیمدان تومروس خانیمین نماینده هیأتلرینین آشاغیداکی سؤزلرینی گؤستریمک کفایتدیر.

۱ - بیرینجی نماینده هیأتی واسطه سیله تومروس خانیمین گؤنדרدیگی پیغامدان:
 "ای مادلارین شاهی، گوردوگون ایشلری بوراخ، اونا گؤره کی، بیلیمیرسن بو ایشلرین نتیجه سی نه اولاجاقدیر. الینده هر نه وارسا، اونونلا کفایتلن، قوی بیزده اؤز مملکتیمیزده سلطنت ائدک."^۱
 ۲ - ایکینجی نماینده هیأتی واسطه سیله تومروس خانیمین گؤنדרدیگی پیغامدان:
 "ای کوروش! قان ایچمکدن دویمورسان، اؤزووه اؤیونمه کی، اوزومون مئیوه سی ایله، ایکی اوزلولوکلہ منیم اوغلومو اسیر ائتمیسن، مغرور اولما کی، بو واسطه ایله اونا ال تاپمیشسان، اونا گؤره کی بو ایش دؤیوش میدانیندا و ایگیت لیکله اولمامیشدیر. ایندی منیم اؤیودومه قولاق آس، چونکی سنین مصلحتینی دئییرم: مجازات گورمه دن منیم اوغلومو گثری قایتار و بیزیم اؤلکه دن چیخیب گئت..."^۲

هئروردوتون گؤستریدیگی تومروس خانیمین بو سؤزلریندن آیدین گؤرونور کی، او (تومروس) شمالی آذربایجان مملکتینین باشچیسی، سلطانی، حکمرانی ایدی، اورا اونون اؤلکه سی، وطنی، دوغما یوردوایدی.

کییاکسار م.ق. ۶۲۵ - نجی ایلدہ "مادییا"نی اؤلدورموشدور، تومروس خانیم ایسه کوروشو م.ق. ۵۲۹ - نجو ایلدہ دؤیوشده اؤلدورموشدور. بو ایکی تاریخ آراسیندا ۹۶ = ۵۲۹ - ۶۲۵ ایل فاصله واردیر، بو فاصله ده ماد ایمپراتورلوغو یارانیب ییخیلمیشدیر. ایندی گؤرک "تومروس" خانیم کیمایدی؟ اونون اؤلکه سی و سلطنت ائدیگی مملکت هاراییدی و نه زامان اورادا بو شاهلیق و حکومت اولموشدور؟

اولاکیا کسار م.ق. ۵۹۳ - نجو ایلدہ ایشغوز شاهلیغینی رسماً لغو ائتمیشدیر سه ده، نه کییاکسار، نه ده آستیاک زامانیندا ماد حکومتی، یازیلی تاریخی مدرکه اساساً، شمالی آذربایجان ریسماً توتماق اوچون اورایا اوردو یوروتمه میشلر، یعنی ایشغوز حکومتی رسماً ماد حکومتی طرفیندن لغو ائدیلسه ده، یاریم مستقل شکیلده، آرازین شمالیندا اؤز حیاتینا داوام ائتمیش و جنوبلا، ماد خلقیله علاقه ده اولموشدور، یالنیز کوروش م.ق. ۵۲۹ - نجو ایلدہ بو گونکو شمالی آذربایجانا اوردو چکدی و باشینی بورادا قویدو.

*

۱ - پیرنیا، ج ۱، ص ۴۴۹.

۲ - پیرنیا، ج ۱، ص ۴۵۱.

اکثر تاریخچیلرین فیکرینجه "تومروس" خانیمین رهبرلیگ ائتدیگی ماساژئتلر هامان ساکالار - ایسکیتلر - ایشغوزلارایدیلر. بئله اولدوقدا "تومروس" خانیم "مادییا" دان سونرا ایشغوزلارین اوچونجو و یا دۆردونجو رهبری، سلطانی، شاهی اولموشدور کی، یاریم مستقل حالدا آرازین شمالیندا، ائل قایدا - قانونلاری اساسیندا، "ایسپاکا" دۆورو اولدوغو کیمی، اۆز حاکمیتلرینه داوام ائتمیشلر، یعنی هامان اولدن شمالی آذربایجاندا مسکون اولموش م.ق. ۶۲۵ - نجی ایل حادثه سیندن سونرا جنوبی آذربایجاندا قایتمیش ایشغوزلار بو حاکمیتی اللرینده ساخلامیشلار. افسانه لره گۆره افراسیابین ایشغوزلارین آذربایجانا گلمه سی زامانی اولدوغونو، ائله جه ده افراسیاب - رستم - کیخسروو داستانلاریندا و "اوستا" دا افراسیابین جنوبی آذربایجانا گلمه سی و اورمو گۆلوندی "گنژک" ده اولماسینی نظره آلدیقا، تومروس خانیمین شمالی آذربایجاندا سلطنتینی یوخاریدا گۆستریدیگیمیز واریانتدا گۆسترمک داها عاقلانه و منطقه اویغون نظره گلیر. ایشغوزلارین شمالی آذربایجان اراضیسینده اولوب یاریم مستقل حکومتی مالک اولمالاری تومروس خانیمین سلطنتی ایله باشا چاتمیر. ایشغوزلارین ائل عادت و رسملری اساسیندا اولموش بو حکومتی او دۆورلردن نئچه عصر سونرا داوام ائتمه سینی اسکندرین هجومو زامانینا قدر داوام ائتمه سینی بیلیریک.

بیلدیگیمیز کیمی، اسکندرین هجومو زامانی ایران آذربایجان هخامنیشلرین بیر ساتراپلیغی ایدی و آتروپات اونون ساتراپی ایدی و شمالی آذربایجان ائلری رسماً آتروپاتا تابع دئییلدی، لاکین اوندان سۆز ائشیدر و بیر نۆوع یاریم مستقل ایدیلر. اسکندر قارشى دۆیوشن آتروپاتین اوردولاری سیراسیندا "ساکاستن"، "کاسپیان"، "کادوسی" دۆیوشچولری ده اشتراک ائدی و اونلاری اۆز دۆولت و تشکیلاتلاری گۆندرمیشدی.

دئمک م.ق. دۆردونجو یوز ایللیگین سونلارینا قدر، آدی ایشغوز اولماسادا، اونلارین یاریم مستقل دۆولتی شمالی آذربایجاندا داوام ائتمیشدیر. جنوبی آذربایجانا گلدیکده ایسه، ایشغوزلار بورانین همدان اطرافى، ائله جه ده اورمو گۆلونون اطرافیندا قسماً چکیلیب، گئتدیلسه ده، اونلارین اهمیتلی قسمتلی بو اراضیده قالدی و یثرلی سویدایشلارینا قاریشیدیلار، بئله کی هخامنیش شاهلارینین مختلف اوردو یوروتمه لری، او جمله دن یونانا یوروتدوکلری قوشون سیرالاریندا، هم عسگرلر، همده کوماندانلار داخلینده، بۆیوک مادلارلا بیرلیکده، ساکالاری دا مشاهده ائدییریک. هخامنیشلرین شمالی آذربایجان توتا بیلمه دیکلرینی نظره آلاق، قطعى دئییه بیلیریک کی، اونلار بو ساکالارین یا همدان و یا جنوبی آذربایجاندا قالیب یورد سالمیش لاریندا اولموشلار.

هخامنیشلرین سونوندا اسکندرله دۆیوشده اشتراک ائتمیش آتروپاتین عسگرلری سیراسیندا، شمالی آذربایجان ساکاستنلری و ایشغوزلاریندا علاوه، جنوبی آذربایجاندا اولان ساکالاردان دا ایسته نیلن قدر اولموشلار.

اسکندرین غلبه سیندن سونرا مرکزی ماد - بوگونکو همدان - قزوین - زنجان - اسدآباد - سونقور

اراضیسی آتروپاتئندن - بو گونکو جنوبی آذربایجاندا آیریلدیسادا، او یئرلرین اهالیسی قوتتی - لولوبیلرین نسلی اولاراق قالدی و ایشغوز دؤولتی ایللرینده اورایا گلیمیش ایشغوزلاردا اونلارلا بیرلشهرک التصاقی دیلرینی ساخلادیلار. ایستر مرکزی ماد، ایسترسه بو گونکو جنوبی آذربایجاندا قوتتی - لولوبی، ماننا و ایشغوزلارین نسلی اهالینین اساسینی تشکیل ائدیله و آریالار ایدا بو تورپاقلار نفوذ ائده بیللمه دیلر. بونا گؤره ده اقرار علی یف کیمی تاریخچیلرین "ایشغوزلارین آذربایجان و مرکزی ماددا یئرلی اهالی داخلینده "آسیمیله" اولدولار" دئمه سی اوخوجودا هم تعجب، همده تأسف دوغورور. تعجب دوغورور اونا گؤره کی، جنوبی آذربایجان و مرکزی مادین اهالیسی او زامان التصاقی دیللی ایدیلر، قوتتی و لولوبی و ماننالارین وارثلری ایدیلر، یعنی اسکی تورکجه دانیشیردیله، تازا آذربایجانا و همدانا گلن ایشغوزلاردا تورک ایدیلر. عجباً تورک تورکون داخلینده نئجه "آسیمیله" اول بیلر؟ تأسف دوغورور اونا گؤره کی، بیر پارا آذربایجان تاریخچیلری، گؤزو باغلی شکیلده، شوونیست - آریاییست تاریخچیلرین آردینجا گئدیر و دنیا تاریخ علمی و تورکولوژینین یثنی - یثنی نایلیتلیرینی گورمک ایسته میر و بیلیمیرلر کی، ایران اراضیسی داخلینده اولان قدیم مرکزی ماد و آتروپاتئن تورپاقلاریندا یاشایان اهالی بو گونده تورک دیلینده اؤزده آذری تورکجه سینین بیر لهجه سینده دانیشیرلار.

بونودا قید ائتمه گی لازم بیلیریک کی، آذربایجان تاریخچیلری داخلینده اولدوقجا دوزگون و اوبیئکتیو دوشونلرده آز دئییلدیر. مثلاً ق. غیب‌اله یثوی گؤسته ره بیلیریک کی، بحث ائتدیگیمیز همین بو مسئله باره ده یازمیشدیر:

«اثرادان اول (عیسانین دوغولدوغو ایل) ماد و ماننا اراضیسینه گلیمیش ایسکیدلر (ایشغوزلار. م) و "ساک"لاردا تورک طایفالاری ایدیلر. محض یئرلی تورک طایفالاری ایله اونلارین بیرلشمه سی م.ق. دؤوردونجو عصردن سونرا جنوبی آذربایجان اراضیسینده تورک دیللی آتروپاتئن خلقینین یارانماسینا گتیریب چیخارتمیشدیر»^۱.

غیب‌اله یثوین بو علمی و دوزگون سؤزلرینده "سونرا" سؤزونون یئرینه "قابق" و "آتروپاتئن" سؤزونون یئرینه "مرکزی ماد، آتروپاتئن و آلبان" یازیلسا ایدی، هم اسکی تاریخیمیز، همده بو یئرلرین بو گونکو ائتنیک و دیل خصوصیتلری ایله تامامیله موافق اولاردی.

دئمک، ایشغوزلار مرکزی ماد و آتروپاتئنده هخامنیشلر زامانی اؤز وارلیقلارینی ساخلایاراق، فرصته منتظر اولورلار، بو فرصت اسکندرین هجومو، هخامنیشلرین ییخیلماسی و آتروپاتئن تورک - ایشغوز دؤولتینین یارانماسی ایله میدانا گلدی. جنوبی آذربایجاندا یارانان بو آتروپاتئن دؤولتی، حتی هله یارانمادان اول، او زامانکی شمالی جنوبی آذربایجانلا، آلبانلا هر جهتدن سیخ ایلگیلی و علاقه دار ایدی و اسکندر قارشى آتروپاتین قوشونلاریندا شمالی آذربایجانین مختلف ائللریندن، او

جمله‌دن "ساکلار"، "ایشغوز" لار و سایره ائللردن اولماسی، هابئله اسکندریین شوشداکی، قوناقلیغینا آتروپاتین یوز نفر شمالی آذربایجان ائللریندن اولموش آت مینیب، اوخ آتان "آمازون" قادینلاری و قیزلاریندان آپارماسی بو علاقه و ایلگینی آیدین نشان وئریر.

شمالی و جنوبی آذربایجانین ان قدیم دؤورلردن ایلگی و علاقه‌سینین سببی بو اراضیلرده یاشایان ائللر و طایفالارین عینی دیللی و کؤکلو اولمالاریندان یارانمیشدیر. بحث ائتدیگیمیز همین دؤورده تورک ایشغوز - ایچ اوغوز ائللرینین ده هم شمالی، همده جنوبی آذربایجاندا یئرلشمه‌لری و "ایشغوز دؤولتی" قورماسی بو علاقه و وحدتی داهادا محکم‌لندیردی.

مادلارین اؤللریندن جنوبی آذربایجان خلقینین زردوشت دینینی قبول ائتمه‌سی، بو اؤلکه‌نین زردوشت دینین مرکزینه چئوریلمه‌سی و دیگر طرفدن میلادی دؤردونجو عصرده شمالی آذربایجاندا آلباندا مسیحی لیگین یاییلماسی آذربایجان خلقینین وحدتی اوچون ضررلی حال ایدی. ایسلام دینینین بو اراضیده یاییلماسی و خصوصی ایله هم شمالی، همده جنوبی آذربایجانین ایسلامین شیعه مذهبینی قبول ائتمه‌سی شمالی و جنوبی آذربایجانین وحدت بیرلیگینده مثبت رول اوینادی.

کیاکسار سؤزو باره‌ده: خیشتیریتی دؤیوشده اؤلدوکدن سونرا، اونون کیچیک اوغلو کیاکسار ماد شاه‌ی اولور و سونرا گؤره‌جه ییمیز کیمی، نه تکجه ماد حکومتی، بلکه منطقه مقیاسیندا بؤیوک تاریخی ایشلر گؤرور. بونا گؤره‌ده، یئری گلمیشکن، اونون آدی باره‌ده قیسا معلومات وئرمک فایدالی اولار. آنجاق بو معلومات او کلمه‌نین قسماً معناسی و اساساً قورولوشو باره‌ده‌دیر. اگر کاسسیلر و بعضی ماننا ائللری داخلینده، یئرینده گؤردویوموز کیمی، "یانزی" باشچی، رهبر و شاه دئمک ایمیشسه، بعضی ماننا و ماد ائللری داخلینده بو آنلام "کی" کلمه‌سی ایله افاده اولموشدور. ماد حکومتینین یارانماسی بؤلومونده گؤردوک کی، او زامانلار ماننا شاه‌ی "آخسئری" اولموشدور. نظریمزجه "کیاکسار" سؤزو "کی" + "آخسئری" = کیاکسار = یعنی شاه + آخسئری کلمه‌لریندن میدانا گلمیشدیر و بو عادی ترکیب ایمیش.

بوراسی دا قید اولونمالیدیر کی، شاهلیق و باشچیلیق عنوانی اولموش "کی" سؤزو، فاکتلا رین گؤستریدیگینه اساساً، گاه آدین اؤلی، گاه ایسه سونونا قوشولاردی، نتیجه کی، دیاووکو، داسوکو، کاراکو، اوریاکی، ماشداکو و سایره ماد - ماننا امیرلرینین آدلاریندا گؤروروک.

نظره گلن پارسلارین افسانه‌وی "کیان" سولاله‌سی آدی و او سولاله‌ده کیقباد، کیکاووس، کیخسرو و آدلارینداکی "کی" سؤزوده بورادان دیر، چونکی پارسلارین هله مادلارین قونشولوغونا گلمه‌سیندن چوخ قاباقلار بو کلمه قوتتی - لوللوییلرین داخلینده ایشلنمیشدیر. □ □ □

کیاکسار [م.ق. ۶۵۳ - ۵۸۵]

م.ق. ۶۷۳ - نجو ایل قیامیندان سونرا ماد حکومتی ماننا، ایلام و اورارتو حکومتلری کیمی،

یاخین شرق منطقه‌سینین اؤنملی دؤولتلری سیراسیندا ایدی و خیشتییری تی نین ۲۲ ایللیک حاکمیتی دؤورو سرعتله ایره‌لی گئدیردی، لاکین خیشتییری تی نین اؤلومو و ایسکیتلرین ماددا حاکمیتی اؤز اللرینه آلماسی بو اینکیشافی قسماً دایاندىردی. خیشتییری تی اؤلدورولدو کدن سونرا، اونون اوغلو "کیاکسار" (هخامنیش کتیه‌لرینده هؤوخستره یازیلیمیشدیر) ماد شاهى اولموش و حاکمیتینین اؤلرینده، قدرتی الده ساخلاماق هدفیله، ایسکیتلره خراج وئرمیشدیر. البته بو خراج فورمال ایدی. نهایت م.ق. ۶۲۵ - نجی ایلده، لازمی شرایطی دوزلتدی کدن سونرا، هئروودوتون یازدیغینا گؤره، کیاکسار ایسکیتلرین رهبرلرینی قوناق چاغیریب، اونلاری مست ائدی و اؤلدورور و بئله‌لیکله ده ماد حکومتینی نجات وئریر. هئروودوت بو باره‌ده یازمیشدیر: "کیاکسار و مادلار اونلاری (ایسکیتلری م.) قوناق چاغیریب، مست ائده‌رک اؤلدوردولر و بو یولیه‌ده اؤز سلطنتلرینه نجات وئردیلر و اؤلر مالک اولدوقلارینی اله گتیردیلر"^۱

دئمک م.ق. یئددینجی یوز ایللیگین سون ربعونده بیر طرفدن مادلار ایسکیتلرین - ایشغوزلارین ۲۸ ایللیک حاکمیتینه سون قویور، اونلاری سیاست صحنه‌سیندن چیخاردیرلار، او بیرى طرفدن ایسه داخلی اختلافلار و بؤحرانلار آسوری ایمپئراتورلوغونو ضعیفله‌دی و ماد حکومتینی، منطقه‌نین ان اؤنملی سیاسی قدرتی کیمی، تاریخ صحنه‌سینه چیخاردیر. □ □ □

□ ماد حکومتی منطقه‌نین اساس قوه‌سی

کیاکسار م.ق. ۶۲۵ - نجی ایلده ایسکیتلری سیاست میدانیندن چیخاردان سونرا، ایللر بویو یاراتدیغی منتظم، یئنی قورولوشلو و دؤیوشکن اوردولارلا ماد حکومتینی گئنی‌لندیرمگه باشلادی. هر شئیدن اؤل کیاکسار مادین جنوبوندا، فارس کؤرفزی ساحل لرینین شمالیندا یئرله‌شن و هند - آوروپایی دیللی اولاراق، گلدیکلری گوندن ایلام حکومتینه تابع اولوب، اونلارا وئرگی و خراج وئرمیش "پارس" (پئرسید) امیرلیگینی ماد حکومتینه تابع ائتدی.

کیاکسارین بو و بوندان سونراکی بؤیوک فتوحاتی، ایشلری و تدبیرلری ماد حکومتینی قدرتلندیردی. بو ایشلرین هامیسی ایسکیتلری - ایشغوزلاری آرادان آپاران سونرا، یعنی م.ق. ۶۲۵ - ۶۱۵ - نجی ایللره اولموشدور. کیاکسار، بشر تاریخینده معلوم اولان، ایلک دفعه اولاراق، اوردونو رسمی شکله سالمیش، اونو سلاحلارینا گؤره، قسمتله بؤلموش، حربی نقشه جیزیب، اونون اساسیندا دشمنلری ایله دؤیوشموشدور. کیاکسارین اوردودا آپاردیغی اصلاحات باره‌ده هئروودوت یازمیشدیر:

«دئیرلر او بیرینجی شخصدیر کی، آسیا قوملارینی نظامی حیصه‌لره بۆلدو و ایلک دفعه اولاراق حربی قایدا - قانون قویدو، تا هر نیزه گؤتورن، یای گؤتورن و آتلی آیری اولسون. اوندان قاباق اونلار

۱ - ماد تاریخی، ص ۲۶۷، یا تاریخ هئروودوت، ص ۸۴

انتظام سىز و قارىشيق ايدىلر.^۱

گوروندوگو كىمى، هئودوتون مقصدى كىياكسارين او وقته قدركى ماد اوردوسوندا اولموش نظام انتظامى يثنى لشديرمه سىنى گؤسترمك اولموشدور، يوخسا او وقته قدركى اوردولاردا پيادا، آتلى هابىله اسلحه باخيمىندان بؤلگولر اولاردى، آنجاق خىشتيرىتى زامانىندا اوردو، ائل - اوبا عنعنەلرى اساسيندا، قىيله و طايقاييا گؤره دسته - دسته اولاردى و كىياكسار بو اوصولو آرادان آپاراراق، آسوريلرده اولدوغو كىمى، اوردوسونو اسلحه يه گؤره بۆلدو. بو اصلاحات نتيجه سينده ماد اوردولارى، خىشتيرىتى زامانىندان داها ياخشى محكم قورولوشا مالك اولدو و شىبهه سىز عسگرلرين آزاد روحيه سى، شعورلولوغو، اؤز خلقى و وطنى نين آزادلىغى اوغروندا ووروشماسى جهتدن آسورى اوردولاريندان قات - قات يوكسك روحيه يه مالك اولوردولار. كىياكسارين اوردولارى هم آسوريلرين قالا آلقاق اوصولو، يوللارى و آلتيرينه سلاخلانمىشديلار، همده آزاد كندلى توپلوموندا چيخمىش عسگرلى ايشغوزلارين آت مينيب چاپماسى و اوخ آتماسيله تانىش ايدىلر.

ايسكىتلره غلبه چالان كىياكسار، آسوريلر عليهنه هجومدان اول، گؤستردىگىمىز كىمى، م.ق. ۶۲۵ - ۶۱۵ - نجى ايللر سوره سينده اولدوقجا بؤيوك و اهمىتلى ايشلر گوردو. بو ايشلر ظاهراً داخل ايشلر اولسادا، حقيقتده بوتون منطقه خلقلرينى آسورى ميليتاريزمى جايناغىندان خلاص ائتمك اوچون، اونون عؤمرونه سون قويماق ايدى.

آسورى حكومتينه گلديكده ايسه، آشور باناپال م.ق. ۶۴۸ - نجى ايلده "شاموشوموكين" ين بابىلده كى قىامىنى بوغموش و متقلرينى ازمىشدى. همين يوز ايلين سون اوتوز ايلينين اوللرينده آشور باناپال ايلاملارى مغلوب و تابع ائتمىشدى. لاكين ديگر طرفدن مغلوب اولوب ازىلمىش، تابع ائدىلمىش و وئرگى وئرن اسير ميللتلرينده صبرى توكه نير، غضبى، نفرتى و آزادلىغا اينامى، حوسى و اؤز ميللى قوه سينه، گوجونه اعتمادى گونو - گوندن چوخايردى.

آسورى ايمپىراتورلوغو اراضيسى داخلينده ده بو حكومتين محو اولماسىنى آرزولايب، ايسته ينلر آز دئيىلدى. بو دؤورده ايستر آسوريلرين اؤز خلقى، ايسترسه اونلارا تابع اولموش خلقلر داخلينده بو ناراضىلىغى گؤسترمك مقصديله او زامانلار آسوريلره اسير اولموش "تاوم" ادلى بير يهودىنين سؤزلرينى "توراتدان" گؤسترمك ماراقلidir:

«سن (آشور) تاجيرلريوى گؤيون اولدوزلاريندان آرتيق ائتدين، يئر قوردلارى كىمى، تالاييب آپايرلار، سنين تاجدارلارين چكىرتگه لر كىميدير، مأمورلارين چكىرتگه دسته سى كىميديرلر كى، سويوق گونده ديوارلاردا اوتورور، گونش قىزىشديقدا، اوچورلار و اونلارين يئرى معلوم دئيىلدير

کی، هارادادیر»^۱.

بو ایللرده آسوری ایمپئراتورلوغو تامامیله ضعیفله میش، مستملکه لری الیندن چیخمیش و گلیری آزالمیش ایدی. بونا گؤره ده دؤولت باشچیلاری و قوشون بؤیوک لری خلقالار سون داملا حیات قانینی سوروردولار. بونا گؤره ده گئنیش خلق بو حکومتین آرادان گئتمه سینى هر آن گؤزله ییردی. آسوری تورپاقلارینا مجبوری حالدا کوچورولموش اسیر قوللار، آسوری تورپاقلاریندان اوزاق یئرلره سورگون ائدیلمیش زحمتکش اینسانلار، آزاد پئشه صاحب لاری و حتی بیرسیرا بؤیوک لر بئله بو فیکره شریک ایدی لر. بو زامانلار آسوری ایمپئراتورلوغو قیغیلجیم گؤزله یین بیر باریت انباری کیمی ایدی. بونونلا بیرلیکده بو چوروموش ایمپئراتورلوق م.ق. یئددینجی عصرین ۵ - ۴ - ۳ - نجو اون ایللیکلرینده اؤز حیاتینا ادامه وئردی. آسوری ایمپئراتورلوغونون بو ایللرده سقوطنو تأخیره سالان اونون اؤز قوه سی یوخ، بلکه مخالف قوه لرین بیرلشمه مه سی، بو قوه لرین آسوری شاهلاری طرفیندن بیرى - بیرینین جانینا سالینماسی و ایشغوزلارین واسطه سیله ماد حکومتینین اینکیشافینین قسماً دایانديريلماسی اولموشدور.

بونودا قید ائتمک لازمدير کی، بو زامانلار آسوری ایمپئراتورلوغونون اوردولاری اکثر حاللاردا مزدلو عسگرلر، اسیر اولموش و جبری حالدا دؤیوشه گؤنده ريلمیش، همده تامامیله مختلف میللتلردن تشکیل تاپمیش عسگرلردن عبارت ایدی لر و بونا گؤره ده آسوری اوردوسو حربی قدرته مالک اولمایان، روحیه سی آشاغی بیر اوردو ایدی.

آسوری عسگرلرینین عکسینه اولاراق، ماد دؤیوشچولری شعورلو، اؤز آزادلیقلاریندان دفاع ائدن، ایمانلی، وطنلری و خلقلرینی سئون، فداکار و قورخماز دؤیوشچولر ایدی لر. ماد عسگرلری اجباری حالدا، پول و قارین اوچون دئییل، ایللر بویو آسوریلرین ظلمو، جنایتی، تالانی، تحقیر و اهانیتینی گؤرندن سونرا، شعورلو، آزاد شکیلده اؤز استقلال، آزادلیق و میللی حق لری یولوندا، داوطلب اولاراق، اوردو سیرالاریندا دؤیوشوردولر.

بونودا قید ائتمک لازم گلیر کی، بو ایللرده آسوریلرین گاهدان یئرلی مۆفقیتلری اونلارین حاکمه هیأتینی مغرور ائتمیشدی و اونلار خطری جدی توتما یاراق حاضرلاشما ییردی لر. □ □ □

□ مادلارین آسوری ایمپئراتورلوغونا قارشى دؤیوشلری

بحث ائتدیگیمیز م.ق. یئددینجی عصرین سون ربعونده آسوری ایمپئراتورلوغونون دشمنلری بو حکومتله مبارزه ده لازمی و کفایت قدر تجروبه الدهه ائتمیشدی لر. بوندان علاوه هله نئچه عصر قاباقدان آسوری میللتاریزمی ایله مخالف دؤولتلر اونون علیه نه اتفاقلار و بؤیوک اتحادلار یاراتمیشدی لر. بو زامانلار ائتلاف یارادان بو حکومتین رهبری کلدانى، بابیل و ایلام

حکومتلى ايدى و بو دؤولتلردن ايلام مركزى ماد و ماننا دؤولتلى ايله داها چوخ ايلگىلى ايدى. بحث ائتيديگيميز بو دؤوره قدر ازيليب، استعمار اولموش ميللتلر و دؤولتلىرىن بو تجربىلر و بيرلشمىلرلى هله بير نتيجه وئرمىش اولسادا، شرايطىن يارانماسى آسورى ميليتارىزمىن آرادان گئتمىسىندى قىسمى رول اوينايا بيلردى.

غدار، غارتگر، رحم سىز، قولدار و عىنى زاماندا قوجاليب، تاماميله چورويوب، ضعيفله مىش آسورى ايمپىراتورلوغونو آرادان آپاران، او زامان تازاجا ياخين شرق منطقه سىندى يارانمىش جوان، قدرتلى، قوتلى - لوللوبي خلقلرىن اؤولادى مركزى ماد ائللرى داخلىندن دوغان، بو منطقه نىن التصاقى دىللى اهالىسىنه آرخالانان، بو منطقه نىن آزاد دوشونجه لى، آزادلىق و استقلال تشنه سى اينسانلارينا دايانان و قولدارلىغا جدى مخالف اولان ماد حكومتى ايدى. بو حكومت م.ق. يئددىنجى عصرىن اورتالارىندان محكمه نمىگه باشلامىشدى. همىن يوز ايللىگىن سونلارىندا بو حكومتىن باشىندا مدبر، سياستچى و عاغىللى بير شخص دايانيردى. او كىياكسار ايدى كى، عاقلانه حركتيله ايسكىتلىرى حكومتدن اوزاقلاشديردى و آرتىق قوجاليب، چوروموش آسورى ميليتارىزمىن شرىنى منطقه دن آتماق باره ده فيكىرلشيدى. كىياكسار بيليردى كى، آسورى ايمپىراتورلوغونو، نه قدر قوجاليب، چوروموش اولسادا، يالنىز ماد دؤولتى و اوردولارىن گوجايله دئوريلتمك ممكن دئيليدىر، همده بو كهنه و حيله گر حكومت باشقا قوه لردن استفاده ائتمىگه چاليشاقتىر. كىياكسار بو بؤيوك و نجىب ايشىنده بابىل حكومتىنى مادلارا مئحد و كمك سئچدى. نه اوچون كىياكسار بابىل حكومتىنى اؤزونه كمكچى انتخاب ائتدى؟

بو ايشىن علتىنى بىلمك اوچون م.ق. يئددىنجى يوز ايللىگىن ايكىنجى يارىسىندا هم آسورى ايمپىراتورلوغو، همده بابىل حكومتىن وضعيتى ايله تانىش اولماق لازمدىر.

□ نيناوا و بابيلين وضعيتى

□ اوللرگورموشوك كى، آسورى شاهى آشور باناپال "شاماشوموكىن - Šamašumakin" ى بابيلين شاهى تعيين ائتمىشدى. بو ايش تقريباً ميلاددان اول ۶۵۳ - نجو ايلده باش وئرمىشدى. همىن ايلده آشور باناپالين سياستى و حيله سى اساسىندا ايسكىتلىر ماد حكومتىنى اله آلير و جوان كىياكسار، آتاسى خىشتىرىتى اولدورولديو اوچون، مادىن شاهى اولور.

كىياكسار آسورى ايمپىراتورلوغونون ياخين شرق منطقه سىندى گؤردوگو ايشلر و عمومىته منطقه ده باش وئرن سياسى ده ييشىكللىكلرى دقتله ايزله ييردى. كىياكسار حاكمىتىن اوللرىنده ايشغوزلارى آرادان گؤتورمك ايشىنه شرايط حاضرا ماقلا برابر، آسورى ايمپىراتورلوغو داخلىنده گئدن بوتون حادثه لرى تحليل ائديب اؤيره نيردى، اونون ضعيف يئرلىرى و نقطه لرىنى سئچير، بو حادثه نى يارادانلارى و اونلارنى داخلىندن ماد حكومتىنه لازم اولان مئحد و كمكچىنى سئچيردى. منطقه نىن حكومتلىرىدن او زامان بابىل هم ماد حكومتىنه هر جهتدن ال وئرىشلى ايدى، هم آسورى

حکومتی بابیله نسبت حساس ایدی، همده بابیل تاریخی کئچمیشه مالک ایدی. آشور بانا پال م.ق. ۶۴۸ - نجی ایلده عصیان ائتمیش قارداشی "شاماشو موکین" ی مغلوب ائدی، آرادان آپارمیش و بابیلین شاهلیغینی مشهور اولمایان "کاندالانو - Kanadalanu" آدلی شخصه تاپشیرمیشدی.

آشور بانا پال م.ق. ۶۳۳ - نجو ایلده اولدو و آسوری درباریندا چکیشمه و اختلافلار باشلانیدی. نئچه ایل گرگین شکیلده داوام ائتمیش بو داخلی سارای دیدیشمه لری نهایت "آشور بانا پال" ین اوغلو "آشور تلی لانی" نین شاه اولماسیله نتیجه لندی. "آشور تلی لانی - Assuretelilani" م.ق. ۶۲۶ - نجی ایلده قدر شاه اولدو. بو آسوری شاه ی اؤز سرداری، قوهومو و وقتيله بابیلی فتح ائتمیش "سین شوم لی شیر" ین واسطه سیله شاهلیقدان سالیندی، لاکین او قدر کئچمه دی کی، آشور بانا پالین "سین شاریش کون - Šinšarīškun"، یا "ساراک - Sarak" آدلی او بیر ی اوغلو اونو مغلوب ائدی، آسوری شاه ی اولدو. "ساراک" آسوریلرین سون شاه دیر. ساراک بیر مدّت آسوریلرین بابیلده کی قدرتینی قورودو، "اوروک - Uruk" شهر ی ده آسوریلره وفادار قالدی. بو زامان بابیل حاکمی "کاندالانو" اولور، او اولنده "سین شوم لی شیر ی" آدلی بیر شخص عصیان قالدیریر و بونون نتیجه سینده بابیلده تازا بیر شاهلیق میدانا گلیر کی، اونون باشیندا "نبوپله سر" آدلی بیر شخص دایانیردی. نبوپله سر ایگیرمی ایل بو وظیفه ده قالدی و م.ق. ۶۰۵ - نجی ایلده اولدو. بابیل تاریخچیس ی "بروس" ون یازدیغینا گؤره گویا نبوپله سری آسوری شاه ی "ساراک" ین اؤزو، شورشی یاتیرتماق اوچون، بابیله گؤندرمیش ایدی و او "ساراک" ی ییخماق هامان اورادا قدرتی اله آلمیشدی.^۱

گؤرون دوگو کیمی م.ق. یئددینج ی یوز ایللیگین ایکنج ی یاری سیندا هم آسوری ایمپراتورلوغو ساری ی، همده بابیل شاهلیغ ی تنزل دؤورو کئچیرتمیش و ضعیفله میشلر. بو چکیشمه لردن سونرا بابیلده ایش باشینا گلیمیش "نبوپله سر" اوزون مدّت حاکم اولموش و موقعیتینی محکم لندیرمیشدی. نبوپله سر ین بابیلده محکم اولدوغو زامانلار آسوری ایمپراتورلوغو ساراییندا یئنه ده دیدیشمه لر داوام ائدیردی.

بابیل شاه ی "نبوپله سر" میللیت جه کلدانی و اکینج ی نسلیندن ایدی و آتا - بابادان آسوریلرله دشمن ایدی. او بابیلین تاجیر، نوزولچولار، قولدارلاری و کاهینلری طرفینده ایدی. بو شخص بیر طرفدن اؤزونون قوتلنمه سی و دیگر طرفدن آسوری ایمپراتورلوغو مرکزینین ضعیفله مه سینی گؤرور و اونون علیه نه اقدام ائتمک ایسته ییردی، لاکین بو ایشده اؤزونه ال بیر، متحد و کمکچی لازم بیلیردی. او دؤورده منطقه ده "ماد" حکومتیندن باشقا آیری کمکچی قوه یوخ ایدی، اونا گؤره کی، او زامانا قدر همیشه آسوریلره قارش ی بابیله دوست و متحد اولان ایلام حکومتی آرتیق یوخ ایدی.

همده بیر مدت قاباق "شاماشوموکی" ده مادلارلا "آشور باناپال" قارشى، خيشتيريتى ايله اتفاق باغلاميشدى و ايندى ماد حكومتى منطقه نين ان قدر تلى دؤولتلىرىندن بيرينه چئوريلميشدى.

□ □ □

ماد - بابیل اتفاقی

کیا کسار اوزاقدان آسوری سارایینین دیدیشمه لری و بابیلین وضعیته مطالعه ائدیپ اؤیره نیردی. مادلارین آسوریلردن ناراضی بابیل حکومته رابطه سی هله "آشور باناپال" ین قارداشی "شاماشوموکی" ین بابیلده عصیانى زامانیندان باشلانمیشدی. میللیت جه کلدانی اولوب، آسوریلرله دشمن اولان "نبوپله سر" بابیلده ایش باشینا گلندن سونرا، کیا کسار بو رابطه و اتحادینی داهادا گوجلندیردی. دئمک، آسوری حکومتی علیهینه ماد - بابیل اتحادینین زمینه سی چوخدان یارانمیش ایدی، آنجاق بو زامان کیا کسار بو اتحادی داهادا محکم لندیرمکدن اؤتهری، اوز قیزی "آمی تیدا" - Amiitida نی "نبوپله سر" ین اوغلو "نبوکدنصر" - Nabukodonosor ه وئردی. بو سیاسی ائولنمکده بیر سیرا مسئله لر آچیقلا نمالیدیر.

بیلیریک کی، کیا کسارلا نبوپله سرین بو اتفاقی نبوپله سرین م.ق. ۶۲۵ - نجی ایلده بابیلده ایش باشینا گلمه سیندن سونرا، م.ق. ۴ - ۶۱۵ - نجو ایلده باغلاندى. کیا کسار م.ق. ۶۵۲ - نجی ایلده، خيشتيريتى اولندن سونرا شاه اولموشدور. شبهه سیز کیا کسار شاه اولاندا کیچیک اوشاق ایدی و هر حالدا ۵ - ۴ یاشلاریندا اولماسی لازم گلیر^۱ کیا کسارین ایش باشینا گلدیگی زامانلار یوروتدوگو سیاست، ایسکیتلرله علاقه دار گوردوگو ایشلر، هابئله اوردو و اولکده آپاردیغی اصلاحات بو فیکری تأیید ائدی. دئمک، کیا کسار نبوپله سرله اتفاق باغلایاندا یاشلی و تقریباً آتمیش دان چوخ یاشی وارا ایدی. بورادان بئله نتیجه چیخمارتماق اولور کی، نبوپله سرین اوغلو "نبوکدنصر" ین آلدیغی قیز "آمی تیدا" احتمال، کیا کسارین قیزی یوخ، نوه سی، آستییا کین قیزی اولموشدور. بو قیز سویداشی اولمایان شخصه اره گئتدیکدن سونرا، نه تکجه وطنینی اونوتما میش، بلکه ارینی مجبور ائتمیشدیر کی، یاشادیغی بنانی و باغی ماد اوصولو ایل، اوشاقلیغیندا ایچینده گؤز آچیب بؤیودوگو ائولر و باغلار شکلینده قوروب زینت لندیر سین. بابیل تاریخچسی "بروس" ون بو باره ده یازدیقلاریندان بو سطرلر زمانه میزه گلیب چاتمیشدیر: "بابیلین افسانه وی، هاوادلان آسیلی (معلق) باغلاری "نبوکدنصر" ین امریله، اونون مادللی اولان حیات یولداشی اوچون تیکیلیمیش ایدی. (چونکی اونون آروادی ایسته ییردی کی، هر زاد اونون وطنینده اولدوغو کیمی اولسون، اونا گؤره کی، او ماد ساراییندا دوغولموشدور). بو معلق باغلار پیشمیش کرپیچدن تیکیلیمیش طاغلار اوزه رینده اولان طبقه - طبقه یئرلردن عبارت ایدی و بو قاتلار قورشون و قیرایله اورتولموشدو و

۱ - کیا کسار م.ق. ۵۸۵ - نجی ایلده اولموشدور، اولرکن ۷۰ یاشیندا اولسایدی، آتاسی اولنده ۵ - ۴ یاشلاریندا اولمالی ایدی.

اونلارین اوستونده تورپاق وارایدی و او تورپاقدا آغاجلار و باشقا بیتگیلر اکیلیمیشدی و قویودان چرخله چیخان سوايله سوواریلیردی.^۱

بو سطرلردن مادلار دؤورونده همداندا تیکیلیمیش طنطنه‌لی سارایلار، بنالار، افسانه‌وی تیکیتیلر باره‌ده و نتیجه‌ده ماد هنری و مدنیّتی حاقدا معین تصوّر الدّه ائتمک اولور. بوباره‌ده یئرینده گئیش بحث ائده‌جه‌ییک.

۱. م. دیاکونوف اثرینین ۲۸۰ - نجی صحیفه‌سینده یازمیشدیر: نبوپله‌سر «آشورون ویرانه‌لرینه قدم قویدو و اورادا، مادلارین اوردوگاهندا، نبوپله‌سر و کییاکسار (هوخشتیره) "بیری - بیرله دوستلوق و اتحاد ایلقاری باغلادیلار" و بو دوستلوق، احتمال، هامان زامان سیاسی ائولنمکله قید اولوب محکم‌لندی».^۲

۱. م. دیاکونوفون بو سؤزلریندن بئله آنلاشیلیر کی، نبوپله‌سرله کییاکسارین اتفاق و اتحادی م. ق. ۶۱۴ - نجو ایلده باغلانمیش و "آمی تیدا" ایل "نبوکدنصر" ین ائولنمه‌سی بورادا باش توتمودور. بیزجه، اگر دیاکونوفون مقصدی بو اولموش اولسا، دوغرو دئییلدیر، چونکی اگر دیاکونوفون یازدیغینا گؤره، نبوپله‌سر، عهد سیندیرارق، مقدّس "آشوری" شهرین کییاکسار طرفیندن توتولوب، ویران ائدیلمه‌سینده، بیل - بیل، اشتراک ائتمه‌میشدیرسه، دئمک، م. ق. ۶۱۴ - نجو ایلدن قاباق اونلارین آراسیندا یا مستقیم گؤروش یولوايله و یا واسطه‌ایله قرارداد باغلانمیشدیر و شاید سیاسی ازدواج‌دا اورادا و یا اونا یاخین زامانلاردا باش توتمودور و آنجاق مقدّس "آشوری" شهرینی آلانلار سونراکی یکی رهبرین گؤروشو قاباقکی مقاوله و یا مقاوله‌لری محکم‌لندیرمیشدیر.

مادایله بابیلین بو رسمی اتحادینا باخمییاراق، هله اونلار آسوری حکومتی علیه‌نه هئچ بیر عملی متحد اقدام ائتمه‌میش و مناسب فرصت و زامان گؤزله‌میشدیرلر.

نبوپله‌سر حاکمیتینین ایلک ایللرینده بابیلین اطراف یئرلرینده اولموش یاریم مستقل امیرلیکلری تابع ائتمکله مشغول اولموشدور، چونکی اونلارین هامیسی مستقیم اولارق، آسوری شاهی "ساراک" تابع ایدیلر. نبوپله‌سر بو ایشلری م. ق. ۶۱۶ - نجی ایلده و شاید بیر آز اوندان قاباق باشا چاتدیرمیشدی. ماد و بابیل حکومتلرینین اؤزلرینی قوتلندیرمکله مشغول اولدوقلاری ایللرده آسوری ایمپراتورلوغو غرب و جنوبغرب طرفلرینده مصرلیلر و یهودیلر واسطه‌سیله جدی فشار آلتیندا ایدی. بو فشارلار نتیجه‌سینده آسوریلرین هامان طرفلرده یثنی - یثنی یئرلری اللریندن چیخیر، گونو - گوندن ضعیفله‌ییر و تامامیله طوفیلی بیر حکومت شکلینه دوشور و یالنیز باش‌کند نینوانین اؤزو و یاخین اطرافیه محدودلاشیردی. بو آغیر وضعیتی حیس ائدن آسوری شاهی "ساراک"

*

۱ - ماد تاریخی، ص ۵۶۴.

۲ - ماد تاریخی، ص ۲۸.

ایمپراتور لوغو سقوطدان نجات و ئرمک مقصدیله، سوئمک عرفه سینده اولان چیراغین سون ایشیقلا نماسینا بنزه یین بیر حرکت ال آتیر. بو حرکت حقیقتده بابیل حکومتی علیهینه ایدی. "ساراک" بو ایشده کهنه آسوری متحدی ماننا حکومتیندن (بو اتحاد "اواللی" زامانیندا ایدی) استفاده ائتمک ایسته دی و اونونلا تازا مقاوله باغلایارق آسوری و ماننا اوردولارینی فرات چایینین شمال قسمتلرینده دؤیوش اوچون حاضر حالدا ساخلادی.

بابیل شاهی نبوپیله سر، شاید اولدن جیزیلیمیش نقشه اساسیندا، آسوریلره تابع اولموش آرامی طایفالاری تابع ائتمک اوچون، م.ق. ۶۱۶ - نجی ایلده اوز اوردولاری ایله فرات چایی آخارقاسینین یوخاری قسمتلرینه دوغرو یؤنلیدی و اورادا بیلدی کی، فرات ایله "خابور - Xabur" چایلارینین بیرلشدیگی یثرین آشاغاسیندا یثرله شن "کابلین - Kablin" منطقه سینده آسوری و ماننا اوردولاری حربی وضعیّت توتموشلار. نبوپیله سر بو اوردولارلا دؤیوشدو. اوت آیینین اوللرینده باش و ئرمیش بو محاربه ده نبوپیله سر آسوری - ماننا اوردولارینی مغلوب ائدیپ داغیتدی و باشچیلارینی اسیر ائتدی. نبوپیله سر منطقه نین دوروموندان خبردار اولماق اوچون، فرات چایینین باشلانیدیگی منطقه یه، "بالیق - Balix" چایینین فراتا قووشدو و یثره قدر کشفیاتچی گؤندردی و اوزو فرات چایی آخارقاسیله آشاغی یؤنلیدی. یولدا آسوریلرین سوریه دن اونون علیهینه گلن تازانفس مصر و آسوری اوردولاریله اوزله شیب توققوشماق اوچون نبوپیله سر اونلاردان اوزاقلاشدی.

نبوپیله سر م.ق. ۶۱۵ - نجی ایلین آذر (فئورییه - مارس) آییندا بیر داها آسوریلره دجله چایینین شرقینده یثرله شن "آراپخا" منطقه سینده دؤیوشدو و آسوری اوردولارینی شمالا دوغرو قوواراق، کیچیک زاب چایینا تۆکوب، سورساتلارینی منیمسه دی.

یثری گلیمیشکن بونودا قید ائتمک لازم گلیر کی، ماننا اوردولاری نبوپیله سر طرفیندن "کابلین" منطقه سینده، غربته دارباداغین ائدیلب، باشچیلاری اسیر اولاندان سونرا، اونلارین حکومتی ضعیفله میش، ماننا خلقی اونلاردان اوز چئویرمیش و سرحدلری مدافعه سیز قالمیش ایدی. بودؤورده ماننا رهبرلری دؤورون و منطقه نین اجتماعی و سیاسی دورومونو، بیر سیاستمدار کیمی، دؤزگون قیمتلندیره بیلمه دیکلری، بؤیوک سیاسی سهو ائتدیکلری اوچون، اوز سویداشلاری و قارداشلاری مادلارلا بیرلشمک عوضینه، سون گونلرینی کئچیرن آسوری میلیتاریزمی ایله متفق اولدوقلاری اوچون، ماننا خلقلری و ماد رهبرلرینین گؤزوندن دؤشموشدولر. بونا گؤره ده آسوری حکومتینی آرادان آپارماغا حاضرلاشان ماد دؤولتی رهبری کییاکسار، ماننا رهبرلرینین خطاسیندان ایستیاذه ائتمک، آسوریلره قارشى هجوم زامانی آرخا جبهه دن تامامیله آرخایین اولماق و اوز سویداشلاری و قارداشلارینی، چوخدان بری واحد مستقل حکومت تشکیل ائتمک آرزوسوندا اولموش ماننا قارداشلارینی آزاد ائدیپ مادلارلا بیرلشدیرمک اوچون، ظنیمیزجه، شبهه سیز، ماننانین گئنیش خلقلرینین ایستک و طلبی نتیجه سینده، چوخ احتمال م.ق. ۶۱۶ و یا ۶۱۵ - نجی ایلده، مدافعه سیز ماننا اراضیسینی ماد اراضیسینه بیرلشدیردی. بو زامان ماننا حکومتی اوقدر

ضعیف و ماننا خلقی نظرینده او قدر منفور و دایاقسیزایدی کی، ماننالیلارین گئیش خلق کوتله‌لری، اعیان - اشرافلاری و دینی رهبرلری، آغ ساققال و آگاهلاری او قدر اؤز سویداشلاری مادلارا قوشولماق و ساتقین ماننا حاکمه هیأتیندن خلاص اولماغا داوطلب و مایل ایدیلر کی، ماننا اراضیسینین کییا کسار طرفیندن ماد تورپاقلارینا بیرلشدیریلمه‌سی هئچ بیر تاریخچی نین و شخصین دقتینی جلب ائتمه‌میش، عادی، طبیعی و لازم بیرایش کیمی گؤرونموش، سانکی ماننا ایله ماد اراضیسی اولدن بیرایمیش و بیرده اولمالی ایدی. دئمک ماننانین کییا کسار طرفیندن اوردو گوجو ایله، زورلا آلینماسینا دایر هئچ بیر تاریخی فاکتین اولماماسی بئله بیر فیکری قطعی سؤیله‌مگه امکان و ثریر کی، ماننا خلقی اؤزو، اؤز میلی و ایستگی ایله مرکزی ماد خلقلریله بیرلشمیش، بونونلادا چوخدان بری استقلال اوغروندا چالیشان، دؤیوشوب، آزادلیق آختاران ماد - ماننا خلقلری واحد و مستقل دؤولت یاراتماغا نایل اولموشلار.

ماننا اراضی سینین ماد تورپاقلارینا قووشماسیله ماد حکومتینین سرحدلری خیلی گئیشلندی، اورارتو و آسوری تورپاقلاری ایله هم مرز اولدو، بوتون اورمو گؤلونون اطرافی ماد حکومتی ایله بیرلشدی. بو ایشلری گؤرمکله‌ده کییا کسار بابیلین خیری و آسوری حکومتینین زیانینا اولاراق، محاربه‌یه قاریشدی. شبهه‌سیز بو ایش اولدن جیزیلمیش نقشه اساسیندا اولموشدور. بئله‌لیکله‌ده کییا کسار، بلاواسطه و عملی شکیلده چوروموش آسوری میلیتاریزمینی آرادان آپارماق ایشینه قاریشدی و بو ایشین رهبرلیگینی اؤز الینه آلدی. □ □ □

□ منطقه خلقلرینه آزادلیق گتیرن ماد اوردولاری حرکتی گلیر

ماننا حکومتی اوردولارینین مرکزده اولمادیغی بیر زاماندا ماننا تورپاقلارینین مادا بیرلشمه‌سی آسوری میلیتاریزمی علیهینه هجومون مقدمه‌سی ایدی. بو زامان آسوری اوردولاری بابیل شاه‌ی "نبو پیله‌سر" ایله دؤیوشده ایدیلر. بونا گؤره‌ده م.ق. ۶۱۵ - نجی ایله‌ده ماد اوردولاری، کییا کسارین امری و رهبرلیگی آلتیندا اوکتوبر و نووامبر آیلاریندا زاقروس داغلارینی کئچدی، "آرراپخا - Arrapcha" ایالتی و داغلارینی توتاراق، دجله چایی کئچیدلرینه چاتدی.

بیر ایل سونرا، یعنی م.ق. ۶۱۴ - نجو ایلین ژوئییه - اوت آیلاریندا ماد اوردولاری، کییا کسارین امریله، سرعتله غربه دوغرو ایره‌لیله‌یرک، نینوا شهرینین شمالینداکی دجله چاینینین ایلک شعبه‌لری و قوللارینا چاتیب، "تیربیس" شهرینی توتدولار و نتیجه‌ده آسوری شاه‌ی "ساراک" ین اوردولارینی، خارجدن، شمال و شرق طرفیندن اولاییلن یاردیمدان محروم ائتدی، شمال و شرقله علاقه‌سینی کسدی. بو حربی یوروش او قدر اولچولموش، دقیق، نقشه اوزره اولان، هدفلی و سرعتلی ایدی کی، او دؤورلر تاریخینده میثلی برابری اولمامیشدیر. کییا کسارین بو یوروشو یئنه‌ده داوام ائتدی و نهایت آسوریلرین مقدس شهری ساییلان "آشور" ماد اوردولارینین ایله سقوط ائدیپ ویران ائدیلدی.

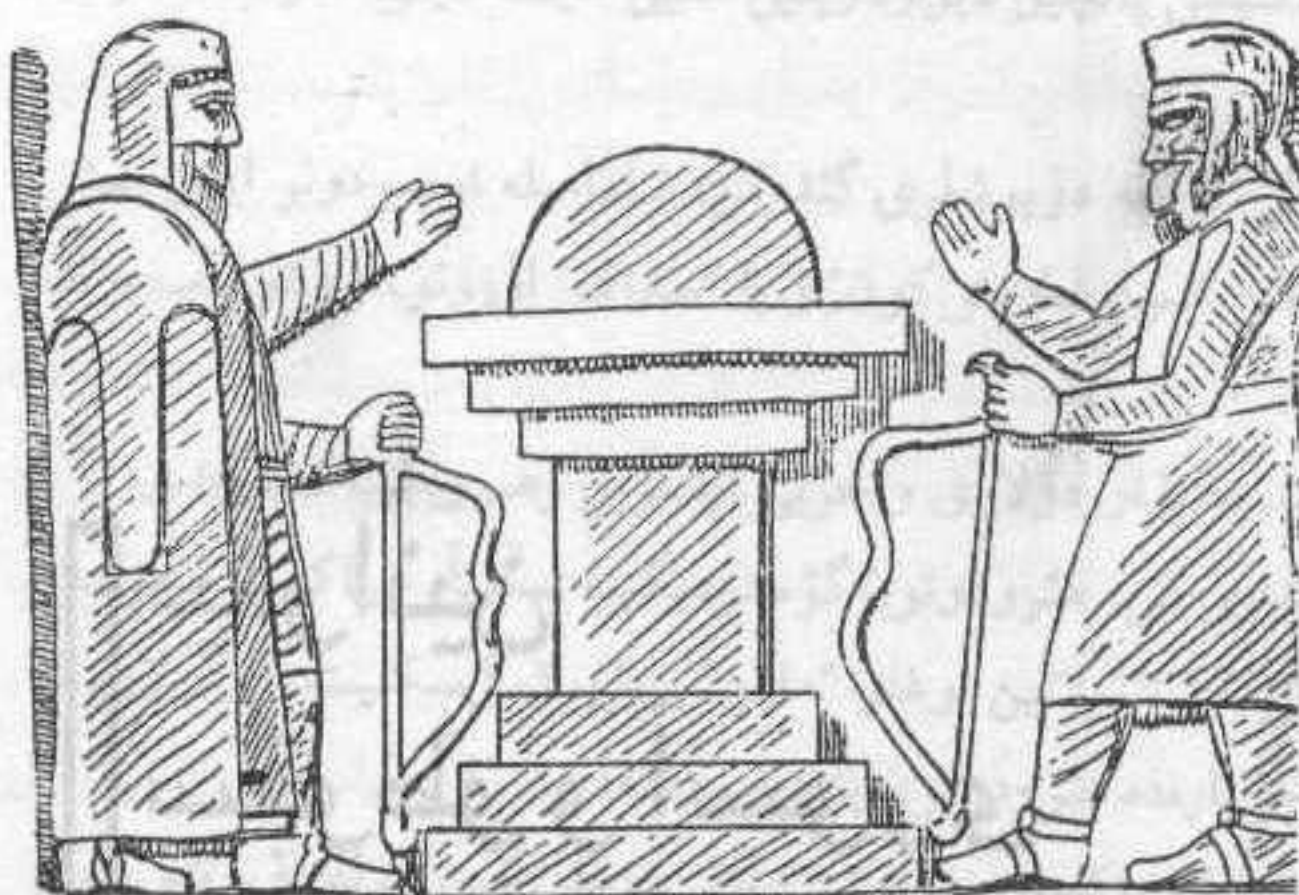
آشور شهرینین خارابالاری و محکم استحکاماتینین ییخیقلاری بو گونده دورماقدا و باخانلارین

عبرت درسی اولماقدادير. ظالم حکومتلرين، باشقا ميللتلرين ميللی وارليغيني دانان، اونلاري سويوب تالايان، اونلارا ميللی اينسانليق حاققي قايل اولمايان، اونلاري اوزونده حل ائتمه گه جان آتان بوتون حکومتلر، دؤولتلر و ميللتلرين سونو بئله دير.

خلاصکار ماد اوردولاري بو دينی شهرده آسوري اعيانلاريني اولدوردولر و شهرده، عصرلردن بيري آسوري شاهلاري و سرکرده لري طرفيندن منطقه خلقلرينين غارتی و تالانماسيله الده ائديلميش سايسيز - حسابسيز ثروتی، مال - دؤولتی اله کئچيرديلر.

بئله معلوم اولور کي، کيياکسارلا نبوپيله سر آراسيندا اولدن اولموش آنلاشما نتيجه سينده، کيياکسار "آشور" شهرينه هجوم ائدن زامان، نبوپيله سر ده اونون کؤمگينه گلمه لی و دؤيوشده اشتراک ائتمه لی ايميش، لاکين نبوپيله سر، آسوريلرله اولان مذهبی، تاريخی و نژادی باغليليغين اسيري اولارق، اؤز قوولونا وفا ائتمه ميش و بيله - بيله کئچيشرک، مقدس "آشور" شهرينين آکينماسيندا و ويران ائديلمه سينده اشتراک ائتمه ميش و گويا گوناها مرتکب اولمايلاق، ايلانی سيد احمد اليه توتموشدور. حتی نبوپيله سر اؤز يازيلاريندا اعتراف ائتميشدير کي، او بو مقدس يثرين خراب اولماسيندا شرکت ائتمه ميش و حتی اونون خاطرينه عزادار اولوب اوزونو او شهرين تورپاقلارينا قويوموشدور.

آنجا کيياکسار، خلاصکار ماد اوردولارينين قدرتی، مهارتی و سرعتی يوروشوايله، نبوپيله سر اولمادان بئله، مقدس آسوري شهريني آليب ويران ائتميش، استعمارچی اعيان - اشرافلاري، ميللتلرين قانی باهاسينا جاه و جلال و افسانه وی حيات صاحابی اولموش کاهنلريني جزالانديرميشدير و نبوپيله سر آنجا کي او شهرين ويرانه لرينه قدم قويلاق، اورادا کيياکسارلا ايکينجي دفعه گؤروشموش و اولدن

اولموش قرارداد و مقاوله لريني محکم لنديرميشلر. بو آنلاشما شبيهه سيز بير سیرامسئله لر، او جمله دن آسوري ايمپئراتورلو غونون باش کندی و مرکزی اولموش "نينوا" شهريني توتماق و آسوري حکومتينه هميشه ليک سون قويماق اولموشدور. سونراکی حادثه لرده بو واقعي تي تأييد ائدير.

[ش - ۱۲۶] "قیز قاپانداکی" قير قاياسيندا

قازيلميش قوربانليق مراسمی.

گۆرموشلار. اونلارکی، اوتوبوسلا بغداددان آنکارا و استانبولا سفر ائتمیشلر، موصلدن ترکیه یه دوغرو چیخارکن ساغ طرفده بۆیوک و عظمتلی بیر شهرین خارابالاری و اونون هله ده محکم دایانان قالا دیوارلاری اونلارین نظر دقتینی جلب ائتمیشدیر. بو ویرانه لر میلاددان تقریباً ۱۵۰۰ ایل اولدن ۶۱۲ ایل میلاددان اوله قدر یاخین شرق منطقه سینین ان قدرتلی نظامی، میلیتاریست دؤولتی اولموش آسوری ایمپراتورلوغونون باش کندی "نینوا" شهرینین خارابالاریدیر.

آسوریلرین مقدس "آشور" شهری آییناندان سونرا، آسوری شاهلی "ساراک" مایوس اولمامیشدی و م.ق. ۶۱۳ - نجی ایله فرات چایی کناریندا یئرله شن "سوخو" ایالتینین اهالیسی اولان آرامیلری نبویله سرین علیهینه یؤنلتمیشدی، تا بابیل اوردولارینی نینوادان منصرف ائتسین.

"آشور" شهرینی توتاندان سونرا، کییاکسارین رهبرلیگی آلتیندا اولان ماد اوردولاری م.ق. ۶۱۳ - نجو ایله آسوری حکومتینین شمال تورپاقلارینی، دجله - فرات چایلارینین مختلف قوللاری اطرافینداکی یئرلری توتماغا مشغول اولموشلار، تا نینوانی توتارکن بو یئرلردن آسوری شاهلارینا کمک اولماسین. "گد تاریخی" متنیندهن گۆرونورکی، م.ق. ۶۱۲ - نجی ایله ماد و بابیل اوردولاری دیاله چایی دره سینده بیرله شیب هماهنگ شکیلده عمل ائده رک، همین ایلین ژوئن - اوت آیلاریندا آسوری ایمپراتورلوغونون پایتختی "نینوانی" محاصره ائتمیش و محاصره زامانی، نینوا حصارینین یانیندا، اوچ دفعه آسوریلرله دؤیوشموشلر، نهایت اوت آییندا ماد و بابیلین متحد اوردولاری "نینوا" شهرینه داخل اولوب، کوچه دؤیوشلرینه باشلایرلار. بوتون تاریخی منبعلر قید ائدیرلرکی، نینوانین آسان آیینماسینا سبب هجوم ائدنلر طرفیندن ایشله دیلمیش حربی بیر تاکتیک اولموشدور. بو تاکتیک اوندان عبارت اولموشدورکی، بیرلشمیش اوردولار دجله چایینین قاباغینی سد ائده رک صنعی داشتقین یاراتمیش و نینوا قالاسینین پالچیق دیوارلارینین معین حصه سینى خراب ائده رک، شهره داخل اولموشلار.

متفق اوردولار شهره گریب قانلی کوچه دؤیوشلری گئدرکن، تامامیله اومودونو ایتیرمیش آسوری ایمپراتورلوغونون سون شاهلی "سین شاریش کون" و یا "ساراک" اوزونو، اود توتوب یانان سارایین ایچینه آتیب یاندیرمیشدیر.

نینوانی فتح ائدن اساس قوه ماد - ماننا اوردولاری و حربی ایشلرین رهبری کییاکسارایدی. یئری گلمیشکن قید ائتمک لازمدیرکی، هرودوتون گؤسترديگینه اساساً، کییاکسار نینوانی محاصره ائدن زامان، ایسکیت شاهلی "پارتاتوانین اوغلو" مادییا، بۆیوک ایسکیت اوردولاريله کییاکسارا قارشى دؤیوشموشدور. بو باره ده هرودوتون یازدیغی بئله دیر:

«... ائله کی "فرائورتون (خیشتیری) کییاکسار - هوخستره آدلی اوغلو آسوریلرله دؤیوشو داوام ائدیپ، نینوانی محاصره ائدی، ایسکیتلرین بۆیوک اوردوسو گلدى کی، اونو ایسکیتلرین شاهلی

"پروتوتی نین" اوغلو "مادییا" رهبرلیک ائدیردی.^۱ آنجاق نینوانین محاصره سی و دؤیوشلری سوره سینده کییا کسار و متحد اوردولارین ایسکیتلرله قارشیشماسی، دؤیوشو و حتی اونلارین، نینوانین محاصره زامانی، نینوا شهری اطرافیندا اولماسینا دایر تاریخی منبعلرده هئچ بیر معلوماتا راست گلمیریک، بئله بیر معلومات یالنیز هئروودوتا مخصوصدور.

گوروندوگو کیمی، هئروودوتون آغیزلاردان ائشیده رک، نقل ائتدیگی بو معلومات دوزگون دئییلدیر. ایشغوز شاه ی "مادییا" نینوا آلینان ایلده - م.ق. ۶۱۲ - نجی ایلدن ۱۳ ایل اول اولدورولموش ایدی. دیگر طرفدن فراثورت و یا خیشتریتی م.ق. ۶۵۲ - نجی ایلده آرازین شمالیندا ایشغوزلارلا دؤیوشده، "مادییا" ایلده دؤیوشده اولموش و بو زامان خیشتریتی و ماد حکومتی هله نینوایا هجوم ائتمک امکانی، گوجو، شرایطی و متحدینه مالک دئییلدی و آسوری حکومتی هله نسبتاً گوجلوایدی، ایشغوزلار اونلارلا متحدایدیلر و حربی ایشلرده اونلارا یاردیم ائدیردیلر. بئله بیر شرایطده ماد حکومتی آسوریلرین باش کندی نینوایا هجوم ائدیپ، اورانی محاصره ائده بیلمزدی. بو ایش یالنیز م.ق. ۶۱۲ - نجی ایلده ممکن اولدو.

نینوانین آلینماسی آسوری ایمپراتورلوغونون سقوطو دئمک ایدی. بو گونه آسوری خلقی داغینیق شکیلده عراق، ایران و دونیانین مختلف اولکه لرینده یاشاماقدادیلر. لاکین تقریباً بو ۲۶۰۰ ایل مدتینده آسوریلر بیر داها آیاقلاری اوستونده دورا بیللمه میش و هئچ وقت بیر مستقل و یاریم مستقل حکومت یارادا بیللمه میشلر و حتی معین منطقه نی بئله اوزلرینه مخصوص ائده بیللمه میشلر. شبهه سیز بو ایشین بیر سببی آسوری شاهلارینین منطقه خلقلرینه حد دیندن آرتیق ظلم ائتمه سی، تالان ائدیپ چاپماسی، اونلاری اسیر ائدیپ قول کیمی آپارماسی، اونلارین میلی مدنیتلرینین اینکیشافینا مانع اولماسی اولموشدور. بو تاریخین انتقامیدیر.

نینوانین و یا آسوری ایمپراتورلوغون سقوطو او دؤورکو عموم منطقه میز و حتی عموم بشریت اوچون بؤیوک مثبت بیر حادثه ایدی. بو حادثه ایلده بشریت و خصوصیه یاخین و اورتا شرق خلقلری تاریخینده بؤیوک و اونملی و اراق چئوریلدی. بو حادثه تاریخده میثلی - برابری نادر گورونن دؤنوش نقطه لریندن بیر ایدی. او وقته قدر آسوری شاهلاری و سرکرده لری طرفیندن چاپیلیب گئری ساخلانیلمیش منطقه خلقلری آیاغا قالدیر و مدنیتلری چیچکلنمگه باشلاپ. مصردن توتموش اورتا آسیا و هیمالایا داغلارینا قدر، قافقاز داغلاریندان توتموش هند اوقیانوسونا قدر بوتون اولکه لر و خلقلرده بؤیوک حادثه لر باش و ئرمله گه باشلاپ. میللتلرین ترقی، اینکیشاف و ایره لیلهمه یوللاری هامارلانیر. دئمک، نینوانین سقوطو او دؤورکو یاخین و اورتا شرق خلقلری، میللتلری و اولکه لر اوچون ان اهمیتی و حل ائدیجی تاریخی حادثه ایدی، دؤنوش

نقطه‌سی ایدی. بونا گۆره‌ده او دؤوردن بو گونه قدر تاریخچیلر بو بؤیوک تاریخی حادثه‌یه فیکیر وئرمیش، اونون جریانی و اجتماعی علتلرینی آچیب گؤستریشلر. او جمله‌دن چوخ قدیم مشهور تاریخی اثر اولان "ناوم کیتابی" ندا نینوانین سقوطلوایله علاقه‌دار اوخووروق:

«آلاه سنین (نینوا) باره‌نده امر بویورموشدور کی، بیر داها سنین نسلین آدلی نسیل اولمایا جاقدیر. آلاه‌لاریندان یونولموش و اریدیلیب تۆکولموش بوتلرین کؤکونو کسه‌جگم و سنین قبریوی (منظور نینوا. م.) قاییراجاغام، اونا گۆره‌کی، ذلیل اولموشسان ...».

«اونون ظالم‌لرینین (آسوری شاه‌لاری. م.) باش‌لاری قیزارمیشدی، قیرمیزی گئییمیش دؤیوشچو کیشیلر و آرابالار گوندوز پاریلدا ییردی‌لار. نیزه‌لر حرکت‌ه گلمیشلر. آرابالاری ده‌لیجه‌سینه خیابان‌لاردا سورورلر و میدان‌لاردا بیر - بیرینه ده‌ییرلر. اونلار مشعل‌لره بنزه‌ییر و برق کیمی کئچیب گئدی‌رلر. او (نینوا) مبارزلرینی آدلاریله سسله‌ییر و اونلار یول گئدرکن بودوره‌ییرلر، قالا حصارینا طرف تله‌سیر و منجنیق‌لری حاضر‌لاییرلار. چایلارین قاپیلاری آچیلیر و سارایلاری سو توتور. آرتیق تصمیم توتولدو: حصیب (منظور آسوری ملکه‌سیدیر. م.) اسیر ائدی‌لیب آپاریلا جاقدیر، داغلارا سوروله جکدیر، کنیزلری، بایقوش‌لار کیمی، سینه‌لرینه دؤیه‌رک، ناله و افغان ائده‌جکلر، "نینوا قدیم زامان‌لاردان سویو آخماز و حرکت‌سیز بیر گؤل ایدی، ایندی سولار سرعت‌له آخر. صبر ائدین، صبر ائدین آما، هئچ کیم متوجه دئییلدیر. گوموش‌لری تالایین، قیزیل‌لاری غارت ائدین، ذخیره ائدیلمیش‌لرین سونو یوخ‌دور، هر جور قیمت‌لی شئیلرله دولوردور! ...».

"وای اولسون قان شهرینه کی، باشا - باش آلدانیش و تالانلا دولودور و ییرتیجیلیق خاصیتی اوندان اوزاق اولمور: قامچیسی، آرابا تیارلارینین قیژ - قیژی، چاپان آتلارین دیرناق سسی، تلسیک اؤتن آرابالارین هایى

آتلیلار یوروش ائدیر، قیلینج‌لار پاریلدا ییر، نیزه‌لر ایشیلدیر. ایندی اؤلموش‌لر چوخ و جنازه قالاق‌لاری میدان‌ا گلمیشدیر ...».

«بوتون بونلار او گؤزل زناکار آروادین (منظور نینوادیر. م.) ساییس زنالاری خاطرینه دیر کی، میللتلری اؤز زناسی سببینه و قبیله‌لری اؤزونون سئحر و جادوسو سببینه ساتدی. یهوه صباوت (منظور یهودی آلاه‌ی یهوه‌دیر. م.) دئییر: ایندی سنه قارشییام! و اتگین ییرتیب، چیپلاقلیغین بوتون میللت‌لره و شاه‌لیقلارا و رسوای لیغوی اونلارا گؤستره‌رم، نجاست سپه‌رک، سنی ذلیل ائده‌جه‌گم، سنی بوتون دونیادا رسوای ائده‌جگم ...».

«هارادان سنه بیر دیله توتان تاپیم؟ مگر سن "قیف امونیان" شهریندن (قدیم مصرین باش‌کندی کی، اورانی آسوری شاه‌ی "آشوربانیپال" ویران ائتدی) یاخشی‌سان؟ ... مگر اونلاردا سورگون اولوب اسارت‌ه گئتمه‌دی‌لر می؟ اوشاقلارینی هر بیر کوچه‌باشیندا یارالامادی‌لار می؟ مگر اونلارین باش‌چیلاری اوچون پوشک آتمیردی‌لار و اعیان‌لارینی زنجیره باغلامامیشدی‌لار؟ ...».

«سن ده (اونلار کیمی) یئرسیز چالیشا جاقسان کی، دشمن‌لرین برابرینده گوج آختاراسان! ...».

«اؤز میللتیوه بیر باخ، قادینلاردان باشقا کیمسه قالمامیشدیر. اؤلکه وین داروازالاری دشمنلریوین اوزونه آچیلیمیشدیر، قاپی قیفیلارین اودا چکیلیمیشدیر. محاصره یه تاب گتیرمک اوچون سو گتیر، اؤز استحکاماتیوی محکم لندیر، پالچیغا، لیغا گیر، اونو آیاقلا، کرپیچ قالیبلارینی تعمیر ائت! ائله بوراداجا اود سنی یاندیراجاقدیر، قیلینج سنی آرادان آپاراجاق و چگیرتگه کیمی سنی اؤزونه یثم ائده جکدیر، اگر چه چگیرتگه کیمی ساییسز اولسان دا...».

«ای آسوری شاهی! چوبانلارین یاتمیشلار و دؤیوشچولرین اویوموش و آدمالارین داغلاردا سپه لنمیشلر و بیر آدم یوخدور کی، اونلاری توپلا سین ... هر کیم سنین بدبختلیکلرین شهرتینی ائشیدیر، ال چالیر، اونا گؤره کی، سنین همیشه لیک شریندن اماندا قالان آدم یوخدور». ^۱ همین سؤزلری پیرنیا "ایران باستان" کیتابینین بیرینجی جیلدینین ۱۸۲ - ۱۸۱ - نجی صحیفه لرینده اختصارلا وئرمیشدیر.

آسوری میللتاریزمینین تقریباً مین ایللیک حاکمیتی منطقه خلقلرینین حتی عادی حیاتیینی داواملی شکیلده پوزموشدو و اونلارین میللی اینکیشافلارینین جدی حالدا قاباغینی آلمیشدی، بو خلقلرین نفرتی و انتقام حیسلرینی اوزون ایلر آلاولاندیرمیشدی. بونا گؤره ده نینوانین سقوطو منطقه خلقلرینین انتقام حیسلرینین تجسموایدی. بو انتقام حیسی ماد - مانا خلقینین قهرمانلیغی و کییاکسارین تدبیری، سیاستی، سرکرده لیک قابیلیتینده تظاهر ائتمیشدیر. بونا گؤره ده منطقه خلقلری تاریخینده مادلارین - بوگونکو همدانلی و آذریلرین اولو بابالارینین بویوک رولو و خدمتی اولدوغو اوچون، اونلارین رهبری کییاکسارین دا شخصیتی همیشه تاریخچیلرین دقتینی جلب ائتمیشدیر. تاریخی حادثه لر تاریخی شخصیتلر یارادار، لاکین همین شخصیتلر، اؤز باجاریقلاری، قدرت و تدبیرلری، عاقلانه و دوزگون سیاستلری نتیجه سینده او حادثه لری لازمی نتیجه یه چاتدیرماقدا بویوک رول اوینایار و حتی قسماً او حادثه لره تأثیر ائدرلر. آنجاق زامانین نبضینی دویا بیلن و عاغیللی اولان شخصیتلر بونا قادر اولایلرلر. کییاکسار بئله داهی تاریخی شخصیتلردن بیر اولموشدور. بونا گؤره ده تاریخچیلر اونون باره سینده چوخ یازمیش و فیکرلر سؤیله میشلر.

کییاکسار بویوک و مدبر تاریخی شخصیت کیمی، تکجه قدیم و تازا تاریخچیلرین دقت نظرینده دایانمامیش، حتی او قدیم یونان ادیبلرینین بئله دقتینی اؤزونه جلب ائتمیشدیر. بو ادیبلردن بیر قدیم یونانین مشهور اویون اثری یازانی، فاجعه لر مؤلفی "ائشیل" دیر کی، هئروودوتدان اللی ایل قاباق کییاکساری ائله بیر دؤولتین اساسینی قویان گؤسته ریر کی، بوتون آسیایا حاکمیتی برقرار ائتدی. ائشیل [م.ق. ۵۲۵ - ۴۵۶] کییاکسارین آدینی چکمه سه ده، سؤزلریندن معلومدور کی مقصدی کییاکساردیر. یونان ادیبی یازیر:

«زئوس (قدیم یونان آلاه لارینین آلاهی) شاه بو افتخاری باغیشلامیشدیر کی، بیر کیشی آسیایا